

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Випуск 14

Електронне видання

Кам'янець-Подільський
2022

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 15870-4342 Р від 13.11.2009 року.

Рекомендувала вчена рада Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, протокол №10 від 27 жовтня 2022 року.

Рецензенти:

Анатолій ФІЛІНЮК, доктор історичних наук, професор;
Світлана МИХАЛЬСЬКА, доктор психологічних наук, доцент;
Тетяна ОПАЛЮК, доктор педагогічних наук, професор.

Редакційна колегія:

<i>Сергій КОПИЛОВ</i>	доктор історичних наук, професор (<i>голова</i>);
<i>Світлана МИРОНОВА</i>	доктор педагогічних наук, професор (<i>відповідальний редактор</i>);
<i>Тетяна ФРАНЧУК</i>	кандидат педагогічних наук, доцент (<i>відповідальний секретар</i>);
<i>Леся РУДА</i>	кандидат політичних наук (<i>відповідальний секретар</i>);
<i>Наталія МЄЛЕКЄСЦЕВА</i>	кандидат філологічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків педагогічного факультету;
<i>Марина ЧИСТЯКОВА</i>	кандидат наук з фізичного виховання та спорту, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків факультету фізичної культури;
<i>Тетяна БОДНАРЧУК</i>	кандидат економічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків природничо-економічного факультету;
<i>Тетяна ДОКУЧИНА</i>	кандидат педагогічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи;
<i>Олександр КОМАРНІЦЬКИЙ</i>	доктор історичних наук, професор, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків історичного факультету;
<i>Анжеліка ПОПОВИЧ</i>	доктор педагогічних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи та міжнародних зв'язків навчально-наукового інституту української філології та журналістики;
<i>Катерина ГЕСЕЛЕВА</i>	кандидат фізико-математичних наук, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків фізико-математичного факультету;
<i>Ольга ШАПОВАЛ</i>	кандидат філологічних наук, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків факультету іноземної філології.

3-41 **Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка** [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Випуск 14. 75 с.

Електронна версія збірника доступна за покликаннями:

URL: <https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv/>

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/6873>

У збірнику вміщено доповіді та повідомлення науково-педагогічних працівників, аспірантів і здобувачів наукових ступенів, виголошені на науковій конференції молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Адресується науковцям, учителям і студентам.

УДК 378.4(477.43)(082)
ББК 74.58я431

Матеріали збірника подані в авторській редакції.
Автори опублікованих матеріалів відповідають за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та ін.

Владислав ГАРБАР, кандидат географічних наук,
Роман АДАМЧУК, студент

ПРОФІЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ОРГАНІЧНИХ РЕЧОВИН КОРОТКОПРОФІЛЬНИХ ҐРУНТІВ

Встановлено, що рендзини Подільських Товтр за вмістом гумусу поділяються на три групи: рендзини вершин товтр, які знаходяться в цілинному стані під лучно-степовою рослинністю (мають насичене темне забарвлення і вміст гумусу в горизонті Нса близько 15% з різким зниження по профілю), рендзини схилів товтр, які знаходяться під лісовою рослинністю або зазнали деградації, внаслідок сільськогосподарського використання (вміст гумусу в горизонті Нса 3,9–4,5% з поступовим зменшенням вниз по профілю); бурі рендзини та парарендзини схилів товтр, сформовані на карбонатних полігенетичних суглинках (вміст гумусу в горизонті Нса 2,7–3,0%).

Ключові слова: рендзини, Подільські Товтри, гумус, органічні речовини.

Мета дослідження – описати особливості профільної диференціації органічних речовин короткопрофільних ґрунтів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз отриманих результатів досліджень, свідчить, що серед рендзин Подільських Товтр за вмістом гумусу, чітко виділяється три групи:

- рендзини сформовані на вершинах Товтр на елювії літотамнієвих і серпуло-моховаткових вапняків і знаходяться в цілинному стані під лучно-степовою рослинністю. Середні показники вмісту гумусу у верхньому горизонті Нса тут сягають значень 12–15% (у деяких зразках близько 17%) і різко знижуються вниз по профілю, досягаючи мінімальних значень в нижньому перехідному горизонті Phca 2,8–3,5%. Це зумовлено значним впливом карбонатів кальцію, та накопиченням «грубого» гумусу по типу модер;
- рендзини, сформовані на тих же породах (але сильно звітраних), які знаходяться на пізніших стадіях розвитку під лісовою рослинністю, а також рендзини, які зазнали деградації внаслідок тривалого сільськогосподарського використання. Середні показники вмісту гумусу у верхньому горизонті Нса тут сягають значень 3,9–4,5% та поступово знижуються вниз по профілю, досягаючи мінімальних значень в нижньому перехідному горизонті Phca 1,12–2,25%;
- бурі рендзини та парарендзини схилів товтр, сформовані на облесованому елювії-делювії літотамнієвих і серпуло-моховаткових вапняків та карбонатних полігенетичних суглинках. Середні показники вмісту гумусу у верхньому горизонті Нса тут знаходяться в межах 2,7–3,0% та поступово знижуються вниз по профілю, досягаючи мінімальних значень в нижньому перехідному горизонті Phca 0,3–1,2% (рис. 1).

Висновки. Таким чином, можемо стверджувати, що внаслідок еволюційно-онтогенетичного розвитку та господарського використання загальний вміст гумусу в рендзинах Подільських Товтр зменшується, що зумовлено низкою трансформаційних процесів органічної час-

тини цих ґрунтів. При цьому, характер розподілу вмісту гумусу у ґрунтовому профілі рендзин типових сформованих на щільних вапнякових породах та їхньому елювії, відповідає регресивно-аккумулятивному типу, тоді як розподіл вмісту гумусу у бурих рендзинах та парарендзинах характеризується здебільшого рівномірною-аккумулятивним типом, або наближеним до нього.

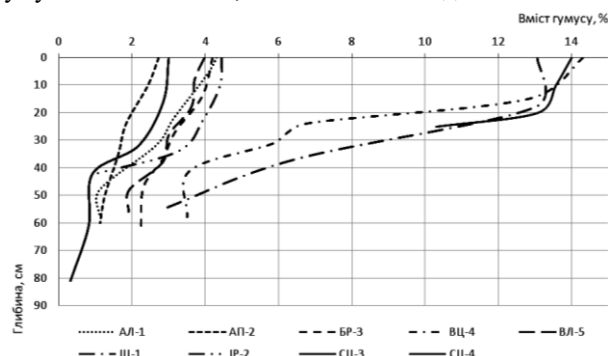

Рис. 1. Профільний розподіл вмісту гумусу ґрунтів Подільських Товтр

Список використаних джерел:

1. Гарбар В. В. Речовинний склад рендзин Подільських Товтр та процеси його трансформації. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія*. Тернопіль: СМП «Тайп». № 1 (випуск 40). 2016. С. 68–73.
2. Кирильчук А. А. Онтогенез і географія рендзин Західного регіону України: дис. ... докт. географ. наук: 11.00.05. Львів, 2014. 442 с.
3. Кирильчук А. А., Семашук Р. Б. Рецетне ґрунтоутворення і ґрунти в природно-антропогенних ландшафтах Західного Поділля. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер.: Географія*. Тернопіль, 2012. № 3. С. 27–32.
4. Позняк С. П. Актуальні проблеми географії ґрунтів. *Вісник Львівського університету. Серія: Географічна*. 2013. Вип. 44. С. 3–7.

Отримано: 24.10.2022

ПОБУДОВА РОЗВ'ЯЗКІВ КРАЙОВИХ ЗАДАЧ ДЛЯ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОГО РІВНЯННЯ КОЛОКАЦІЙНИМ МЕТОДОМ

У статті розглянуто один із наближених методів, а саме колокаційний метод, розв'язування крайових задач для диференціально-функціонального рівняння.

Ключові слова: крайова задача, допоміжна задача, диференціально-функціональне рівняння, інтегро-функціональне рівняння, колокаційний метод.

Розглянемо задачу, де потрібно знайти функцію $y(x)$, що задовольняє рівняння

$$(Ly)(x) = y''(x) + c(x)y'(x) + d(x)y(x) + p(x)y''(h(x)) + r(x)y'(h(x)) + s(x)y(h(x)) = f(x), \quad (1)$$

$$x \in [a; b]$$

та крайові умови

$$U_1[y] = \alpha y'(a) + \beta y(a) = 0, U_2[y] = \gamma y'(b) + \delta y(b) = 0, \quad (2)$$

$$y(x) = 0, x \in (h(a); a). \quad (3)$$

Згідно з колокаційним методом, наближений розв'язок задачі (1)–(3) шукатимемо з допоміжної задачі

$$(Ly_n)(x) = f(x), U_1[y_n] = U_2[y_n] = 0, x \in (a; b), \quad (4)$$

$$y_n(x) = 0, x \in (h(a); a), \quad (5)$$

у якій

$$y_n(x) = \sum_{j=1}^n a_j \eta_j(x). \quad (6)$$

Невідомі коефіцієнти $a_j = a_j(n)$ знаходимо з умови

$$f(x_i) - (Ly)(x_i) = 0, i = \overline{1, n}, \quad (7)$$

де оператор L знаходиться з формули (1), а $x_i \in [a, b]$ – вузли колокації.

В описаному алгоритмі система функцій $\{\eta_i(x)\}$ задовольняє рівняння

$$\begin{cases} (A\eta_i)(x) = \xi_i(x), x \in (a; b), i = \overline{1, n}, \\ U_1[\eta_i] = U_2[\eta_i] = 0, \eta_i(x) = 0, x \in (h(a); a), \end{cases} \quad (8)$$

$$\xi_i(x) = \begin{cases} \varphi_i(x), x \in (a; c), i = \overline{1, n}, \\ \varphi_i(x) + q(x)\varphi_i(h(x)), x \in (c; b). \end{cases} \quad (9)$$

Підставляючи вираз (6) у формулу (7) і виконавши нескладні перетворення, для визначення коефіцієнтів a_j

отримаємо систему алгебраїчних рівнянь

$$\sum_{j=1}^n \beta_{ij} a_j = b_i, i = \overline{1, n},$$

у якій

$$\beta_{ij} = (L\eta_j)(x_i), i, j = \overline{1, n},$$

$$b_i = f(x_i), i = \overline{1, n}. \quad (10)$$

Алгоритм (4)–(7) можна звести до колокаційного методу розв'язування інтегро-функціонального рівняння [1]. Дійсно, введемо нову систему функцій $\{\xi_i(x)\}$, яку

можна знайти за допомогою таких формул

$$\eta_i''(x) + a(x)\eta_i'(x) + b(x)\eta_i(x) = \xi_i(x), \quad (11)$$

$$U_l[\eta_i] = 0, i = \overline{1, n}, l = 1, 2.$$

На основі даної заміни з урахуванням формули (6) неважко переконатися у справедливості співвідношення

$$y_n''(x) + a(x)y_n'(x) + b(x)y_n(x) = u_n(x), \quad (12)$$

$$U_l[y_n] = 0, l = 1, 2,$$

де

$$u_n(x) = \sum_{j=1}^n a_j \xi_j(x). \quad (13)$$

З огляду на ці заміни, за допомогою формул (6) легко переконатися у справедливості такого виразу

$$(Ay_n)(x) = u_n(x) + p(x)u_n(h(x)), x \in (a; b), \quad (14)$$

і вважаючи співвідношення (12) крайовими задачами, отримаємо

$$y_n(x) = \int_a^b G(x; t) u_n(t) dt. \quad (15)$$

Оскільки

$$(Ay_n)(x) - (Ly_n)(x) = (By_n)(x), x \in (a; b), \quad (16)$$

то, підставивши заміни (15), (12) у співвідношення (4), (7) і враховуючи при цьому формули (13), (14), отримаємо

$$u_n(x) + p(x)u_n(h(x)) = f(x) + \int_a^b K(x; t) u_n(t) dt, x \in (a; b), \quad (17)$$

$$u_n(x) = 0, x \in (h(a); a),$$

$$r_n(x_i) = 0, i = \overline{1, n}, \quad (18)$$

$$r_n(x) = f(x) +$$

$$+ \int_a^b K(x, t) u_n(t) dt - u_n(x) - p(x)u_n(h(x)). \quad (19)$$

Зрозуміло, що отриманий алгоритм (17)–(19) – це колокаційний метод розв'язання інтегро-функціонального рівняння [2].

Список використаних джерел:

1. Геселева К. Колокаційний та колокаційно-ітеративний методи розв'язання крайових задач для диференціально-функціональних рівнянь. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Математика. Механіка*. Київ: Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2018. Вип. 1 (39). С. 9–14.
2. Геселева К. Г. Колокаційно-ітеративний метод розв'язування лінійних інтегро-функціональних рівнянь. *Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Фізико-математичні науки*: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 16. С. 41–48.

Отримано: 26.10.2022

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ ПОПУЛЯЦІЙ ВИДУ *HERACLEUM SOSNOWSKYI* MANDEN. (APIACEAE)

У статті наведена морфолого-біологічна характеристика рослин виду *Heracleum sosnowskyi* Manden. Проаналізовано та описано основні методи контролю їх популяцій.

Ключові слова: *Heracleum sosnowskyi*, популяції, методи контролю.

Актуальність теми. Серед загроз рослинному біорізноманіттю виділяють трансформації природних екосистем (сільськогосподарська діяльність, вирубування дерев, розширення міст) та неконтрольовані розповсюдження чужорідних видів рослин, тобто інвазійних. Інвазійні рослини здатні проникати в природні та напівприродні рослинні угруповання, змінюючи їх видовий склад, що у свою чергу призводить до зменшення видового різноманіття [7, с. 192–193]. Проблемою є поява інвазійних рослин на заповідних територіях, таких як національні і ландшафтні парки та заповідники, де вони становлять серйозну загрозу передусім для місцевих видів.

Матеріали і методи досліджень. Об'єктом дослідження були рослини виду *H. sosnowskyi* Manden. та методи контролю їх популяцій. Опис та характеристика методів подані за матеріалами аналізу літературних даних та власними спостереженнями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із загрозливих інвазійних видів флори України є *H. sosnowskyi* – багаторічні рослини родини *Apiaceae*, які відносяться до роду *Heracleum* L. [14]. Вологолюбивий вид, погано переносить затінення та віддає перевагу територіям з інтенсивним сонячним освітленням. Розповсюдження насіння відбувається природними шляхами (анемохорія, гідрохорія, зоохорія та антропохорія). Також для виду характерні автогамія, ентомогамія та перехресне запилення [2].

Швидке поширення *H. sosnowskyi* та витіснення природної флори відбувається за рахунок його високої насінневої продуктивності (на одній рослині утворюється до 9 тис. насінин), ранньовесняного проростання та швидкого темпу росту рослин [10]. На початковому етапі експансії виду формуються угруповання рослин виключно у значно антропогенно порушених екоотопах (території навколо ферм, населених пунктів, у ярах тощо). Наступний етап характеризується збільшенням кількості числа локалітетів та їх площі. Кінцевим етапом є поширення рослин виду у природні екоотопи (ліси, береги річок) та утворення суцільних заростей, щільність яких не дозволяє аборигенним видам витримувати конкуренцію, що призводить до їх відмирання [7, с. 54]. Надземні частини рослин містять фотосенсибілізуючі сполуки фурукумаринів, які підвищують чутливість організму до ультрафіолету та при контакті з шкірою призводять до виникнення хімічних опіків. Таким чином, рослини виду при масовому розвитку здатні негативно впливати на навколишнє середовище, що вимагає запровадження спеціальних заходів обмеження їхнього поширення [16].

Для контролю інвазійних видів використовують різноманітні методи: механічні та ручні (боронування, дискування, викошування, переорювання, зрізання суцвіть, видалення коренів); хімічні – використання гербіцидів; біологічні – випасання тварин, використання високоспеціалізованих паразитів, хвороб чи фітофагів (наприклад, види *Dasypolia templi* (Thumberd) і *Dessaria radiella* (Goeze)) [6; 15]. Ефективність будь-якого методу залежить від регуляр-

ності та систематичності його застосування, також слід враховувати еколого-біологічні особливості виду.

Найпоширенішим методом контролю борщівника вважається скошування. Однак багато авторів відмічають неефективність методу через здатність рослин до інтенсивного відростання, оскільки коренева шийка з якої утворюються нові пагони, знаходиться на 3–4 см нижче поверхні ґрунту [3, с. 33; 6, с. 154]. Інші автори стверджують, що при регулярному скошуванні ефективність методу підвищується. Так за матеріалами досліджень Б. І. Вихор та Б. Г. Проць [1, с. 63], проведених з 2009 по 2015 роки, визначено, що систематичне та тривале скошування рослин виду *H. sosnowskyi* призводить до зменшення проективного покриття цього виду та збільшення чисельності природних видів, характерних для рослинних угруповань територій. Також, в дослідженнях відмічається висока ефективність методу підрізання рослин під корінь. Результатом стало зменшення проективного покриття виду у 18 разів у 2013 р. порівняно з 2011 р., а також зменшилась кількість генеративних особин у 3 рази [1, с. 64–65].

Даний метод ручного видалення кореня рекомендують використовувати для знищення поодиноких особин на невеликих територіях. Застосовувати метод рекомендується в два етапи, перший – рано навесні та другий – у середині літа. Метод полягає у видаленні кореня рослини шляхом підрізання його на глибині не менше 10 см під точку росту нижче кореневої шийки. Процедуру видалення рослин даним способом слід починати до початку їхнього цвітіння [7].

Іншим ручним методом контролю борщівників є зрізування суцвіть під час їх цвітіння. Важливою умовою методу є своєчасність застосування. Якщо зрізувати суцвіття до їх повного розцвітання – насіння дозріє більше ніж зазвичай через підвищену регенерацію. При надто пізньому проведенні зрізування (після повного формування насінин) є ризик повного їх дозрівання в зрізаних рослинах. Для уникнення цього зрізані рослини потрібно знищувати. Оптимальним періодом застосування методу вважають момент, коли крайні квітки тільки почали розпускатись [4].

На територіях зростання борщівника рекомендують проводити циклічні агротехнічні заходи (оранка та боронування земляного покриву) з наступною сівбою злакових культур, які захищають ґрунт від ерозії та перешкоджають повторному вторгненню інвазійного виду. З іншого боку, агротехнічні заходи, такі як оранка та боронування, вимагають ретельного видалення рослинних решток для запобігання їх відростанню, що є мало реальним на великих площах [5].

Крім скошування рослин виду та оранки зайнятих ним земель, пропонують використовувати дрібну рогату худобу для знищення молодих рослин. Зазвичай використовують чорних овець, через низьку ймовірність опіків завдяки пігментації їх шкіри. Для територій густо заселених борщівником, перед випасанням худоби рекомендують одноразове скошування рослин, щоб дати можливість прорости іншим травам, оскільки раціон харчування одним борщівником негативно впливає на тварин [8, с. 282–283].

Більшість авторів вважають, що механічні та ручні методи контролю чисельності рослин *H. sosnowskyi* не забезпечують повного знищення популяцій. Такі методи ефективні при застосуванні на початкових етапах заселення борщівника. Повне попередження проростання насіння при щільному заселенні великих територій інвазійним видом можливе при застосуванні хімічного методу. Хімічний метод контролю борщівника був досліджений у 2014 році авторами Я. П. Макух, С. О. Ременюк, С. В. Мошківська [3, с. 32]. Суть дослідження в оцінюванні ефективності дії різних гербіцидів на рослинах виду *H. sosnowskyi*. Було встановлено, що найбільш ефективними є гербіциди Банвел 45 480 SL, к.с. + Раундап, в.р. у нормі витрати 0,8 + 6,0 л/га та Магнум, в.д.г. + Раундап, в.р. у нормі витрати 0,010 кг/га + 6,0 л/га. Результатом було відмирання надземної частини бур'яну та незначні пошкодження підземної.

Науковці Української науково-дослідної станції карантину рослин Інституту захисту рослин НААН України [6, с. 163] у 2017 році дослідили ефективність використання комплексу хімічних заходів проти рослин виду *H. sosnowskyi*. Було встановлено максимальну ефективність при використанні комплексу гербіцидів на основі діючої речовини гліфосат у вигляді кислоти з препаратом Дикамба. Також був використаний біодеструктор для знищення органічної маси скошених та засохлих рослин, що попереджує дозрівання насіння. Застосування біодеструктора на скошених рослинах значно знизило кількість насінневого матеріалу та на 20% підвищило ефективність видалення рослин методом агротехнічних заходів.

Для виключення проростання різновікових рослин виду та подавлення насінневої активності рекомендують застосовувати комбіновані препарати, які містять у своєму складі гліфосат та препарати на основі сульфонілсечовини чи імазапіру [13]. У Польщі для боротьби з борщівником використовують препарат раундап (4,5–10 л/га), але відмічається відновлення проростання рослин після 2–3 місяців [9]. Спеціалісти у Литві використовували ряд гербіцидів та їх сумішей [11]. Найбільший ефект був отриманий при використанні суміші раундап та тритосульфурон, а найменш ефективним виявився препарат «Раундап» [3, с. 35].

Як показують численні дослідження, рослини виду *H. sosnowskyi* сприятливі до обробки гербіцидами на основі речовини гліфосат [12; 13]. Гліфосат – єдиний гербіцид, який не заборонений для використання в Європі для контролю чисельності *H. sosnowskyi*. Пов'язано це з метою зменшення кількості пестицидів та захистом ґрунтових вод від можливого зараження. Найпоширенішим способом внесення гербіцидів є обприскування надземних частин рослин. Проводити процедуру рекомендується раною весною, коли ріст рослин не перевищує 50 см, щоб була можливість добратись центру ураженої ділянки. Також слід використовувати обмежуючі насадки, для захисту від препарату інших рослин [15]. Для підвищення ефективності контролю поширен-

ня рослин виду *H. sosnowskyi* можливе поєднання різних методів. Хімічна обробка може проводитись після скошування, що виключить ймовірність проростання насіння та відновлення популяцій.

Висновки. У результаті критичного опрацювання літературних джерел були визначені та проаналізовані основні методи контролю популяцій рослин виду *H. sosnowskyi*.

Список використаних джерел:

1. Вихор Б. І., Проць Б. Г. Заходи контролю інвазійних видів рослин: експериментальні дослідження на Закарпатті. *Наукові записки Державного природознавчого музею*. 2016. № 32. С. 63–66.
2. Вихор Б. І., Проць Б. Г. Борщівник Сосновського (*Heracleum sosnowskyi* Manden.) на Закарпатті: екологія, поширення та вплив на довкілля. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2014. Вип. 36. С. 185–196.
3. Макух Я. П., Ременюк С. О., Мошківська С. В. Біологічні особливості та шляхи контролювання борщівника Сосновського. *Карантин і захист рослин*. 2014. № 10. С. 31–32.
4. Мошківська С. В. Біологічні особливості борщівника Сосновського і наукове обґрунтування ефективної системи його контролювання в правобережному лісостепу України: автореф. дис. ... канд. с.-г. наук: спец. 06.01.13. Київ, 2016. 21 с.
5. Ременюк С. О., Мошківська С. В. Розробка екологічних способів контролювання Борщівника Сосновського на селітебних територіях. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. 2015. № 2. С. 91–94.
6. Соломійчук М. П., Гунчак В. М., Кордулян Р. О., Немченко О. М. Системний підхід у захисті від небезпечного виду бур'янів – борщівника Сосновського. *Захист і карантин рослин*. 2017. № 63. С. 159–161.
7. Шувар І. А., Гудзь В. П., Шувар А. І. Особливо небезпечні рослини України: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 193 с.
8. Andersen U. V. Calov. Long-term effects of sheep grazing on giant hogweed. *Hydrobiologia*. 1996. № 340. С. 280–283.
9. Badowski M. Badania nad skutecznością zwalczania barszczu Sosnowskiego. 2014. URL: <http://www.farmer.pl>.
10. Baležentienė L. Stankevičienė A., Snieškienė V. *Heracleum sosnowskyi* (Apiaceae) seed productivity and establishment in different habitats of central Lithuania. *EKOLOGIJA*. 2013. №3. С. 123–133.
11. Control of *Heracleum sosnowskyi* in Lithuania. 2018. URL: <http://surl.li/djfrp>.
12. Giant Hogweed. URL: <http://surl.li/djfti>.
13. Giant Hogweed Control Methods Guide. *New York State of Opportunity. Department of Environmental Conservation*. 2019. URL: <http://www.dec.ny.gov>.
14. PM 9/9 (2) *Heracleum mantegazzianum*, *H. sosnowskyi* and *H. persicum*. *EPP0 Bulletin*. 2020. № 50. С. 515–516.
15. The Giant Hogweed Best Practice Manual: Guidelines for Management and Control of an Invasive Weed in Europe. *Forest & Landscape Denmark*. 2005. URL: <http://surl.li/djfnw>.
16. Weryszko-Chmielewska E., Chwil M. Localisation of furanocoumarins in tissues and on the surface of shoots in *Heracleum sosnowskyi* Manden. *Botany*. 2017. С. 15–16.

Отримано: 24.10.2022

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧОРНОЗЕМІВ ТИПОВИХ ПРИДНІСТРОВСЬКОЇ ВИСОЧИНИ

Проаналізовано погляди багатьох науковців на генетичну природу та властивості чорноземів України, на їхнє географічне поширення й особливості використання. Подано опис декількох історично сформованих гіпотез генези як найбільш дискусійного питання вивчення чорноземних ґрунтів. Проаналізовано ідеї окремих вчених щодо головних елементарних ґрунтових процесів у чорноземах Придністровської височини.

Ключові слова: чорноземи, морфологія, гумус, карбонати, генеза.

Чорноземи типові – найбільш характерний підтип чорноземів на території Українського лісостепу. Багатогранність у вивченні питань генези та еволюції даних ґрунтів, проблематика їхньої класифікації та ряд інших питань зумовлюють велике зацікавлення видатних учених минулих століть та сьогодення.

Актуальність дослідження чорноземів типових зумовлена і тим, що поруч з високою природною родючістю, ґрунт швидко втрачає свої позитивні властивості при нераціональному сільськогосподарському використанні. Тому, покращення родючості цих ґрунтів потребує аналізу раніше отриманих даних та використання їх в подальших дослідженнях.

Вивченням чорноземів України займався австрійський вчений Л. Бубер, який досліджував так званий «Хотинський острів» чорноземів і продовжив його на північ вздовж долини р. Дністер. У Берліні 1910 р. Л. Бубер видав німецькою мовою досить об'ємну книгу «Галицько-подільські чорноземи, їхнє утворення і природні властивості». Чорноземи типові Придністерського Поділля коротко описані в монографіях «Ґрунти Чернівецької області» (1969), «Ґрунти Тернопільської області» (1969), «Ґрунти Хмельницької області» (1969), «Ґрунти Івано-Франківської області» (1969), які були видані на основі великомасштабних ґрунтових зніманих 1957–1961 років [1–3]. Протягом останніх років публікації з вивчення чорноземів Придністерського Поділля практично відсутні. Тому вивчення історії цих ґрунтів є актуальним і має наукове значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку XIX століття важливим у вивченні чорноземів було нанесення на карту південно-східної Європи чорнозему, що було зроблено польським вченим С. Сташціцом. Середина XIX століття характеризувалася розпалом дискусій з проблем генези чорнозему, що знайшло своє відображення в працях Е. А. Еверсмана, Р. Мурчісона, А. Петцгольда, Е.І.Ейхвальда, Н. Д. Борисяка, Ф. І. Рупрехта, М. Н. Богданова та інших.

Аналізуючи актуальні питання історії українського ґрунтознавства, професор В. І. Канівець констатує, що біля витоків вчення про чорнозем, стояли професори Харківського університету Н. Д. Борисяк та І. Ф. Леваковський [4]. У праці «Про чорнозем», яка була опублікована 1851 року, Н. Д. Борисяк вперше подає науково обґрунтовану профільно-морфологічну, мінералогічну, хімічну, географічну і агрономічну характеристику чорноземів. Забарвлення чорнозему агатово-чорне, розсіпчаста структура, добра водо- і повітропроникність, високий вміст гумусу. Гумус містить близько 2,5% азоту, а загалом ґрунт містить 0,17% азоту і 0,12–0,46% P_2O_5 . Високий вміст азоту і сприятливі фізичні властивості забезпечують високу продуктивність чорнозему. В мінералогічному складі чорнозем містить кремнезем, глинозем, вапно, оксиди заліза і марганцю. Карбонатність проявляється у вигляді білих карбонатних стяжків – «біло зірки». Детально описує перехідні горизонти чорнозему і

характеризує його кротовинність. Н. Д. Борисяк вважав, що чорнозем утворився під гідрофільною рослинністю, в лучних і навіть болотних умовах. Такі погляди на генезу чорноземів спонукали Н. Д. Борисяка до розроблення програми спеціальних досліджень, проте здійснити її йому не вдалося. Н. Д. Борисяк не оминає питань класифікації і охорони чорноземів. Він виділяє різновиди чорноземів на суглинках, глинах, супісках, на еловій щільних карбонатних порід, а також солонцоваті і мочарні чорноземи.

У 1910 році в Берліні видана монографія австрійського вченого Леопольда Бубера «Галицько-подільські чорноземи, їхнє утворення та природна структура, а також сучасні сільськогосподарські умови експлуатації північно-східної ґрунтової зони Галичини». Ареали чорноземів Галичини і Поділля, які досліджував Л. Бубер, розташовані в межах сучасних Тернопільської, Львівської та Івано-Франківської областей України. За дослідженнями Леопольда Бубера, галицький чорноземний край є природним продовженням русько-подільських чорноземів. Гідрологічна структура території, а також її кліматичний характер і геологічна природа є, на думку автора, основними причинами утворення чорноземів Галичини та Поділля. Важливу роль відіграє і ксерофітна флора [11].

Великого значення Л. Бубер надавав морфологічним особливостям галицько-подільських чорноземів, зокрема забарвленню як одній з найважливіших морфологічних ознак чорноземів. Він розробив класифікацію чорноземів саме за забарвленням: дуже багаті на гумус «бездоганні» чорноземи; чорноземи, які перебувають на стадії розпаду органічних часток внаслідок заліснення чи сучасного окультурення; сірі або темно-коричневі ґрунти, на місці яких колись були ліси, які перебувають на стадії наближеній до процесу дегуміфікації. Забарвлення ґрунту тісно пов'язано з вмістом у ньому органічної речовини.

Вчений відзначив важливу роль карбонатів у процесі утворення чорноземів. Галицькі чорноземи мають низький вміст карбонатів кальцію у верхніх горизонтах. Бідні на карбонати горизонти мають найтемніше забарвлення. Із зростанням вмісту карбонатів горизонти стають світлішими. Це важливе морфологічне явище полягає в тому, що вміст карбонатів кальцію знаходиться у зворотному відношенні до вмісту гумусу [11].

Після I світової війни дослідження чорноземів в Україні принципово змінилося. Використовувався інший стиль і характер ґрунтово-картографічних досліджень: просторові карти порівняно дрібного масштабу змінюються більш детальними картами конкретних колгоспів і радгоспів. Дані карти були точнішими, оскільки застосовувалися при землевпорядкуванні, нарізці полів сівозмін, вирішенні інших агрономічних і економічних питань.

В Україні, починаючи з 1957 р., розгорнулися великі ґрунтово-картографічні роботи з дослідження ґрунтів і складання ґрунтових карт у кожному господарстві. У складанні карти ґрунтів Тернопільської, Івано-Франківсь-

кої, Хмельницької областей брали участь ґрунтознавці проектно-картографічної майстерні інституту «Укрзем-проект» Дяченко З. П., Онопрієнко С. А., Новейко О. Т., Рижих Т. А., Залуківська Т. Г., Михальський М. Г., Сідлярчук О. С., Медвідь Т. Т., Пантелеймонова Н. М., Мазуренко В. З., Іжевська Н. М., Медвідь Г. К., Ващенко Е. Ф., Косарев В. П. [1–3]. Великомасштабні ґрунтові дослідження землекористувачів у той час вважалися практично закінченими. Але вони все ж таки продовжились і в наступні роки з метою уточнення та коректування великомасштабних ґрунтових карт, на основі яких створюють зведені середньомасштабні районні ґрунтові карти. Ці карти необхідні при складанні генеральних схем використання земельних ресурсів районів і областей, при розробці і здійсненні заходів з охорони ґрунтів від ерозії, при проектуванні меліорації, розміщенні сільськогосподарських культур, для диференціації системи землеволодіння. На досліджуваній території були складені й передані сільськогосподарським підприємствам ґрунтові плани господарств, що вплинуло на підвищення врожайності сільськогосподарських культур. Складені й передані господарствам картограми:

- а) вмісту гумусу;
- б) кислотності й лужності;
- в) вмісту доступного рослинам калію;
- г) вмісту доступного рослинам фосфору.

На базі ґрунтових і агрохімічних досліджень розроблено заходи з підвищення родючості ґрунтів, переглянуто системи сівозмін з урахуванням ґрунтового покриву та розвитку ерозійних процесів, проведено меліоративні роботи: зрошення, осушення, вапнування, гіпсування; розроблені системи удобрення сільськогосподарських культур.

У 1989 році співробітниками ґрунтознавчої експедиції (НДЛІ-50) при Львівському державному університеті імені Івана Франка, проведено великомасштабне коригування ґрунтових матеріалів 1957–1961 років, в якій приймали участь Папіш І. Я., Вишневський Й. Я., Мевша В. Ф., Гаськевич В. Г., Кіт М. Г. та інші. Складено ґрунтові карти південної частини Хмельницької області.

Важливий вклад в дослідження чорноземів типових Придністровської височини здійснив Папіш І. Я. В 1997 р. ним була захищена кандидатська дисертація на тему «Чорноземи типові Північно-Подільського лісостепу». В основу роботи покладені результати власних експедиційних та експериментальних досліджень чорноземів типових протягом 1990–1996 років. Новизна одержаних результатів полягає в тому, що детально охарактеризовано морфогенетичні, фізичні та фізико-хімічні властивості чорноземів типових Західного Лісостепу України. Встановлено кількісні залежності основних характеристик властивостей чорноземів типових від фізико-географічних умов середовища. Виявлені кількісні параметри негативних тенденцій в динаміці основних ґрунтових режимів за період інтенсивного використання чорноземів [5–10].

Незважаючи на те, що чорноземи є одними із найбільш вивчених ґрунтів України, залишається ще багато не вирішених питань в області їхньої генези і еволюції. Особливо актуальним є дослідження регіональної спе-

цифіки формування, становлення і деградації властивостей та функцій чорноземів типових. Дослідження чорноземів на процесному рівні, особливо щодо формування їх хіміко-мінералогічного і органічного профілів, дозволить наблизитись до вирішення цілого комплексу проблем генези чорноземів Придністровського Поділля.

Висновки. Аналіз літературних джерел дає змогу стверджувати, що досягнуто значного прогресу у вирішенні питання генези чорноземів типових Придністровської височини. Саме їхня генеза та еволюція аналізуються багатьма видатними вченими з різних позицій. Поряд із значними здобутками у вивченні чорноземів типових до цього часу не досягнуто консенсусу в питаннях їхнього походження, класифікації, покращання родючості, раціонального використання тощо. Відкритими залишаються питання визначення окремих діагностичних ознак та властивостей, підзональних, фаціальних та провінційних особливостей чорноземів типових, недостатньо вивчені елементарні ґрунтоутворюючі процеси, які формують ґрунтовий профіль, потребує уточнення їхня класифікація, а також динаміка властивостей зміни цих ґрунтів внаслідок сільськогосподарської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Ґрунти Івано-Франківської області / ред. С. О. Скорина. Ужгород: Карпати, 1969. 77 с.
2. Ґрунти Тернопільської області / ред. С. О. Скорина. Львів: Каменяр, 1969. 52 с.
3. Ґрунти Хмельницької області / ред. С. О. Скорина. Львів: Каменяр, 1968. 70 с.
4. Канівець В. І. Актуальні питання історії українського ґрунтознавства. *Агрохімія і ґрунтознавство*. Київ, 2006. Кн. 1. С. 58–64.
5. Папіш І. Я. Аналіз структури ґрунтового покриву районів поширення чорноземів типових в межах Західного лісостепу. *Матеріали міжгосударственного наукового семінара «Современные проблемы охраны и воспроизводства почвенного плодородия: экология, экономика, право»*. Київ, 1994. С. 91–95.
6. Папіш І. Я. Ґрунтово-географічне районування чорноземної території Західного регіону України. *Україна та глобальні процеси: географічний вимір*. Київ; Луцьк, 2000. Т. 3. С. 141–145.
7. Папіш І. Я. Літологічні особливості чорноземів опідзолених басейну верхнього Дністра. *Агрохімія і ґрунтознавство*. Харків, 2006. Кн. 2. С. 125–126.
8. Папіш І. Я., Позняк С. П. Проблеми генези чорноземів Галичини. *Вісник Львівського ун-ту. Серія географічна*. 2010. Вип. 38. С. 271–280.
9. Папіш І. Я. Процеси гранулометричної диференціації в чорноземах типових Північно-Подільського лісостепу. *Вісник Львівського ун-ту. Серія географічна*. 1998. Вип. 23. С. 138–143.
10. Позняк С. П., Мазник Л. В. Історичний аналіз дослідження чорноземів Галичини та Поділля. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. Спеціальний випуск*. Тернопіль: СМП «Тайп», 2012. № 2 (випуск 32). С. 19–24.
11. Buber L. Die galizisch-podolische Schwarzerde, ihre Entstehung und naturliche Beschaffenheit. Berlin, 1910. P. 36.

Отримано: 24.10.2022

ДЕФІНІЦІЯ «КАПІТАЛУ» ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ЙОГО СКЛАДОВИХ

Проаналізовано підходи до визначення сутності економічної категорії «капітал», сформовано авторське визначення. Відмічено складності структуризації даної категорії. На базі проведеного дослідження сформовано модель структури капіталу, відмічено особливості її елементів.

Ключові слова: капітал, структура, власний капітал, позиковий капітал.

Актуальність теми. Сучасна економічна система змінює умови функціонування та розвитку підприємств, відбувається процес реформування ключових факторів успіху, які, в свою чергу, впливають на активи підприємства та суттєво змінюють їх стратегію розвитку. Внаслідок чого виникає ряд запитань стосовно формування та управління капіталом, як ключового активу підприємства. Капітал – одна з найбільш складних економічних категорій, сутність та структура якої є предметом досліджень та дискусій досить довгий період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велика кількість науковців у своїх працях досліджували питання сутності економічної категорії «капітал» та особливостей його структури, зокрема: І. І. Агапова, В. Д. Базилевич, І. Т. Балабанов, Г. Н. Богачева, І. А. Бланк, О. І. Бідник, Є. Ф. Бріггем, Л. І. Катан, Р. С. Квасницька, С. М. Клименко, Т. А. Черемісова, Г. О. Крамаренко, А. М. Поддєрьогін, В. О. Подольська, В. В. Селєзньов, Ю. А. Стельмащук, О. О. Суярова, С. В. Юшко та ін., але разом з тим тема капіталу та його структури залишилась актуальною в процесі активного розвитку економіки та інші.

Метою статті є дослідження та узагальнення підходів вчених в напрямі трактування економічної категорії капіталу підприємства та побудова на цій основі поняття його структури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Категорія «капітал» походить від латинського «capitalis» – головний. Протягом декількох століть представниками різних економічних шкіл капітал вивчався та розглядався з різних позицій і в різних проявах.

Так, Бланк І. А. під капіталом розумів загальна вартість засобів у грошовій, матеріальній та нематеріальній формах, інвестованих у формування його активів [1, с. 241].

Селєзньов В. В. трактував дану категорію як взаємозростаючу вартість, яка виступає у вигляді певної суми грошей, що витрачаються на засоби виробництва, і на заробітну плату робітникам, а потім при продажі виготовленого товару знову перетворюються на гроші, але вже в більшій кількості [2, с. 353].

Так, як вважає Самуельсон: «Капітальні блага, вироблені самою економічною системою, існують для того щоб застосувати їх в якості факторів виробництва для подальшого виготовлення споживчих і інших товарів і послуг. Такі капітальні блага можуть функціонувати протягом як тривалого, так і короткого проміжку часу» [3, с. 290].

Дж. Кейнс, Дж. Хікс, С. Фішер, Ф. Найт розглядають елементи капіталу як засоби забезпечення доходу, «все накопичене багатство, яке можна привласнити» [4].

Бідник О. І. – капітал визначається як власність, що належить фізичним або юридичним особам у даний момент і чітко відокремлена від доходу, отриманого від цієї власності протягом певного періоду [5].

Крамаренко Г. О., Чорна О. Е. визначають капітал як фінансові ресурси підприємства, необхідні для орга-

нізації його господарської діяльності і використовувані в господарському обороті для одержання доходів і прибутку [6, с. 111].

Капітал – це кошти, якими володіє підприємство для здійснення своєї діяльності з метою отримання прибутку, відмічав Поддєрьогін А. М. [6, с. 452].

Моїсєєв С. В. трактував капітал як фінансові кошти підприємства, відображені в пасиві його бухгалтерського обліку. При цьому фінансовий капітал поділяється на власний, тобто сформований за рахунок власних джерел фінансових ресурсів, і позиковий, формування якого здійснюється за рахунок позичкових фінансових джерел [7, с. 235].

Катан Л. І. стверджував, що капітал – це накопичений шляхом збереження запас благ у формі грошових коштів і капітальних товарів, що залучаються його власниками в економічний процес як інвестиційний ресурс і фактор виробництва з метою отримання доходу, функціонування яких в економічній системі базується на ринкових принципах і пов'язане з фактором часу, ризику і ліквідності [8, с. 85].

Проаналізувавши існуючі визначення сутності капіталу, можна відмітити, що простежуються три основні підходи до його формування, а саме:

- капітал як грошовий ресурс;
- капітал як матеріально-речовий ресурс;
- капітал як виробничі відносини [1, с. 421].

Формування постіндустріальної економічної системи зумовило появу ще одного підходу – капітал як нематеріальний актив. Вивчення різних трактувань та підходів до визначення терміна «капітал», з огляду на наступне практичне використання окремих теоретичних положень за напрямом його структуривання, дозволило запропонувати наступне визначення капіталу підприємства – сукупність матеріальних та нематеріальних активів підприємства, як у формі грошових коштів так і не грошовій формі й капітальних інвестицій, що залучаються суб'єктами господарювання до економічного процесу як інвестиційний ресурс і фактор операційної діяльності в напрямі отримання фінансового результату, функціонування яких в економічній системі базується на ринкових принципах і пов'язане з фактором часу, ризику і ліквідності.

Відповідно до сформованого визначення, можна і побудувати структуру капіталу підприємства, яка складатиметься з наступних ключових елементів: власного і позикового капіталу підприємства. При цьому під час розгляду понять власного і позикового капіталу підприємства окремими економістами в них вкладається різний конкретний зміст.

Що стосується власного капіталу, то відповідно до Концептуальної основи МСБО, власний капітал поділяється на підкласи, наприклад, в акціонерному товаристві власний капітал має такі підкласи: кошти, внесені акціонерами; нерозподілений прибуток; резерви, які відображають асигнування нерозподіленого прибутку; резерви, які відображають коригування збереженого капіталу. Та-

ка класифікація необхідна для прийняття рішень користувачами фінансових звітів, адже вона передбачає правові й інші обмеження спроможності підприємства розподіляти і використовувати власний капітал. Вона може також відображати той факт, що сторони з однаковою часткою власності у підприємстві мають різні права на отримання дивідендів або на виплати капіталу [9, с. 286].

Наступна класифікація базується на вимогах законодавства. Згідно з НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», власний капітал містить такі складові: зареєстрований капітал, капітал у дооцінках, додатковий капітал, резервний капітал, нерозподілений прибуток (непокритий збиток), неоплачений капітал і виучений капітал [Загальні вимоги до фінансової звітності : Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1, Затверджений наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73, зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 28 лютого 2013 р. № 336/22868 [9].

Що стосується позикового капіталу, то єдиного, загальноприйнятого визначення та структуризації не існує. Найбільш вдало розкрив сутність даної категорії А. М. Поддєрьогін, він розглядав позиковий капітал з позиції фінансового менеджменту, та стверджував, що «Позиковий капітал – це кошти, які залучаються для фінансування господарської діяльності на принципах строковості, повернення та платності» [10, с. 456].

Також досить вдало відмітити О. Р. Романенко, стверджуючи, що позиковий капітал – це грошові кошти власника, призначені для надання кредиту на принципах зворотності та платності у розмірі процентів до суми боргу. Джерелом позикового капіталу є тимчасово вивільнені кошти різних різних підприємств, організацій та фізичних осіб, акумульованих в кредитній установі. Позиковий капітал створюється в результаті неспівпадіння часу продажу товарно-матеріальних цінностей та платежів з їх покупкою, придбанням [11, с. 205].

Висновки. Проведене дослідження продемонструвало підвищену увагу науковців до трактування дефініції «капітал». Проаналізувавши різні тлумачення відмічено багатогранність даної категорії, а саме, капітал отожднюється з різними економічними категоріями та термінами, що характеризуються з базою створення і розвитку підприємства. Визначено, що формується капітал з двох елементів: власного та залученого капіталу, які в свою чергу мають також розгалужено сітку елементів.

Список використаних джерел:

1. Бланк И. А. Управление формированием капитала. Київ: Ніка-Центр, Ельга, 2002. 512 с.
2. Селєзньов В. В. Основи ринкової економіки України. Київ: А.С.К., 2002. 656 с.
3. Самуельсон П. Економіка. Москва: МГП «Алгон», 1992. Т. 2. 332 с.
4. Бідник О. І. Поняття капіталу підприємства та його еволюція. *Науковий вісник*. 2007. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlut/17_2/131_Bidnyk_17_2.pdf.
5. Крамаренко Г. О., Чорна О. С. Фінансовий менеджмент. Київ: ЦНЛ, 2006. 520 с.
6. Поддєрьогін А. М. Фінансовий менеджмент. Київ: КНЕУ, 2008. 536 с.
7. Юшко С. В., Лугова А. А. Критичний аналіз економічної сутності поняття «капітал підприємства». *Вісник економіки, транспорту і промисловості*. 2011. № 36. С. 234–238.
8. Катан Л. І., Дуброва Н. П., Бондарчук Н. В. Фінансовий менеджмент. Суми: Довкілля, 2009. 184 с.
9. Бутинець Ф. Ф., Горещька Л. Л. Бухгалтерський облік у зарубіжних країнах. Житомир: ПП «Рута», 2002. 544 с.
10. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств: підручник. 3-є вид., перероб. та доп. Київ: КНЕУ, 2000. 460 с.
11. Романенко О. Р. Фінанси: підручник. 4-е вид. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 312 с.

Отримано: 24.10.2022

Микола ЮЗИК, аспірант

ЛАЗЕРНЕ ВИПРОМІНЮВАННЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РІСТ І РОЗВИТОК РОСЛИН

У роботі проведено аналіз досліджень впливу низькоінтенсивного лазерного випромінювання на ріст і розвиток рослин під час передпосівної обробки насіння. Численні досліді, проведені вітчизняними та зарубіжними вченими, свідчать про прискорення проростання насіння під дією лазерного випромінювання певної довжини хвилі. Ефективність впливу електромагнітної дії залежить від правильного підбору оптичних параметрів, дози та часу опромінення, а також способу зберігання опроміненого матеріалу.

Ключові слова: лазерне випромінювання, насіння, стимулюючий ефект, онтогенез, ріст і розвиток.

Актуальність теми. Майже одночасно із створенням перших лазерів почалося дослідження впливу їхнього випромінювання на біологічні об'єкти. На даний момент накопичені численні дані про стимулюючий вплив лазерного опромінення (у червоній області спектру) на біохімічні процеси розвитку рослин, як при безпосередньому опроміненні, так і при передпосівній обробці насіння. Найбільше практичне застосування отримали позитивні ефекти впливу електромагнітного випромінювання, яке викликає стимуляцію фізіологічних процесів у рослинному організмі, що суттєво впливає на їх функціональну активність. Ефект підвищення функціональної активності рослинних клітин під дією лазерного випромінювання отримав назву лазерної стимуляції. Таке випромінювання викликає в біологічному об'єкті зміни, механізм яких не

повністю з'ясований. Це зрушення в активності ферментів, структурі пігментів, нуклеїнових кислот і інших важливих в біологічному відношенні речовин. Нетермічні ефекти лазерного випромінювання викликають складний комплекс вторинних фізіологічних змін.

Мета дослідження – аналіз стану вивчення питання впливу лазерного опромінення на ріст і розвиток рослин на ранніх етапах онтогенезу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Джерелом лазерного випромінювання є оптичний квантовий генератор, робота якого полягає у генеруванні вимушених випромінювань. Термін «лазер» утворений з початкових букв англійських слів: Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation, що означає посилення світла шляхом

змушеного випромінювання. Основні процеси, що характеризують роботу оптичних квантових генераторів, – процеси взаємодії світла з електронами атомів, що описуються фундаментальними положеннями квантової механіки.

До характеристик лазерного випромінювання відносяться: монохроматичність випромінювання; висока частота випромінювання; здатність концентруватися у дуже вузькому, з малим кутом розходження промені, що дозволяє на великій відстані від джерела отримати точку світла майже незмінних розмірів з великою концентрацією енергії.

За характером генерації електромагнітних хвиль лазери поділяються на імпульсні (тривалість випромінювання до 0,25 с) і лазери безперервної дії (тривалість випромінювання від 0,25 с та більше).

Лазер генерує електромагнітне випромінювання з довжиною хвилі від 0,2 до 1000 мкм. Цей діапазон за довжиною хвилі та біологічною дією поділяється на три ділянки: ультрафіолетову (від 200 нм до 380 нм); видиму (від 380 нм до 780 нм); ближню інфрачервону (від 1400 нм до 10^6 нм). У зв'язку з малою довжиною хвилі лазерне випромінювання може бути сфокусоване оптичними системами невеликих геометричних розмірів (розміри обмежені дифракцією), завдяки чому на малій площі досягається велика густина енергії випромінювання.

Лазери використовують при дефектоскопії матеріалів, в радіоелектронній промисловості, в будівництві, при обробці твердих і надтвердих матеріалів. За їх допомогою здійснюється багатоканальний зв'язок на великих відстанях, лазерна локація, дальнометрія, швидке опрацювання інформації.

Численні досліді, проведені вітчизняними та зарубіжними вченими, свідчать про прискорення проростання насіння під дією лазерного випромінювання певної довжини хвилі. Ефективність впливу електромагнітної дії залежить від правильного підбору оптичних параметрів, дози та часу опромінення, а також способу зберігання опроміненого матеріалу [1, 2, 10].

В низці робіт [4, 6–8] розглядалася стимулююча дія оптимальних доз інфрачервоного та лазерного випромінювання при передпосівному опроміненні насіння рослин пшениці. Після впливу лазерним випромінюванням частотою 1000 Гц протягом 25, 45 та 60 хв отримали схожість насіння більше 90 %, при тривалості опромінення протягом 10 хв – 84 %, а у контролі – 75%. В польових умовах передпосівна обробка насіння рослин електромагнітними полями підвищувала його схожість до 99%, викликала активацію ростових процесів у період вегетації та регулювала якість врожаю, підвищувала вміст поживних елементів і гумусу, знижувала рівень захворюваності на грибкові і вірусні хвороби, покращувала якість показників ґрунту. На думку дослідників, вплив низькоенергетичних, безпечних, електромагнітних випромінювань надає сприятливий вплив на внутрішньоклітинні та міжклітинні процеси в організмі.

Дослідження, проведені Скварко К. О. із співавторами [3], показують неоднакову видоспецифічну чутливість лікарських рослин до лазерного опромінення. Лазерне опромінення в режимі сканування очевидно забезпечує вищу фотореактивність цих рослин, краще сприяє розвитку механізмів виведення насіння зі стану спокою порівняно з неперервним. Використання червоного світла для фотоактивації насіння лікарських рослин може дати позитивні результати, але його ефективність невисока. Результати виконаного біометричного аналізу підтверджують

положення про те, що для покращення насіннєвих та ростових показників під час інтродукції певних видів рослин можна рекомендувати застосування передпосівного лазерного опромінення насіння в сканованому режимі як найефективнішого з описаних вище способів фотостимуляції початкових етапів онтогенезу рослин. Проте оптимальний режим опромінення бажано прогнозувати експериментальним шляхом оцінки життєдіяльності рослин у більш віддалені періоди після фотоактивації насіння.

У роботі А. N. Batian et al. [5] автори поставили за мету визначити стимулюючий ефект поєданого лазерного та магнітного впливів та з'ясувати механізм його дії на початкові етапи онтогенезу пшениці озимої. У результаті проведених досліджень встановлено ефект проросту проростків пшениці озимої (9,33%), вирощених із попередньо замоченого насіння та опроміненіх дозою 2,7 Дж поєданого лазерного випромінювання. Аналогічна доза опромінення в 2,7 Дж повітряно-сухого насіння викликала збільшення довжини проростків від 11,03% до 39,42%. Даний стимулюючий ефект автори пояснюють тим, що лазерне випромінювання, впливаючи на водневі зв'язки, порушує ієрархічність найважливіших біомолекул, змінює динаміку надходження біогенних елементів у фітомасу, що призводить до прискорення росту рослин на початковому етапі онтогенезу.

Дослідження впливу передпосівного опромінення насіння гороху гелій-неоновим (He-Ne) лазером на зміну біохімічних процесів насіння, схожості, появи сходів, швидкості росту та врожайності, представлені в роботі Пантьо В. В. та ін. [1]. Передпосівна обробка насіння гороху світлом He-Ne лазера призвела до підвищення концентрації амілолітичних ферментів у насінні та проростках гороху. Опромінення насіння He-Ne лазерним промінням покращувало швидкість і однорідність проростання та змінювало фази росту, що спричиняло прискорення цвітіння та дозрівання рослин гороху. Лазерна світлова стимуляція покращила морфологічні характеристики рослин за рахунок збільшення висоти рослини та площі верхніх листя. Опромінення підвищувало врожайність вегетативних і репродуктивних органів гороху, хоча ефекти були різними на різних стадіях росту. Підвищення врожайності насіння було результатом більшої кількості стручків і насіння на рослину, тоді як суттєвих змін у кількості насіння на стручок не спостерігалось.

Висновки. Таким чином, численні досліді, проведені вітчизняними та зарубіжними вченими, свідчать про прискорення проростання насіння під дією лазерного випромінювання певної довжини хвилі. Ефективність впливу електромагнітної дії залежить від правильного підбору оптичних параметрів, дози та часу опромінення, а також способу зберігання опроміненого матеріалу.

Список використаних джерел:

1. Пантьо В. В., Ніколайчук В. І., Пантьо В. І. Вплив низькоінтенсивного лазерного випромінювання на біологічні об'єкти (огляд літератури). *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія Біологія*. 2009. Вип. 26. С. 99–106.
2. Скварко К. О., Починок Т. П. Вплив лазерного випромінювання, уф-с – та червоного світла на схожість і проростання насіння *CARLINA ACAULIS* L. *Вісник львівського університету: Серія біологічна*. 2010. Вип. 52. С. 199–207.
3. Скварко К. О., Скрипа І. Д., Кальмук О. П. Проростання насіння лікарських рослин в умовах лазерної фотоактивації. *Науковий вісник НЛТУ*. 2009. Вип. 19. С. 34–39.
4. Abbas M, Arshad M, Nisar N, Nisar J, Ghaffar A, Nazir A, et al. Muscilage characterization, biochemical and enzymatic ac-

- tivities of laser irradiated *Lagenaria sice wintal*. *International Agrophysics*. 2010. Vol. 24. P. 15–19.
5. Batian A. N., Kravchenko V. A., Kliuev A. P., Lytviak V. V., Pochytskaia Y. M. Stymuliruiushchyii effekt lazernoho yzlu-cheniya na nachalnie etapy ontogeneza pshenytsy ozymoi. *Ekolohycheskyi vestnyk*. 2017. № 2 (40). P. 123–129.
  6. Hasan M, Hanafiah M, Taha Zaeyad, Alhilfy I, Said M. Effect of lowintensity laser irradiation on field performance of maize (*Zea mays L.*) emergence, phenological and seed quality characteristics. *Applied Ecology and Environmental Research*. 2020. Vol. 18. № 4. P. 6009–6023. DOI 10.15666/aeer/1804_60096023.
  7. Jia Z., Duan J. Protecting effect of He-Ne laser on winter wheat from UV-B radiation damage by analyzing proteomic changes in leaves. *Advances in Bioscience and Biotechnology*. 2013. Vol. 4. № 8. P. 823–829. DOI 10.4236/abb.2013.48109.
  8. Perveen R., Jamil Y., Ashraf M., Ali Q., Iqbal M., Ahmad M. R. He-Ne laser-induced improvement in biochemical, physiological, growth and yield characteristics in sunflower (*Helianthus annuus L.*). *Photochem Photobiol*. 2011. Vol. 87. P. 1453–1463.
  9. Podleśna Anna, Gładyszewska Bożena, Podleśny Janusz, and Zgrajka Wojciech. Changes in the germination process and growth of peain effect of laser seed irradiation. *Int. Agrophys*. 2015. Vol. 29. P. 485–492.
  10. Samiya, Sikandar Aftab, Ayesha Younus. Effect of low power laser irradiation on bio-physical properties of wheat seeds. *Information processing in agriculture*. 2020. Vol. 7. P. 456–465.

Отримано: 24.10.2022

Дмитро БАБЮК, здобувач кафедри всесвітньої історії

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФОТОГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті автор проаналізував законодавче регулювання фотографічної діяльності у Подільській губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття, зокрема у губернському центрі – Кам'янці-Подільському. За допомогою наявних архівних справ, що збереглися до нашого часу, автору вдалось дослідити стан та рівень державного контролю за фотографічною справою в місті Кам'янці-Подільському та губернії на прикладі кількох справ поліційного відділку щодо окремих фотографів та їх діяльності.

Ключові слова: Кам'янець, фотографія, фотограф, поліція, нагляд.

За період свого існування фотографія міцно увійшла в наше повсякденне життя. За допомогою фотографії було зроблено багато важливих відкриттів, які збагатили науку в найрізноманітніших галузях людського пізнання. Важливу роль відіграє фотографія у формуванні свідомості людей, поширенні знань, культури. Вона є вагомим складовим елементом нашого життя, частиною різноманітних соціальних ритуалів і оператором зримого, впливає на формування звичок візуального сприйняття, стереотипів, світогляду людини.

Окремі аспекти проблем розвитку фотографічної справи у Кам'янці-Подільському в другій половині ХІХ–ХХ ст. висвітлювались у працях, та публікаціях вчених і дослідників, серед яких А. Паравійчук, А. Прусевич, Г. Осетрова, Д. Бабюк, І. Паур, І. Підгурний, Н. Урсу, О. Будзей, Ю. Гаштецький та ін. Спеціальні дослідження про місце і роль фотографії в соціокультурному житті міста Кам'янця-Подільського у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття не було предметом спеціальних досліджень.

Офіційною датою винаходу фотографії став 1839 рік, коли відомий французький фізик і астроном Домінік Франсуа Араго доповів на засіданні Паризької Академії наук загальні принципи дагеротипії, винайденій Луї Жаком Манде Дагером у 1835 році [2]. Назву «фотографія» було обрано як наймилозвучнішу з декількох [1].

Починаючи з 1840-х рр. на території сучасної України почали з'являтися перші професійні фотографічні заклади, діяльність яких спершу жодним чином не контролювалась поліційними та цензовими органами [13, с. 13]. Згодом російська влада, побоюючись того, що фотографія може стати засобом нелегальної агітації, почала брати це ремесло під свій пильний контроль та з 1858 р. запровадила процедуру відкриття, закриття або продаж фотографічного закладу, про що завжди було потрібно було інформувати губернатора та поліцію. Щоправда, спершу це запроваджувалось лише у Москві та Санкт-Петербурзі [13, с. 13]. У 1865 р. ці вимоги були закріплені на законодавчому рівні для всієї імперії у «Тимчасових правилах про цензуру та друк» [11, с. 397–406]. Крім того, тепер фотографи, які мали бажання відкрити свій фотографічний заклад, повинні були отримати для цього спеціальне свідоцтво від губернатора, а поліційні органи мали пересвідчитись у політичній та громадянській благонадійності

проходячого. В подальшому власники фотографічних закладів у обов'язковому порядку були зобов'язані вести шнурову книгу, а на кожній фотографії, виготовленій у закладі, потрібно було вказувати прізвище фотографа та адресу закладу [11, с. 401–402].

Фотографів відносили до ремісників найнижчого 8-го розряду, нарівні з кравцями, шевцями, пекарями, кондитерами та ін. Тобто, це ті категорії ремісників, яких контролюючі органи інспектували в останню чергу. Окремим питанням є визначення кількості існуючих фотографічних закладів у Подільській губернії та державний контроль за ними. Відповідно до циркуляру Подільського губернатора від 10 вересня 1870 р. щорічно до 1 жовтня мали складатися списки та відомості про існуючі у відомстві типографії, літографії, фотографії, книгарні, бібліотеки та інші подібні заклади [3, с. 2]. За такими звітами ми можемо зробити висновок, що вони не завжди складались у відповідний термін. Наприклад, 7 жовтня 1871 р. Подільський губернатор дорікав управлінню в справах друку, що звіт потрібно було скласти ще тиждень тому [12, с. 156]. На жаль, такі звіти не носили систематичний характер та могли складатися не кожного року, тож відомості з них у нашому розпорядженні доволі скупи та фрагментарні.

Перший звіт про кількість фотографічних закладів у м. Кам'янці-Подільському відноситься до 1870 р. [12, с. 156–158], а наступні наявні у нашому розпорядженні звіти склались з 1877 по 1882 рр., де також окремою графою прописувалось, що жоден фотографічний заклад за весь час не підлягав будь-якому арешту або штрафу [3, с. 8 зв., 39 зв.; 4, с. 14 зв.; 7, с. 3 зв., 14; 8, с. 62, 63; 9, с. 9 зв.].

Звичайно, інколи за деякими фотографами поліційні установи влаштовували персональний нагляд. Наприклад, у квітні 1895 р. такий нагляд було встановлено за фотографом Б. Хацкелевичем, який приїхав до Подільської губернії з м. Луцька, Волинської губернії. Йому було видано дозвіл на фотографування терміном у пів року в межах Подільської губернії. Поліцейські наглядачі, які неофіційно вели за ним нагляд стежили, щоб той не фотографував жодні державні будівлі, або групи людей на їх фоні [10, с. 3–6]. Після закінчення строку дозволу на фотографування, Хацкелевич все рівно продовжив фотографічну справу і ще певний час виконував фотографічні знім-

ки, аж поки Подільський віце-губернатор не заборонив тому будь яку фотографічну діяльність на території міста Кам'янка та губернії [10, с. 6–7]. Це свідчило про недостатній рівень контролю за фотографічною справою, коли фотограф певний час міг працювати без будь яких дозволів та без відома контролюючих органів.

Інший подібний випадок трапився у серпні 1896 р. в м. Ялтешкові Могилевського повіту Подільської губернії. Працюючий там тривалий час фотограф В. Штхтмейстер не мав жодного дозволу на фотографічну діяльність в межах Подільської губернії. Натомість, поліційним органам він згодом повідомив, що вже займався фотографією у м. Деражні, по селах Летичівського повіту та в с. Янківці Літинського повіту [5, с. 1–3].

З роками контроль за фотографічною діяльністю на території Подільської губернії тільки послаблювався. У 1913 р. зазначалось, що поліція не приділяла належної уваги у нагляді за фотографічними закладами та не помічала порушення законодавства власниками цих закладів [6, с. 20–24]. Вже впродовж 1910-х рр. на території всієї Подільської губернії почала з'являтися велика кількість фотографічних карток без жодної інформації про заклад, місто або прізвище фотографа. Іменні фірмові фотографічні бланки замінили більш дешеві бланки стандартного дизайну. Послабленню поліцейського контролю значно сприяв також і розвиток фотоаматорства, коли кожен бажаючий за певну грошову суму міг придбати собі фотографічну камеру та все необхідне устаткування у спеціалізованих магазинах, які існували у кожному великому місті. Наприклад, у Кам'янці-Подільському в 1913 р. існували фотографічні магазини М. Авербуха, сестер Прусиновських та Ф. Басса [14, с. 916].

Звичайно, дана стаття не дає повної відповіді на те, як саме та у якій мірі відбувався державний контроль над фотографічною діяльністю у Подільській губернії. У

державному архіві Хмельницької області знаходиться фонд 228 (канцелярія подільського губернатора), який міг би пролити світло на дану проблематику. На жаль, цей фонд майже повністю згорів у 2003 році, а до того моменту тема фотографічної діяльності та контролю за нею на території Подільської губернії не являлась темою спеціальних досліджень та не була у достатній мірі висвітлена у наукових виданнях.

Список використаних джерел:

1. Бабюк Дмитро. Кам'янецькі фотографи кінця XIX – поч. XX століття. URL: <http://dmytro-babyuk.livejournal.com/-2378.html> (дата звернення: 25.10.2021)
  2. Грушицька І. Б. Розвиток фотографії в Україні. URL: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/41/53.pdf (дата звернення: 20.09.2021)
  3. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької обл.). Ф. 292. Спр. 148.
  4. Держархів Хмельницької обл. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 210.
  5. Держархів Хмельницької обл. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 301.
  6. Держархів Хмельницької обл. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 343.
  7. Держархів Хмельницької обл. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 1025.
  8. Держархів Хмельницької обл. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 1046.
  9. Держархів Хмельницької обл. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 1162.
  10. Держархів Хмельницької обл. Ф. 292. Оп. 1. Спр. 1208.
  11. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. Санкт-Петербург: Тип. II отделения собственной Е.И.В. канцелярии, 1867. Т. 40. С. 397–406.
  12. Російський державний історичний архів. Ф. 776. Оп. 11. Спр. 135.
  13. Шипова Т. Н. Фотографы Москвы – на память будущему (1839–1930): альбом-справочник. Москва: Мосгорархив, 2001. 367 с.
  14. Ярошевич А., Довнар-Запольский М. Весь Юго-Западный край: справочная книга и адресная книга. Киев, 1913. 1158 с.
- Отримано: 25.10.2022*

Юлія БУГЕРА, магістрант кафедри всесвітньої історії

УІНСТОН ЧЕРЧИЛЛЬ І АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКІ ВІДНОСИНИ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Проблема дослідження зовнішньополітичного курсу Англії, зокрема в період перебування на посаді прем'єр-міністра У. Черчилля є актуальною і до сьогодні. Історія міжнародних відносин знає немало видатних політиків і державних діячів, але не кожен із них зміг пов'язати своє прізвище з моделлю політики. У Великій Британії після Другої світової війни відомими стали лише політики – Вінстон Черчилль (черчиллізм), Маргарет Тетчер (тетчеризм) та Тоні Блер (блеризм). Саме завдяки У. Черчиллю партнерські відносини між Сполученими Штатами Америки та Великою Британією отримали означення «особливих». Вони суттєво відрізняються від відносин із будь-якими іншими країнами світу за своїм характером, формами та сутністю і це здавна стало незаперечним фактом не тільки в міжнародних відносинах, а й в історичній науці.

Ключові слова: Організація об'єднаних націй, англо-американські відносини.

Із початку Другої світової війни в Англії та Сполучених Штатах Америки окреслилися різні сфери стратегічних прерогатив. Незважаючи на те, що Великобританія прагнула забезпечити собі домінуючий вплив у Європі і на Середньому Сході, а США – на Тихому океані, ці країни, безумовно, хотіли взяти безпосередню участь у стратегічному керівництві війною в обох театрах військових дій. Однак поділ світу на стратегічні сфери впливу був неможливим без створення централізованого органу, за допомогою якого союзники могли б брати участь у керівництві військовими діями. 7 грудня 1941 р. японські агресори розв'язали війну в Тихому океані проти Сполучених Штатів та Англії,

у результаті чого Лондон отримав офіційного союзника на Заході. Саме тому після вступу США у війну постало питання про створення спільних військово-політичних організаційних структур, здатних регулювати різні аспекти англо-американських відносин.

Мета статті – аналіз становлення структури англо-американського блоку періоду Другої світової війни та розгляд відносин США та Великої Британії на початку Другої світової війни.

Головними завданнями даної статті є:

- розгляд формування англо-американського блоку;

- аналіз англо-американських стосунків на початку військової кампанії.

Для вирішення поставлених завдань використано наукові методи, які спираються на принцип історизму та принцип наукової об'єктивності. Джерельна база дослідження невелика, але зважена та суттєва, і складається з мемуарної літератури, архівних документів зовнішньої політики Англії і США, офіційних документальних видань британської та американської політики. Тема політичних взаємин США та Англії у вітчизняній історіографії не мала достатньо широкого освітлення. У фундаментальних працях істориків, присвячених співпраці США та Великої Британії, описано переважно економічні відносини цих країн під час Другої світової війни, тому базовими для дослідження стали статті С. М. Пик, Л. В. Поздєєвої, В. Г. Трухановського та ін. Роботи В. Л. Ізраєляна, І. М. Леміна, А. М. Некрича та ін. присвячені дипломатії періоду Другої світової війни, зокрема проаналізовано напрям зовнішньої політики США та Великої Британії з урахуванням їх «особливих» відносин.

На початку Другої світової війни Сполучені Штати Америки були зацікавлені в тому, щоб не допустити поразки Англії та розділу її імперії між Німеччиною, Італією та Японією. Але в той же час США намагалися використати важке положення Англії, яке було викликано агресивними діями держав осі для внесення Британської імперії в свою сферу впливу. У середині травня, вирішивши, що битва за Францію вже програна, уряд Черчилля розпочав працювати над здійсненням свого плану щодо втягнення у війну Америки [3].

Союз Англії і США почав формуватися ще до офіційного вступу останніх у війну. Одним із важливих етапів на цьому шляху були секретні переговори представників штабів обох країн, що відбулися у Вашингтоні в січні – березні 1941 р. і були закодовані як «АВС». Доповідь «АВС-1», що стала головним результатом переговорів і військовою основою майбутнього союзу, окреслила основні завдання англо-американської стратегії, а розроблена пізніше програма ленд-лізу стала військово-економічною базою англо-американського блоку. Однак даного механізму регулювання відносин було не достатньо. 11 грудня 1941 р. Черчилль і Рузвельт домовилися зустрітися і обговорити спільні проблеми ведення війни. Із 22 грудня 1941 р. по 14 січня 1942 р. у Вашингтоні відбувалася англо-американська конференція, відома під кодовою назвою «Аркадія», підсумковим рішенням якої стало створення Об'єднаного комітету начальників штабів – верховного військового органу США та Англії, а також трьох цивільних органів – Об'єднаних рад з військових замовлень, сировини і з регулювання судноплавства. Улітку 1942 р. додатково були створені ще дві Об'єднані ради – рада з продовольства і рада з планування виробництва і розподілу ресурсів, які відіграли велику роль в обміні інформацією танесенні коректив у розроблення планів [2]. Так з'явилася нова організація – Об'єднаний комітет, яку згодом начальник імперського генерального штабу Алан Брук охарактеризував як «найбільш ефективну з усіх будь-коли створених організацій для координування і узгодження стратегії у військових діях союзників» [2].

Зазначимо, що в результаті більшості спільних завдань Об'єднаного комітету начальників штабів не вирішено. Зокрема, утопією став англо-американський крок у сфері судноплавства. Об'єднана рада з регулювання суд-

ноплавства так і не стала органом, який розподіляв торгові судна союзників відповідно до їх вимог. Рада не змогла вирішити головне завдань – гостру кризу тоннажу, яку Великобританія переживала в 1942–1943 рр. Причиною було небажання США поповнювати за рахунок американського суднобудування втрати Англії і відновлювати британський торговий флот до його довоєнного рівня. І хоча Об'єднана рада з регулювання судноплавства формально існувала до кінця війни, насправді ж вона вже з початку 1943 р. припинила свою діяльність. Більш плідними були підсумки діяльності Об'єднаної ради з сировини. Зокрема, це пов'язано із залежністю США від імпорту сировини з британських джерел, у результаті чого в цій галузі був досягнутий досить високий ступінь регулювання англо-американських відносин.

Отже, після вступу Сполучених Штатів у Другу світову війну відбулися суттєві зрушення у системі організаційної структури англо-американського блоку. Не враховуючи здобутки Об'єднаного комітету начальників штабів і Об'єднаної ради з сировини, практичні результати діяльності англо-американських об'єднаних рад були невеликі.

Через декілька днів після початку німецького наступу Черчилль звернувся до Рузвельта з проханнями надати ефективну матеріальну та дипломатичну допомогу союзникам. У своїх мемуарах Черчилль писав: «У своїй першій телеграмі, яку я надіслав президенту після того, коли я став прем'єр-міністром, я попросив його позичити нам 40–50 старих есмінців для того, щоб запобігти пролом між тим, що ми маємо в наявності на сьогоднішній день, та новим великим будівництвом, яке почалося з самого початку війни» [7, с. 128]. Також Черчилль у своїй телеграмі просив оголосити США «невоюючою країною» та надіслати американську ескадру «з візитом» до портів Ірландії. Він також вказав на необхідність співпраці США та Англії у справі застереження японської агресії, запропонувавши використати Сінгапур як базу для американського флоту.

Рузвельт відповів, що передача есмінців зажадала б санкції конгресу і що час для цього невдалий. Він обіцяв «вивчити» питання про відправлення американської ескадри в порти Ірландії і сприяти наданню союзникам літаків, зенітних гармат і сталі. Дане листування доводить, що відносини Лондона та Вашингтону не завжди були дружніми, по-друге, позиції двох держав із низки принципово важливих питань світової політики дуже часто не збігалися [6]. Зазначимо, що не дивлячись численні протиріччя, «особливі відносини» існували, але, одночасно і, змінювалися за формою та змістом в залежності від тих функцій і завдань, які вони виконували на міжнародній арені в певний період часу.

Список використаних джерел:

1. Батлер Дж. Большая стратегия. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1959. С. 232.
2. Бредіхін А. В., Клиніна Т. С. Організаційна структура англо-американського блоку періоду другої світової війни. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2011. № 4. С. 23–28.
3. Кадомский И. Формирование англо-американского блока после капитуляции Франции (май-декабрь 1940). *Вопросы истории*. 1950. № 1. С. 41.
4. Поздеева Л. В. Англо-американские отношения в годы второй мировой войны 1939–1941 гг., Москва: Наука, 1964. С. 165.
5. Стеттиниус Э. Загадки ленд-лиза: ленд-лиз – оружие победы. URL: <http://www.historic.ru/lend-lease/1940>.

6. Трухановский В. Г. Внешняя политика Англии в период второй мировой войны (1939–1945). Москва: Наука, 1965.
7. Черчилль У. Мускулы мира: [избр. речи разных лет] / [сост. примеч. к речам 1938–1945 гг. Л. Яковлева; предисл. В. Чухно]. Москва: Эксмо, 2003.
8. Destroyers for Bases Agreement, 2 September 1940. URL: <http://www.history.navy.mil/faqs/faq59-24.htm>
Отримано: 25.10.2022

Наталія ГРИСЬКОВА, аспірантка кафедри історія України

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЕТНОКОНФЕСІЙНОЇ ПОЛІТИКИ САМОДЕРЖАВСТВА В ПОДІЛЬСЬКОМУ РЕГІОНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – У 30-х рр. XIX ст. (в умовах політики інкорпорації)

Стаття містить узагальнюючі результати попередніх досліджень даної проблематики, які торкаються питання етноконфесійної та церковно-релігійної політики російського самодержавства щодо віросповідних спільнот Подільського регіону, наприкінці XVIII – середині XIX століття.

Ключові слова: етноси, конфесії, православ'я, римо-католицизм, самодержавство, Поділля.

Основний принцип віросповідної політики російського самодержавства ґрунтувався на засадах того, що релігія – основа народності. Під час правління імператора Миколи I (1825–1855 рр.) було створено Звід законів Російської імперії (від 1832 р.), який остаточно впорядкував відносини між державою та Церквою. Згідно із ним взаємовідносини держави та існуючих на її території конфесій базувалися на концепції «православного конфесіоналізму». Це передбачало союз держави з Російською Православною Церквою, яка в «Основних законах Російської імперії» проголошувалася «провідною й панівною» [3].

Проте, в Подільському краї (інкорпорованому наприкінці XVIII ст.) становище та позиції Православної Церкви знаходилися у іншій площині соціально-правових відносин і були далеко нерівноправними. Причиною цього було те, що головні та лідируючі позиції у краї займали представники польського етносу й римо-католицька конфесія, вірянами якого були польська та покатоличена українська шляхта, католицьке духовенство й частина корінного населення [2, с. 70]. Крім того, регіон населяли представники декількох етнічних спільнот: українці – 87,82%, поляки – 7,79%, євреї – 3,61%, молдавани – 0,59%, росіяни – 0,11%, інших етносів – 0,02% [5, с. 149], які були представниками неправославних «іновірних» конфесій: греко-католицької, римо-католицької та не чисельної спільноти старовірів. Інші християнські спільноти: лютерани-євангелісти, меноніти, чехи-баптисти, цигани склали незначний відсоток у етнічно-конфесійній картині краю (усього 0,78%), тому їх існування не привертало пильної уваги влади.

Перед урядом постало декілька принципово важливих завдань: зміцнити позиції та першість державної віри (православ'я) в регіоні; провести широку православізацію краю, який населяли представники греко-католицького та римо-католицького віросповідання; повернути до православ'я канонічно й догматично близькі віросповідання – католицизм та уніатство; уніфікувати неправославні конфесійні спільноти під егідою державної Церкви; ліквідувати будь-яку конфесійну строкатість і чужі російському світогляду конфесійно-релігійні спільноти краю. Варто зазначити, що від обраного політичного курсу залежали й міжконфесійні взаємовідносини у регіоні, який в етнокультурному аспекті був територією активної взаємодії багатьох конфесій та релігій.

Постійне прагнення римо-католиків до прозелітизму і масові лиха, яких зазнала Російська держава від католицької Речі Посполитої у XVII ст. (особливо в смутні часи),

залишилися в пам'яті російського народу. Тому, уряд не міг допустити аби в Подільському регіоні католицькі місіонери та священнослужителі вільно поширювали римо-католицизм та як раніше займали головне і впливове місце серед інших християнських віросповідань.

У зв'язку з цим наприкінці XVIII ст. були реалізовані загальні принципи ставлення державного уряду до католицизму – недопущення прозелітизму, зміни віросповідання на користь римської віри та вимога політичної лояльності від представників іновірного духовенства [1, с. 21]. Крім того, влада прагнула одержавити й перетворити латинське духовенство в знаряддя ідеологічного впливу на населення й створити вільну від римського папи російську римо-католицьку церкву.

У другій чверті XIX ст. істотний вплив на ставлення державної влади до католиків спричинило польське повстання 1830–1831 рр. після якого церковна політика держави набула ще більш жорстких рис. Самодержавство, без шкоди державним інтересам країни, не могло узгодити свої закони з канонічними вказівками римо-католицької церкви. Порушення ж канонів управління католиками давало їм право не підкорятися указам російського імператора, які стосувалися віросповідних питань. У підсумку це стало одним з ідеологічних обґрунтувань польського повстання 1830–1831 рр. в якому головним аспектом був захист католицизму. Тому, після придушення повстання багато заходів уряду другої чверті XIX ст. було направлено на підтримку і захист пануючого в імперії віросповідання.

Ще однією ключовою проблемою, що постала на шляху уніфікації церковно-релігійного життя на Поділлі, була греко-католицька уніатська конфесія, яка знаходилася у канонічному зв'язку з римо-католицькою церквою і за впливом, кількістю віруючих та економічною міццю була найпотужнішою конфесією на Правобережній Україні після католицької [7, с. 66–70]. Від початку існування уніатської конфесії царська влада намагалася ініціювати перехід її вірян у православ'я й контролювати православне, римо-католицьке та уніатське духовенство на приєднаних землях [4, с. 206]. До 1830–1831 рр., на українських землях Російської імперії, Римо-католицька церква збільшувалася кількісно за рахунок уніатів [7, с. 96].

Не зважаючи на кількісну більшість і конфесійну близькість уніатів до католиків, вони поступалися місцем православної церкви. Це поставило уніатів перед альтернативою: «возз'єднатися» з православ'ям і тим самим отримати покровительство з боку російських

світських і церковних властей, або перейти у римокатолицьку конфесію щоб здобути більш ліберальне ставлення з боку поляків-католиків, втративши при цьому прихильність росіян. Більша частина уніатського духовенства та вірян обрала для себе перший варіант, чому послужив наочний приклад заходів уряду щодо римокатолицької конфесії на початку XIX століття.

Окрім іновірних конфесій на Поділлі існували спільноти розкольників-старовірів, які почали селитися в регіоні з поч. XVIII століття. Старовіри тікали з Російської імперії до Речі Посполитої та селилися на Правобережжі, оскільки влада останньої не переслідувала їх, натомість гарантувала й забезпечувала вільне сповідання їхньої віри [8]. Після анексії регіону Російською імперією монархи дотримувалися ліберальних позицій у законодавстві стосовно старообрядців регіону. Водночас уряд бажав знати чисельність старообрядців. Для цього у 1811 р. всім губернаторам було наказано двічі на рік надавати списки старообрядців у Міністерство поліції.

Міграція представників німецької й чеської нації на Поділля, була спричинена переслідуваннями за релігійні переконання у європейських країнах. Це призвело до виникнення в регіоні у XIX ст., протестантських громад менонітів, лютеран та ін. Російський уряд ставився до них лояльно, не перешкоджаючи діяльності, оскільки їх вплив на вірування подолян був мінімальним. Головними центрами лютеранства на Поділлі були міста Немирів та Дунаївці [9, с. 40].

Євангелічно-лютеранській церкві було законодавчо надано привілейоване становище порівняно з нехристиянськими сповіданнями. Наявність лютеран серед правлячої еліти імперії і оточення монархів, а також традиційно лояльна політика Євангелічно-лютеранської церкви по відношенню до світської влади, дозволили їй набутти статусу «офіційної» швидше, ніж католицькій. У відповідності з принципом віротерпимості влада фактично не зазіхала на свободу віросповідання лютеран. Обмеження стосувалися лише питань поширення ними своєї віри на православне населення (заборона прозелітизму, дозвільний порядок будівництва храмів, обмеження при заміщенні державних посад тощо).

Поруч з українською на Поділлі існувала місцева єврейська етно-релігійна культура, яка через політику уряду починає зазнавати певних трансформацій. З останньої чверті XVIII – до сер. XIX ст., політика російського уряду щодо іудейського населення регіону спрямовувалася на включення його в соціально-економічну, правову і політичну системи Російської імперії. Найбільш дієвим засобом було проведення політики асиміляції та русифікації. Цей процес розраховувався на тривалий період і повинен був проводитися поступово через прийняття російськими іудеями системи цінностей, яку підтримувало православне населення Росії. Влада не втручалася у внутрішнє життя іудеїв, але строго стежила за тим, щоб вони не поширювали свої вчення на інші верстви населення.

Іудеї, прийняли православ'я, які здобули середню і вищу світську освіту, купці першої гільдії, які відслужили рекрутську повинність, могли селитися по всій території Російської імперії. Такі ж права отримали і іудеї, що займаються землеробством. У часи правління Миколи I, практиковані в ремеслах царський уряд спрямував політику на інтеграцію і асиміляцію єврейського населення з місцевим. Микола I видав указ про обов'язкове хрещення євреїв, які працювали на державній службі.

З обмеженням діяльності конфесійних структур інославно та іновірних церков, російський уряд вживав заходів для забезпечення лояльності інославного духовенства до влади і державних органів управління. Від інославного духовенства вимагалася забезпечення релігійного миру з православною та іншими церквами, натомість заборонялося проведення політичних проповідей та встановлювалася цензура на ввезену літературу за кордон. Йому категорично заборонялася місіонерська діяльність серед російських підданих (прозелітизм), в тому числі серед католиків і лютеран. Всі ієрархи інославно та іновірних спільнот, а через них і всі церковні структури, були підпорядковані російському уряду і перебували під його жорстким контролем. Тільки на таких умовах могли існувати, в Російській імперії, іноземні християнські церкви та релігійні спільноти.

Крім того, кожен правитель проводив церковно-релігійну політику відповідно до власного розуміння (яке ґрунтувалося на вихованні, світогляді, ступені впливу наставників і оточення), а також внутрішньополітичної та зовнішньополітичної ситуації. А існуючи в рамках іновірного середовища, представники різних конфесій намагалися зберегти свою національну, культурну, релігійну самобутність у чому велику роль відігравали духовні центри (кірхи, храми, костели, синагоги), які служили не тільки потребам релігійного культу, а й виконували освітню, виховну, об'єднуючу функції тощо.

Отже, політика Російської імперії у Подільському регіоні, наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст. характеризувалася прагненням контролювати усі релігійні організації. З цією метою уряд створив спеціальні адміністративні органи та ухвалив низку статутних документів, які регламентували діяльність релігійних організацій. Головне та привілейоване становище серед низки конфесій надавалося Православній Церкві, як державній релігії, що забезпечувало першість православної церкви у віросповідній системі Російської імперії.

У зв'язку з цим уряд визначив основні принципи етноконфесійної політики в Подільському регіоні: невизнання прав особистості на релігійне самовизначення; наявність правової ієрархії конфесій і їх нерівність в правах, привілеях і обмеженнях; втручання у внутрішньо-церковну діяльність існуючих у регіоні конфесій; жорсткість національно-конфесійних рамок і фактична заборона переходу з одного віросповідання в інше, за винятком переходу в православ'я, який вітався і підтримувався державою; перетворення церковної влади в знаряддя світської політики; виконання релігійним законодавством ролі регулятора національного питання (оскільки конфесійні відмінності в основному збігалися з національними); поширення та підтримка тільки православної віри як державної релігії; визнання повноправними (з точки зору конфесійної приналежності) тільки осіб, які сповідують православ'я.

Список використаних джерел:

1. Андреев А. Н. Католицизм и общество в России XVIII в.: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 История России. Челябинск, 2004. 229 с.
2. Григоренко О. П. Деякі аспекти російщення населення Поділля в період становлення православної подільської єпархії в перші десятиліття XIX ст. *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2006. Вип. 9. С. 69–78.
3. Звід законів Російської імперії (СЗ РИ). Санкт-Петербург, 1892. Т. I. Ч. I.

4. Зінченко А. Л. Акти візитації монастирів і костелів XVIII – першої половини XIX ст. як історичне джерело. *Подільська старовина*. 1993. Вип. 36. С. 205–211.
5. Кабузан В. М. Народы России в первой половине XIX века. Численность и этнический состав. Москва: «Наука», 1992. 192 с.
6. Карліна О. Відновлена Луцька греко-католицька єпархія у 1798–1828 рр. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. 1999. Вип. 5. С. 66–70.
7. Стоколос Н. Г. Уніатська церква у контексті конфесійних трансформацій на Правобережній Україні під владою Російської імперії. *Український історичний журнал*. 2002. Вип. 4. С. 94–109.
8. Таранец С. В. Старообрядчество в Российской империи (конец XVIII – начало XX века). Киев, 2012. 704 с.
9. Феодосьев С. Лютеранська церква на Поділлі. Хмельниччина: Дивокрай. № 1–2. С. 40–41.

Отримано: 25.10.2022

Антон КОВАЛЬЧУК, аспірант кафедри археології, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін

ГАЗЕТА «ПРАВДА» (ВІДЕНСЬКА) У МІЖФРАКЦІЙНІЙ БОРОТЬБІ В РСДРП У 1912 р.

Стаття присвячена висвітленню участі газети «Правда» в партійному житті РСДРП у 1912 р. Проаналізовано публікації видання, що характеризують діяльність редакційної колегії з організації Віденської партійної конференції. З'ясовано участь окремих діячів редколегії, які безпосередньо займалися підготовкою форуму в українських губерніях Російської імперії.

Ключові слова: газета «Правда», розкол РСДРП, редакційна колегія, віденська конференція.

Боротьба фракцій в РСДРП у 1912 р. детально вивчена вітчизняними та зарубіжними істориками, проте їхня увага прикута переважно до боротьби за першість в партії лідера більшовиків В. Леніна та позафракційного соціал-демократа Л. Троцького. Слабко дослідженим залишається питання, яким чином останній використовував публіцистику для агітації та організації конференції у Відні з представників усіх фракцій російської марксистської партії, що діяли в Російській імперії та піддавались постійним нападкам з боку жандармів. Кореспонденція та опубліковані статті партійних діячів в газеті «Правда» уможливають пролити світло на таку діяльність з боку організаторів віденської конференції РСДРП.

Проблему участі газети «Правда» в міжфракційній боротьбі в РСДРП у 1912 р. дослідили у своїх працях російські історики Ю. Г. Фельштинський, Г. И. Чернявський [20]. Найбільшу увагу ці вчені приділили постаті головного редактора газети Л. Троцького, зокрема його поглядам на взаємини фракцій і перспективи РСДРП у контексті суспільно-політичного життя романівської імперії. Проте дослідники не з'ясували наскільки позиція цього «позафракційного соціал-демократа» знаходила підтримку в партії, зокрема, й яким чином газета впливала на організацію підготовки конференції в регіонах. Британський історик І. Дойчер [2], дослідник життя Л. Троцького, пов'язував поглиблення розколу партії з особистим конфліктом між ним і В. Леніном на основі їхніх різних поглядів щодо перспектив революції в Росії. Однак цей дослідник також не приділив увагу чинникам, які впливали на організацію загальнопартійного форуму.

Джерельний пласт роботи складають замітки та надіслана кореспонденція до газети «Правда», збірники документів, що висвітлюють організацію Празької [1] та Віденської [8] конференцій, а також архівні документи Центрального державного історичного архіву України в місті Києві [18–22].

Фактично з 1910 р. між Л. Троцьким та В. Леніном тривала боротьба за ініціативу скликання партійної конференції, яка, на думку кожного з них, могла б призвести тією чи іншою мірою до відновлення єдності РСДРП. Обидва намагались відновити повну або часткову єдність партії під власними лозунгами і під своїм особистим головуванням. Отже, можемо говорити про боротьбу за лідерство в партії. Відмінність поглядів полягала в

тому, що Л. Троцький дійсно думав про об'єднання, а В. Ленін – про підпорядкування меншовиків більшовикам. Гасло єдності висувалося також всіма іншими дрібнішими соціал-демократичними групами. Підтримувати ідею розколу було політично не вигідно жодній із сторін, але група Л. Троцького та керована ним газета «Правда» проявляли в цьому питанні найбільшу активність, тоді як В. Ленін та його найближчі прибічники брали відвертий курс на розкол, коли оголосили істинними соціал-демократами лише самих себе [20, с. 128].

У січні 1910 р. в Парижі відбувся пленум Центрального Комітету (ЦК) РСДРП, на якому зібрались представники із вирішальних правом голосу від більшовиків, меншовиків, польських та литовських соціал-демократів, бундівців, впередівців. Лідери найбільших угруповань: А. А. Богданов, Л. Б. Каменєв, В. І. Ленін від більшовиків, Л. Д. Троцький, як позафракційний, та Ю. О. Мартов від меншовиків були присутні з дорадчим правом голосу [19, с. 119–120]. На зібранні вони востаннє намагались подолати розбіжності політичних шляхів. Керівники домовились розпустити окремі організації та злитись в одну, вигнавши з свого оточення «крайніх»: меншовики погодились виключити «ліквідаторів», а більшовики тих хто виступав за бойкот. Також вирішили призупинити друк фракційної преси. Попри це, в обох найбільших фракціях РСДРП – більшовиків та меншовиків, існували окремі групи, які твердо стояли на тому, щоб довести справу до розриву відносин один з одним. Л. Троцький офіційно отримав визнання, як успішний миротворець. ЦК публічно визнав послуги, які надала «Правда» партії загалом, «незалежно від фракційної приналежності», та вирішив підтримати її своїм авторитетом. Ухвалили виплачувати Л. Троцькому для видання газети регулярно дотацію (150 рублів в місяць) та всяко сприяти його роботі [2, с. 205].

В 1910 р., після паризької конференції, у додатку до № 17 газети «Правда» під назвою «Що ж далі?» редакційна колегія вказувала, що відновлення партійної організації є невідкладною необхідністю у діяльності соціал-демократії. Заявляли, що лише нелегальна марксистська партія зможе домовитись про те, про що не вдалось легальним робітничим союзам, та організувати страйкову боротьбу в умовах економічного підйому, створити сприятливі умови для згуртування робітничого класу у

його боротьбі за захист праці [26, с. 5–7]. Шлях до партійної конференції редколегія вбачала насамперед в об'єднанні всіх соціал-демократичних робітників, без розрізнення фракцій і течій, в потужні місцеві партійні організації. Це створило б підґрунтя ЦК для скликання авторитетної загальнопартійної конференції, яка тісніше пов'язала б партійних діячів легального та нелегального рухів і намітила б подальший план роботи [26, с. 5–7].

У грудні 1911 р. газета «Правда» проводила цілеспрямовану кампанію з агітації за скликання загальнопартійного форуму. Кореспонденцію, в якій виразили своє ставлення до такого зібрання, надіслали в редакцію соціал-демократичні організації Києва, Технічне бюро Спілки та, як підписали самі кореспонденти, «із одного портового міста». Організації з українських губерній зазначали, що вони розпочали свою діяльність із підготовки до конференції та відновлювали партійні зв'язки, щоб обрати кандидатів для представництва. Проте, головною думкою, яка проходила через всі замітки щодо організації загальнопартійного зібрання, було акцентування уваги на тому, що всі організації мають надію на позафракційність Організаційного комітету (ОК) в цій справі, а також що конференція покладе край фракційним чварам та об'єднає партію на єдиних засадах [4, с. 2–3].

Проте робота з скликання партійного форуму позначилася суперечливими діями. У грудні 1911 р. в газеті повідомлялось, що представники Бунду, Соціал-демократії Латиського краю, Кавказького обласного Комітету, Соціал-демократії Польщі та Литви, «Російської організаційної комісії», прийняли рішення про скликання ОК в Росії. Проте поляки та більшовики-примиренці, які брали участь в створенні «Російської організаційної комісії», звинуватили її тепер в штучному підборі складу і в вузько-фракційній політиці. Ці обставини викликали в інших організацій недовіру до ленінської Російської організаційної комісії (РОК), на яку мали вплив більшовики в справі підготовки загальнопартійної конференції [9, с. 3].

В березні 1912 р. група «Вперед» опублікувала свою резолюцію, в якій акцентувала увагу на тому, що на об'єднувачому пленумі (Паризька нарада 1910 р.) ленінці негативно сприйняли ідею єдності партії та охарактеризували її як авантюру. Після розпаду офіційних центрів, авторитетом яких намагалась хвалитись група більшовиків, вони взялись за ідею конференції, зараня вирішивши перевернути та підмінити штучним зібранням «улюблених людей» для розколу та створення нової «ленінської» партії, яка узурпувала б загальнопартійне знамено [16, с. 530–532]. Ленінська РОК фактично в січні 1912 р. тасомно провела та закінчила фракційну конференцію та поставила партію перед фактом [16, с. 530–532].

Створена більшовиками РОК так грубо провела цю гру, що від Леніна були змушені дистанціюватись навіть його вірні союзники – поляки (представники СДКПіЛ) та частина більшовиків, які усвідомлювали важливість партійної єдності [16, с. 530–532]. Напроти́вагу ленінському демаршу, латиські члени СДКПіЛ, діячі Бунду та Кавказького союзу в Росії створили Організаційний комітет (ОК), метою діяльності якого визначили скликання загальноросійської об'єднувачої конференції, в якій би брали участь всі організації, незалежно від фракційної належності. Цю ідею підтримали також впередовці, голосівці, більшовики-партійці, ліквідатори та позафракційні в Росії та закордоном [17, с. 1].

У березні 1912 р. вийшов № 24 газети «Правда», в якому редакційна колегія звернулася до читачів із підтри-

мкою діяльності ОК. Редколегія наголошувала, що лише комітет був здатен незалежно від соціал-демократичних організацій, груп та об'єднань у всіх складових робітничого руху, в підпіллі або легальних організаціях, незалежно від фракційних відмінностей та ідейних відтінків – пов'язати воедино партійні організації шляхом загальнопартійної конференції. Одночасно в повідомленні засудили ленінців, які провели власне зібрання в Празі та, на думку редколегії, намагались завадити партійному об'єднанню. Таке ж звинувачення спрямували проти польських представників Соціал-демократії королівства Польщі та Литви [17, с. 1]. Редакційна колегія «Правди» вважала, що завдання об'єднувачого форуму полягало в тому, щоб не будувати партію спочатку, на новому місці, з нових елементів, а щоб створити єдине ціле, по можливості з усіх існуючих соціал-демократичних організацій та груп виборних представників, які б намагались, відновити та зміцнити РСДРП [3, с. 2].

Намагаючись об'єднати розрізнені фракції, що сперечались насамперед через питання легальної та нелегальної організації в партії, редколегія присвятила цьому питанню величезну статтю в № 23 «Правди» «До петиційної кампанії». У ній наводились думки світил соціал-демократії, зокрема Карла Каутського, Франца Мерінга, Віктора Адлера, Адольфа Брауна та Отто Бауера, щодо легальної діяльності партії на основі робітничих союзів [6, с. 4–5]. Ця ідея підтримувалась в інших публікаціях. У двадцять четвертому числі газети з'явилась стаття Ю. Ларіна «Ліквідатори та об'єднання партії», в якій обґрунтовувались переваги легальної діяльності партії над нелегальною [10, с. 4]. Проте відомо, що більшовики на чолі з В. Леніним ще на «довгому пленумі» 1910 р. чітко дали зрозуміти меншовикам та іншим фракціям, що ліквідаторів необхідно виключити з партії [20, с. 122]. Відтак, подібні публікації в «Правді» лише драгували ленінців.

«Газета Троцького» не зупинялася перед прямою критикою В. Леніна та «твердокам'яних». Вагомі підстави для цього з'явилися у січні 1912 р., коли більшовики провели «об'єднувачу» конференцію, на яку прибули їхні делегати та партійні представники Київської та Миколаївської організацій. Редакція «Правди» звернула увагу читачів, що на тому зібранні не були представлені організації Севастополя, Донецького району, Спілки, Одеси, Харкова та Чернігова [12, с. 6]. Після замітки з критикою більшовицької конференції «Правда» опублікувала резолюцію з Севастополя, в якій партійні діячі РСДРП виразили протест проти дезорганізуючої діяльності ленінців. Це зібрання севастопольська організація не визнала, оскільки там не були представлені члени всіх партійних організацій [6, с. 5].

Загалом місцеві соціал-демократи по різному реагували на заяви про партійну єдність. Коли віденська «Правда» опублікувала відкритого листа Л. Троцького киянам з безпідставними звинуваченнями і пересмикуваннями, Київський комітет відповів йому з гострою критикою, вказуючи, що діячі, які переховувались за кордоном, витрачали свій час на фракційні чвари і таким чином гальмували процес відновлення ідейної цілісності партії [11, с. 62]. Проте партійці з київської організації послали своїх представників на більшовицьке зібрання у Празі, що свідчило про їхнє вороже ставлення до консолідаційних ідей віденської конференції.

У квітні 1912 р. віденська «Правда» припинила своє існування. Це значно обмежило можливості Л. Троцького та його прибічників у широкій роботі з відновлення

єдності партії [8, с. 21]. Проте «позафракційний соціал-демократ» продовжив свої зусилля у цьому напрямі.

Повіреною особою Л. Троцького в організації загальнопартійної конференції був редактор газети «Правда» А. Іоффе. Ще 9 лютого він відправив з Відня від імені редколегії «Правди» лист делегатам Празької конференції РСДРП із звинуваченням в «намаганні відколу частини більшовиків від РСДРП шляхом узурпації партійної назви» [6, с. 166; 15, с. 48–487]. Тому саме його на початку весни 1912 р. Л. Троцький послав до Російської імперії з метою налагодження зв'язків із соціал-демократами на місцях. Прибувши в Одесу, він став відновлювати місцеву партійну організацію та спілкуватись із всіма фракціями, що існували в місті та найближчій окрузі [13, с. 585–590]. Також на А. Іоффе покладалось завдання бути організатором Південноросійської конференції, яка мала обрати делегатів на загальнопартійну конференцію у Відні [18, с. 126]. З цією метою в травні посланець об'їхав організації Чернігова та Спільки. Побачене виявилось неприглядним. У червні А. Іоффе прозвітував Л. Троцькому, що поліцейські умови жакливі та сильно гальмують просування справ, а у відвіданих місцях не спостерігалось ніякої партійної діяльності [14, с. 661–664]. У таких ризикованих умовах він продовжив діяльність з організації Південноросійської конференції та створення обласного бюро. Проте літом 1912 р. його заарештували в Одесі разом із всією одеською партійною організацією та заслали до Сибіру [18, с. 126]. Отже, місія А. Іоффе з налагодження партійних зв'язків, відновлення діяльності соціал-демократичної організації та надсилання делегатів на загальнопартійний форум зазнала часткової невдачі.

Проте напрацювання А. Іоффе все ж використовували і після його арешту. Із встановленими партійними зв'язками на місцях редколегія газети вела активне листування, надсилаючи організаційну та агітаційну літературу. Жан-дармські управління в українських губерніях протягом весни та літа 1912 р. перехоплювали посилки від ЦК партії із номерами №25 газети «Правда» та брошурою «До всіх членів партії», в якій агітували за скликання загальнопартійної конференції на основі рівного представництва від усіх фракцій РСДРП [21]. До Чернігова та до редакції газети «Волинь» в Житомирі було надіслано друковані №1, 2 та 3 «Листки Організаційного Комітету по скликанню Загальнопартійної конференції» [22], брошуру «Виборче право та виборче безправ'я», а також друкований листок, під заголовком: «До всіх спілчан» [24; 25]

У серпні 1912 р. у Відні відбулась соціал-демократична конференція під керівництвом Л. Троцького, який разом з членами редколегії газети «Правда» листувався з соціал-демократичними організаціями в Російській імперії та закордонними партійними центрами, за винятком цитаделі лєнінців – Брюсселю [8, с. 21].

Конференції 1912 р. засвідчили дві лінії соціал-демократичної політики. Першу репрезентували більшовики, які на своїй VI (Празькій) січневій конференції, вбачали головну мету позбутись (вигнати) меншовиків та оформити нову партію більшовиків. Другу представляли меншовики, Л. Троцький з редакцією «Правди», національні соціал-демократичні групи, більшовики-впередівці, які на серпневому форумі у Відні виступали за возз'єднання партії та подолання політичних розбіжностей [1, с. 11].

Проте це завдання, схоже, було непосильним. Про це зазначав Ю. Мартов у листі до П. Гарві відразу після Празької конференції більшовиків. Він буквально передба-

чив, що для Л. Троцького та «правдивців» суть самої конференції полягала не стільки в створенні реальної сили для політичної діяльності, скільки в формальному та офіційному «відновленні партії», ліквідації організаційного хаосу, а це завдання він вважав утопічним. Він був переконаний, що намагання реалізувати конференцію безповоротно перетворить її в причину поглиблення міжфракційної боротьби. Адже Л. Троцький, на думку Ю. Мартова, неправильно дивився на завдання та значення (ще на той момент майбутньої Віденської конференції), обгрутовуючи що суть не в протипоставленні її лєнінському зібранню, а в тому, щоб об'єднати соціал-демократів та зробити з них реальну силу [20, с. 131].

Таким чином, спроба подолати партійний розкол РСДРП 1912 р. виявилася невдалою. Причиною цього стали категоричні погляди лідерів фракцій щодо організації подальшої діяльності партії. Більшовики підмінивши значення своєї Празької конференції (січень 1912 р.), видали її за загальнопартійний форум, рішенням якого хотіли захопити повну владу в РСДРП. Такі агресивні дії лєнінського крила партії з обуренням зустріли інші фракції, які об'єдналися з метою організації консолідууючої конференції, що мала врахувати погляди усіх, хто не був представлений на більшовицькому зібранні. Осереддя об'єднаної конференції став Відень, де працював Л. Троцький зі своїми прибічниками – найбільш ревними прихильниками єдності в партійних колах. Газета «Правда», що мала широкий загал читачів в імперії Романових, відіграла ключову роль в інформуванні про дії ОК і координації скликання Віденської конференції. В цьому партійному органі публікувались агітаційні матеріали, які з'ясували причини та мету скликання форуму, піддавались критиці дії більшовиків та тих організацій, що підтримали дії Лєніна по захопленню першості. Газета слугувала інструментом, що сприяв залученню на свій бік більшість фракцій РСДРП.

Список використаних джерел:

1. VI (Празькая) Всероссийская конференция РСДРП 18–30 (5–17) января 1912 г. Сборник статей и документов. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952. 423 с.
2. Дойчер И. Троцкий. Вооруженный пророк. 1879–1921 гг. / пер. с англ. Т. М. Шуликовой. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2006. 527 с.
3. За общепартийную конференцию! *Правда*. 1911. № 18–19. С. 2.
4. К общепартийной конференции. *Правда*. 1911. № 23. С. 2–3.
5. К общепартийной конференции. Резолюция из Севастополя. *Правда*. 1912. № 24. С. 5.
6. К петиционной кампании. *Правда*. 1911. № 23. С. 4–5.
7. Карпи Г. История русского марксизма. Пер. с ит. Москва: Commonplace, 2016. 344 с.
8. Конференции РСДРП 1912 года: документы и материалы / [сост., авт. коммент. Ю. Н. Амиантов и др.; пер. с нем. С. А. Гаврильченко]. Москва: РОССПЭН, 2008. 1118 с.
9. Крупный шаг. *Правда*. 1912. № 23. С. 3.
10. Ликвидаторы и объединение партии. *Правда*. 1912. № 24. С. 4.
11. Мартиненко Н. М. Діяльність РСДРП (меншовиків) в Україні (1907–1914 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Харків, 2007. 209 с.
12. Набег на партию. *Правда*. 1912. № 24. С. 6.
13. Письма А. А. Иоффе из Одессы – редакции венской «Правды» с резолюциями одесских групп РСДРП 10, 13 апреля (28, 31 марта) 1912 г. *Конференции РСДРП 1912 года: документы и материалы* / [сост., авт. коммент. Ю. Н. Амиантов и др.; пер. с нем. С. А. Гаврильченко]. Москва: РОССПЭН, 2008. 1118 с.

14. Письмо А. А. Иоффе из Одессы – редакции венской «Правды» 10 июня (28 мая) 1912 г. *Конференции РСДРП 1912 года: документы и материалы* / [сост., авт. коммент. Ю. Н. Амиантов и др.; пер. с нем. С. А. Гаврильченко]. Москва: РОССПЭН, 2008. 1118 с.
15. Письмо редакции венской «Правды» – делегатам Пражской конференции РСДРП 9 февраля (27 января) 1912 г. *Конференции РСДРП 1912 года: документы и материалы* / [сост., авт. коммент. Ю. Н. Амиантов и др.; пер. с нем. С. А. Гаврильченко]. Москва: РОССПЭН, 2008. 1118 с.
16. Резолюция группы «Вперед». Ранее 5 марта (20 февраля) 1912 г. *Конференции РСДРП 1912 года: документы и материалы* / [сост., авт. коммент. Ю. Н. Амиантов и др.; пер. с нем. С. А. Гаврильченко]. Москва: РОССПЭН, 2008. 1118 с.
17. Товарищи! *Правда*. 1912. № 24. С. 1.
18. Троцкий Л. Д. *Моя жизнь: Опыт автобиографии*. Тп. 1–2. Москва: Панорама, 1991. 624 с.
19. Урилов. И. Х. *История российской социал-демократии (меншовизма). Ч. 4: Становления партии* / науч. ред. С. В. Тютюкин. Москва: Собрание, 2008. 367 с.
20. Фельштинский Ю. Г., Чернявский Г. И. *Лев Троцкий. Книга первая. Революционер. 1879–1917 гг.* Москва: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2012. 448 с.
21. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 276. Оп. 1. Спр. 383.
22. Что же дальше? *Правда*. 1910. № 17. С. 7.

Отримано: 25.10.2022

Тетяна ЛЯСКОВИЧ, аспірантка кафедри історії України

ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДУ УНР ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ КІНСЬКОЮ ТЯГОЮ ПРОТЯГОМ СІЧНЯ-СЕРПНЯ 1919 р.

У статті на основі архівних матеріалів здійснено аналіз заходів уряду УНР з підвищення боєздатності війська шляхом забезпечення його кінським ресурсом. З'ясовано механізм постачання та часткову результативність акції з поповнення кінськими українських частин протягом досліджуваного періоду. Звернено увагу на чинники, які негативно позначилися на придбанні кінської сили для військових потреб.

Ключові слова: уряд, постачання, Дієва армія УНР, кінська сила.

Широкомасштабна російсько-українська війна, що відбувається в сучасній Україні, свідчить, що запорукою боєздатної армії є, зокрема, її добре налагоджене та безперервне матеріально-технічне постачання, правильна розстановка пріоритетів в організації злагодженої сучасної армійської системи. Саме це і забезпечило успішний контрнаступ українських збройних сил на сході та півдні країни.

Вирішення проблеми постачання національного війська необхідним ресурсом на різних історичних етапах, зокрема Дієвої армії УНР у 1919 р., попри актуальність, мало чимало труднощі і особливості, що дає певні уроки для сьогодення.

Для підвезення всього необхідного на фронт та евакуації поранених у Дієвій армії УНР використовувалася переважно тяглова сила. Вона також була невід'ємною частиною функціонування військової кавалерії, яка забезпечувала успішне виконання оперативних завдань на передовій. Враховуючи тодішній невтішний стан доріг, особливо під час погіршення погодних умов та брак автомобілів, стає зрозумілим значення кінської тяги для війська. Саме цьому питанню присвячена наша наукова розвідка.

Варто зазначити, що порушена проблема не знайшла належного висвітлення в працях українських науковців. Деякі з них [1; 2], торкаючись питання організації кінноти у армії УНР, констатували лише її брак, оминаючи увагою механізм та обсяги надходження коней у військо.

Мета розвідки полягає в тому, щоб на основі архівних матеріалів дослідити організацію справи постачання Дієвої армії УНР кінською силою у ході військового протистояння з Червоною армією.

Прийшовши до влади, Директорія УНР чимало зусиль доклала до формування власних збройних сил та їх зміцнення. Не оминула увагою і забезпечення війська кінською силою. Згідно наказу Міністерства військових справ від 11 січня 1919 р., постачання армії кінськими поклядалося на Головне ветеринарно-ремонтне управління (далі – ГВРУ) на чолі з К. Вротновським-Сивошапкою. У своєму розпорядженні воно мало 8 ремонтних комісій

(далі – РК) і депо (далі – РД): Волинське, Подільське, Херсонське, Київське, Чернігівське, Полтавське та Харківське, які розташовувалися в районах перебування військових корпусів. Також документ регламентував проведення ревізії верхових коней, у випадку необхідності.

Невдовзі військовий міністр О. Галкин наказав командирам корпусів здійснити облік коней у військових частинах та інституціях, у районах їхнього розташування. Після цього необхідну частину тварин належало залишити у бойових групах, а решту здати у відповідні РД своєї місцевості [5, арк. 42, 43–44]. Такі дії командування були спрямовані на рівномірне використання кінської сили та її заощадження.

Наприкінці січня було розроблено проєкт системи постачання Дієвої армії УНР кінською силою, який визначив основні правила організації та діяльності у вказаному напрямку. Уся справа по забезпеченні армії верховими кінськими переходила у відповідальність окремої управи по ремонту військ (далі – ОУРВ) УНР, яку очолював отаман Адамович. Її начальник підпорядковувався 2-му товаришеві військового міністра. На управу поклядалось керівництво по купівлі коней в Україні та за її межами. Із просуванням більшовицького війська територією України число РК зменшилося. Їх існування обмежилось волинським, подільським, херсонським та київським районами. Крім того, одна знаходилася безпосередньо в розпорядженні ОУРВ як резерв для підсилення, у випадку необхідності, інших комісій.

Основним завданням РК була купівля коней для військовослужбовців, яку вони проводили на відведеній їм території. Прийом, утримання та догляд придбаних тварин від РК здійснювався представниками двох діючих РД – волинського та подільського. Звідси вони направлялися до відділів кінського запасу, а потім у дієві частини [5, арк. 78; 6, арк. 366–369 зв., 371–376]. З метою правильного обліку та рівного розподілу кінською силою був організований порядок їх видачі. Вимоги на коней направлялись головному начальнику постачання,

який, після їх перевірки, давав належні розпорядження відділу кінського запасу. Зверталися безпосередньо до РД суворо заборонялося [5, арк. 115; 9, арк. 268].

На початку квітня, внаслідок стрімкого прориву фронту Червоною армією в районі міста Сарн, українські підрозділи залишилися майже без кінноти. Так, командир 61-го Гайсинського полку А. Волинець повідомляв про втрату половини кінського складу через безперервні бої, а також відсутність фуражу [8, арк. 104]. Тому з огляду на надзвичайні військові потреби в конях уряд намагався вжити рішучих заходів. Уже 1 травня 1919 р. Директорія затвердила ухвалу Радою народних міністрів постанову про тимчасовий дозвіл РК купувати коней для потреб армії не за встановленими державою цінами, а внутрішньо-ринковими [3, с. 329-330; 7, арк. 5].

Ведення постійних військових операцій Дієвою Армією УНР вимагало швидкого поповнення її матеріально-технічним ресурсом, у тому числі і кінською тягою, брак якої унеможлилював виконання бойових завдань кавалерії [2, с. 144]. Наприклад, як стверджував начальник штабу Корпусу Січових стрільців М. Безручко, на початку червня нестача коней та спорядження до них унеможлилювала проведення розвідки та здійснення швидких маневрів [4, с. 283]. Справа забезпечення збройних сил кіньми почала налагоджуватися під час кам'янецької доби Директорії. Саме у цей період, закріпившись на незначній території Поділля, розпочав свою роботу державний апарат і всі підлеглі йому інституції. Приступила до виконання своїх обов'язків і ОУРВ. За неповними даними, з 19 липня по 17 серпня ОУРВ вдалося закупити і відправити частинам Дієвої армії УНР таку кількість коней: Запорізькій групі – 592; Січовим Стрільцям – 84; окремому корпусу кордонної охорони – 18 [10, арк. 56, 63, 86, 104, 110, 115, 118, 155, 161, 167, 174, 214]. Низька результативність цієї закупівельної операції має декілька пояснень. По-перше, чимала кіль-

кість кінської сили загинула у роки Першої світової війни. Це зумовило її брак на території України і викликало дорожнечу та спекуляцію на ринку. По-друге, населення не охоче продавало коней, оскільки з їх допомогою виконувалися сезонні польові роботи.

Отже, питання забезпечення кіньми гостро стояло в Дієвій армії УНР. Уряд та підвладні йому органи здійснили комплекс заходів для швидкого та ефективного залучення кінського ресурсу до війська. Однак задумане реалізувати якісно не вдалося через постійні відступи на фронті, тому ця робота відбувалася з перебоями і мало-результативно. Влітку наслідки урядової кампанії дозволили на деякий час частково задовольнити потреби козаків кінською силою для продовження збройної боротьби, хоча проблему не було повністю вирішено.

Список використаних джерел:

1. Демешук А. В. Організація кінноти Армії УНР в 1919–1920 рр. URL: <http://kuprienko.info/demeshhuk-a-v-organizatsiya-kinnoti-armiyi-unr-v-1919-1920-rr> (дата звернення: 01.10.2022).
2. Демчучен О. Формування збройних сил Української Народної Республіки доби Директорії: дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. Київ, 2009. 180 с.
3. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918-1920: док. і матеріали. У 2 томах, 3-х частинах / упоряд. В. Верстюк та ін. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. Т. 1. 688 с.
4. Корпус Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. Чикаго, 1969. 663 с.
5. ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 2.
6. ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 7.
7. ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 8.
8. ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 1. Спр. 93.
9. ЦДАВО України. Ф. 1092. Оп. 2. Спр. 76.
10. ЦДАВО України. Ф. 2305. Оп. 1. Спр. 9.

Отримано: 25.10.2022

Тарас МЕЛЬНИК, аспірант кафедри всесвітньої історії

ПАСТОР ВІЛЛІС НЕЙКУРС ТА ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ НА ПОДІЛЛІ В 1960-х – 70-х РОКАХ

У статті автор проаналізував особистість релігійного діяча – проповідника Церкви Адвентистів Сьомого Дня, Вілліса Станіславовича Нейкурса та його діяльність в Подільському регіоні у 1960-х – 70-х роках. Грунтуючись на даних, отриманих з особистого архіву В. Нейкурса, а також спогадах його дружини та колег, по духовній роботі, здійснено спробу описати життєдіяльність вищевказаного діяча та специфіку його як внутрішньо-церковної діяльності так і взаємовідносин з органами влади.

Ключові слова: Вілліс Нейкурс, Поділля, Вінниця, Адвентисти сьомого дня, радянська влада, історія.

Вивчення церковно-релігійного минулого радянської доби складає значний інтерес для істориків та релігієзнавців. Перш за все це пов'язано із специфікою ставлення комуністично-атеїстичної влади до віри та релігії як феноменів суспільного життя. Їхні наполегливі спроби витіснити будь-яку релігійну складову з суспільного побуту, призвели до особливої системи взаємовідносин церкви та держави, яка існувала впродовж усього періоду існування Радянського Союзу. Оскільки протестантські конфесії займали важливе місце в релігійному середовищі радянського суспільства, вивчення усіх аспектів їхнього існування та богослужбової практики складають значний інтерес для дослідників.

З'явившись у середині XIX ст. в США, Адвентисти сьомого дня, наряду з баптистами та п'ятидесятниками є найбільш чисельні протестантські течії в УРСР. В самій

назві їх (адвентистів) розкривається сутність їх доктринальних особливостей. Назва походить від латинського *adventus* – пришестя, тобто ті, хто очікують скорого Другого приходу Ісуса Христа на землю та сповідують сьомий день – суботу, як визначений Богом по Біблії день поклоніння [3, с. 193].

Зі становленням незалежності України, вивчення історії даної конфесії набуло рис неупередженості та об'єктивності. З'явилась можливість вивчати історію Адвентистів як загалом, так і регіональні аспекти зокрема, в тому числі життя та церковну діяльність окремих постатей, які відіграли важливу роль у формуванні церковної організації.

Окремі аспекти життя Вілліса Нейкурса, та його церковно-адміністративної діяльності було описано у працях М. Жукалюка [4] та О. Геніша [3]. Постать Вілліса Нейкур-

са займає почесне місце серед адвентистських проповідників радянського періоду в Україні. Високі організаторські та проповідницькі якості було високо оцінено як одновірцями [8], так і противниками з органів КДБ [4, с. 521].

Народився та виріс майбутній проповідник у латвійському місті Резекне, 22 жовтня 1938 року у сім'ї адвентистів [4, с. 522]. По лінії матері він був племінником відомого пастора та керівника Церкви Адвентистів в 1950-х рр., П. Мацанова, завдячуючи впливу якого Вілліс в майбутньому вибрав шлях священнослужителя. За рік до переїзду на Поділля молодий Нейкурс одружився на доньці київського проповідника адвентистів Дмитра Колбача – Лідії.

Подільський період життєдіяльності Нейкурса починається у грудні 1966 р. Цього року його було рукопокладено в сан проповідника. Обряд звершували відомі адвентистські проповідники П. Мацанов, А. Васюков та Д. Колбач. Як згадує дружина проповідника Л. Нейкурс: «Після весілля, нас одразу направили на служіння» [7]. Завантаживши своє небагаточисельне майно до вагона потяга, молода сім'я відправилась в дорогу. Першим місцем проживання та церковного служіння був Тульчин, Вінницької області. Згодом, переїзд до Вінниці. У цьому місті родина Нейкурсів прожила до 1980 р. Саме тут пройшли роки найбільш активної діяльності пастора Нейкурса.

Важливо відзначити, що радянське трудове законодавство непередбачало можливості бути зайнятим виключно церковною роботою, тобто бути священнослужителем. Людина мала бути зайнята, як вважалося, на суспільно корисній праці – тобто працювати на державній роботі. В сімейному архіві Нейкурсів зберігаються документи, зокрема трудова книжка, яка свідчать про часту зміну місця роботи Вілліса Станіславовича, у вінницький період його життя [2]. Пов'язано це з тим, що як тільки він влаштувався на роботу, де була можливість мати вихідним днем суботу, певний час працював, органи КДБ, дізнавшись про це проводили відповідні «бесіди» з керівником підприємства, і після цього працівник Нейкурс змушений був міняти місце зайнятості [7].

Уся церковна діяльність проповідника Нейкурса здійснювалася в умовах строгої секретності, оскільки це могло мати серйозні правові наслідки. Йдеться мова не тільки про штрафи, але і про позбавлення волі. Дехто з колег-проповідників Нейкурса, зокрема згадуваний вище М. Жукалюк, коли був спійманим на перевезенні нелегальної церковної друкованої літератури, провів декілька років у місцях позбавлення волі [4, с. 479].

Сім'я Нейкурсів, коли проживала у Вінниці винаймала частину будинку, на теперішній вулиці Стрілецькій. Як згадує Л. Нейкурс «побут їхній в цей період був невибагливим, а внутрішнє облаштування складалися з самостійно виготовлених Віллісом меблів» [7].

Переїхавши у Вінницю, В. Нейкурс стає членом нелегальної ради, беручи участь у всіх зустрічах та нарадах керівництва церкви адвентистів в Україні [4, с. 524].

На той час єдиним церковним приміщенням адвентистів у Вінниці був Дім молитви на теперішній вулиці Покришкіна, 9. Саме цю церкву відвідував Вілліс Нейкурс та його сім'я. Обов'язки проповідника полягали у загальному керівництві громадою, а також проголошенням проповідей під час богослужінь. Органи КДБ, досить ретельно «слідкували» за дотриманням релігійними діячами всіх регламентованих приписів та вказівок щодо богослужбової практики. Так в родинному архіві Нейкурсів збереглась довідка, яка давала право виконувати

богослужбові потреби громад Вінниці та декількох громад неподалік міста, при цьому суворо забороняючи проводити будь-які церковні заходи в інших громадах області чи республіки [2].

Проповідник Вілліс Нейкурс великого значення надавав роботі з молодими людьми в громадах, навчаючи їх Біблії та готуючи до духовної роботи як в регіоні, так і в інших областях чи навіть республіках СРСР [4, с. 523].

Незважаючи на своє положення регіонального лідера адвентистів, (був керівником даної конфесії у Вінницькій, Хмельницькій та Житомирській областях, а згодом ці повноваження розширилися і на території Київської, Черкаської та Чернігівської) Нейкурс продовжував залишатися відкритим і простим, був другом та співпрацівником. Саме так згадує Вілліса, його колега на проповідницькій ниві, пастор М. Зінюк, який у досліджуваній нами період виконував обов'язки служителя Церкви у ряді населених пунктів Вінницької області, а також у Бердичеві та громаді Адвентистів у с. Скаківка цього ж району [8].

Вже після переїзду на Волинь, в якості пресвітера Дубенської громади Адвентистів сьомого дня, був одразу представлений обласному уповноваженому у справах релігії, Вілліс Нейкурс дізнався, що було причиною його частих «зустрічей» та систематичного тиску, з боку уповноважених органів у Вінниці. Як згадує Л. Нейкурс [7], вищезазначений уповноважений сказав йому таке: «Непереживайте Вілліс Станіславович, тут Західна Україна і Ви тут в безпеці, в нас будуть нормальні робочі стосунки... А знаєте чому вас так сильно тероризували у Вінниці? Тому що там була школа КДБ, і ті хто навчалися там, на Вас проходили практику». І дійсно, перебуваючи на теренах Волині, В. Нейкурс міг безперешкодно займатися проповідницькою діяльністю. В подальші роки, вже і після розпаду СРСР, займаючи різні посади в церковній структурі Адвентистів сьомого дня, він був активним учасником церковного життя аж до своєї смерті у 2007 р. [1]. Після смерті чоловіка, дружина покійного проповідника продовжила його діяльність та займається проведенням соціально-духовних заходів як в Україні, так і на території колишніх республік СРСР [5].

Отже, треба підсумувати та ствердити, що навіть, незважаючи на різноманітні труднощі та систематичний тиск з боку радянської атеїстичної системи, в період перебування на Поділлі, пастор Нейкурс мав тверді переконання та відстоював адвентистські та загальнолюдські принципи в своєму особистому житті, внутрішньо-церковній діяльності та взаємовідносинах з державними органами влади.

Вілліс Нейкурс, світлина з особистого архіву автора

Список використаних джерел:

- Он был крепче гранита. URL: <http://www.maranatha.org.ua/lib/books/393.pdf>.
- Архів сім'ї Нейкурс.
- Геніш О. В. Історія протестантизму на Дубенщині. Рівне: Дятлик М., 2017. 240 с.
- Жукалюк Н. А. Вспоминайте наставников ваших (История Церкви Адвентистов седьмого дня в личностях). Киев: Джерело життя, 1999. 672 с.
- Нейкурс. Влияние Церкви в мире – важнейшая проблема современности. URL: <https://www.asd.in.ua/archives/84>.
- Ребанд Д. Інтерв'ю з Віллісом Станіславовичем Нейкурсом. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Eox1fD_0Skc.
- Спогади Лідії Нейкурс, рукопис (особистий архів автора).
- Спогади Миколи Зінюка (особистий архів автора).

Отримано: 25.10.2022

Лариса ПІДГІРНА, аспірантка кафедри історії України

ФАКТОР ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ В. МУРСЬКОГО ТА ЇХ ВПЛИВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ «СТАМБУЛЬСЬКОЇ ПЛАТФОРМИ» (20–30-ті рр. ХХ ст.)

У статті авторка аналізує та порівнює професійні компетенції В. Мурського на позиції громадського-політичного діяча уряду УНР другого ешелону дотурецького періоду та на позиції керівника очолюваної ним «Стамбульської платформи» (1929–1935 рр.), а також його особистий вплив на діяльність та ефективність роботи «Стамбульської платформи».

Ключові слова: Стамбульська платформа, Мурський, Пчелінська, професійні компетенції.

У наш час забута постать В. Мурського, очільника «Стамбульської платформи», виринула із забуття із двох причин. Перша – це згадка про нього, саме як про очільника «Стамбульської платформи» у роботі російського шовініста Л. Соцкова «Неизвестный сепаратизм. На службе СД и Абвера», помічена одним із українських дипломатів, представників генконсульства України в Стамбулі [9].

Саме з цього моменту бере початок повернення постаті В. Мурського у контексті історії боротьби за українську державність у міжвоєнні роки ХХ ст., віднайдення та відновлення його місця поховання, встановлення фактів його біографії достамбульського періоду і під час його перебування у Туреччині.

Друга – це здобуття у 2019 р. Православною церквою України Томосу. Адже саме постать В. Мурського, «українського нунція у Стамбулі», як його ще назвав В. Прокопович та діяльність «Стамбульської платформи» у 20–30 роках ХХ ст. забезпечує історичну тяглість цієї події.

Таким чином на інтернет-ресурсах з історичною тематикою (наприклад, «Історична правда»), а також в академічному просторі з'являються численні наукові статті та матеріали українських науковців, зокрема О. Окіпнюка, Т. Вронської, публікації Д. Козлова та О. Скрипника про діяльність В. Мурського, як про представника уряду УНР в екзилі у Туреччині, по-суті очільника української резидентури «Стамбульська платформа», яка своєю просвітницькою, контрпропагандистською та розвідочною діяльністю протистояла радянським спецслужбам на Близькому Сході [8].

Однак, не можемо не відмітити, що у цих публікаціях постать В. Мурського постає, знову ж таки, в кращих традиціях радянської історіографії, себто в образі забронзовілого громадсько-політичного діяча, розвідника, очільника української спільноти [5]. При цьому досі немає жодної публікації, яка б досліджувала постать В. Мурського із критичної сторони, опираючись на певний масив архівних документів – агентурних донесень архіву Служби зовнішньої розвідки України (СЗРУ) та, що більш важливо – переписки самого В. Мурського із очільниками уряду УНР в екзилі, зокрема А. Лівичким, О. Шульгіним, В. Пропоповичем, О. Філоненком, себто, масиву документів, що зберігаються у Центральному

державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України), які більш повно та різнобічно характеризують його особисті якості та професійні компетенції, як очільника «Стамбульської платформи».

Почнемо з того, що до свого відрадження до Стамбулу В. Мурський дійсно отримав пристойну освіту. В Одесі він навчався у Рішельєвській гімназії, а, переїхавши до Галичини, завершив середню школу та здобув вищу філологічну освіту і спеціальність народного вчителя, закінчивши філософський факультет Львівського університету.

У його послужному списку робота народним учителем, активна участь у діяльності львівського товариства «Проствіта», членство у товаристві «Взаємна поміч українського вчителства». В. Мурський працює над організацією вечорів, концертів, хорових виступів.

У 1918 р., в Одесі, В. Мурського керівництвом української влади було призначено координувати відносини з австро-німецьким військовим командуванням та обрано комісаром юстиції Одеської української міської ради. Пізніше, після падіння режиму П. Скоропадського, встановлення влади Директорії та відновлення УНР, В. Мурського зараховано до складу делегації УНР, яка мала брати участь у Парижській мирній конференції.

У таких призначеннях роль відіграють не тільки його безперечна відданість українській національній ідеї та знання В. Мурським іноземних мов (французької, німецької, турецької) але й, імовірно, дружні зв'язки із головою ради Міністрів УНР, міністром закордонних справ УНР В. Чехівським, а далі – дружба з Ю. Пілсудським та родинні зв'язки із А. Лівичким, який доводився В. Мурському кумом.

У 1920 р. В. Мурський починає працювати пресовим референтом посольства УНР у Відні, читає лекції для робітників, полонених, приймає активну участь у становленні «Союзу українських журналістів».

Навіть із побіжного огляду біографії В. Мурського достамбульського періоду стає зрозуміло, що здебільшого він був професіоналом своєї справи і представником т. зв. другого ешелону уряду УНР в екзилі, і на своєму місці, прекрасно справлявся із поставленими завданнями.

Пріоритетними напрямками діяльності В. Мурського були інформаційно-пропагандистська та культурно-

просвітницька робота. Проте фахових знань у військовій та розвідочній роботі В. Мурський не мав.

На нашу думку відрядження до Стамбулу у якості очільника «Стамбульської платформи» стає для В. Мурського не тільки підвищенням, новим щаблем в його діяльності але й справжнім викликом, випробуванням на міцність та професійні кондиції. Перевіркою на здатність адаптуватися у чужій країні, інтегруватися в стамбульську громаду, виконувати окрім гуманітарно-просвітницької роботи ще й вельми специфічні завдання, як то налагодження роботи кур'єрської та агентурної мережі, вербовкою потрібних людей, налагодження співпраці з представниками іноземних розвідок та новою владою Туреччини [2, арк. 354].

Варто зазначити, що В. Мурський приїхав не на порожнє місце, а на готову, більш-менш об'єднану українську емігрантську спільноту, котру увесь цей час, як би не було, тримав у тонусі М. Забелло. Цілком можливо, що саме напередодні прибуття В. Мурського до Стамбулу М. Забелло також починає співпрацювати з радянською розвідкою, як агент «Надія». Українську громаду в Стамбулі, як М. Забелло зазначає у своїх агентурних донесеннях, склали представники української інтелігенції, чиновники, колишні військові армії УНР, які зуміли інтегруватися у Стамбульську громаду у той чи інший спосіб, налагодити у Стамбулі своє життя, обзавестися новими родинами. Усі вони були, як зазначає агент «Надія», «тверді самостійники» [9, арк. 113, 114].

Звичайно, прибуття нового представника уряду УНР в екзилі, який до того ж, перебував на утриманні уряду УНР в екзилі (отримував близько 400 доларів/місяць) не могло не обурити амбітного і достатньо активного

М. Забелло, якому разом із дружиною довелося фактично роками виживати у чужій країні, самостійно напружувати зв'язки, збирати базову інформацію про кожного члена громади, працюючи абсолютно без будь-якої фінансової підтримки з боку уряду УНР. Його активність й амбіції, як видно з переписки, дратують представників уряду УНР. У листі В. Сальського у буквальному сенсі зазначається, що М. Забелло «лізе, куди не просять».

Тим часом, оселившись в Стамбулі В. Мурський виглядає непристосованим до нових реалій але під постійною опікою, у тому числі і фінансовою свого кума, голови уряду УНР в екзилі, А. Лівичького

Він знаходиться на фінансовому забезпеченні, користується всіма наданими можливостями у побутовому плані, перевозить до Стамбулу родину, діти навчаються у престижній французькій гімназії, тощо.

Раз по раз у текстах агентурних донесень агента «Надія» а також в особистій переписці В. Мурського та А. Лівичького з'являється інформація про те, що В. Мурський не може виконувати представницькі функції, чи бувати у поважних колах, бо йому нема чого одягнути. Разом із тим, у контексті його очільництва «Стамбульської платформи» ми зустрічаємо підтвердження, що В. Мурський прекрасно виконував просвітницько-пропагандистські та представницькі функції, але аж ніяк не розвідочну, оперативну роботу.

Так, тісні контакти з представниками іноземних розвідок (японської, французької, британської) йому забезпечує його своячениця М. Пчелінська, яка діє як справжня агентка-розвідниця, знайомлячись з резидентами розвідок на тенісному корті полковника І. Мирилова і забезпечує їх контакт із В. Мурським [9, арк. 239].

Співпраця В. Мурського з представниками дружніх кримсько-татарської та азербайджанської діаспор стає можливою завдяки Д. Сейдамету (Киримеру), давньому знайомому М. Забелло [8, арк. 52, 59].

Усіма поточними питаннями технічного характеру, доставкою-відправленням кореспонденції, налагодженням зв'язків із кур'єрами і навіть пошуком для В. Мурського необхідної суми грошей (позички) займався М. Забелло [8, арк. 51].

Не дивно, що як людина амбітна, він, тримаючи під своїм контролем такий масив інформації та функціонування механізмів «Стамбульської платформи» та виконуючи весь цей об'єм роботи безкоштовно міг дійсно почуватися «на побігеньках» у Мурського а тому піддався спокусі співпрацювати самостійно з іншими розвідками, оминаючи В. Мурського, зокрема із М. Денарду, представником французької розвідки та, звісно, зі своїми кураторами із ГПУ [9, арк. 113, 114].

Примітним є і той факт, що В. Мурський не надто гідно поводить себе зі своєю свояченицею, М. Пчелінською, якій спецслужби УНР завдячують вигідними контактами із очільниками дружніх іноземних розвідок у Стамбулі, нівелює перед її перед М. Денарду, з яким у М. Пчелінської прекрасні робочі та особисті стосунки, або ж зовсім замовчує її роль у розвідувальній роботі перед А. Лівичьким [8, арк. 51-53].

У одному із донесень агент «Надія» зазначає, що М. Пчелінська скаржиться дружині М. Забелло на «безалаберне» (безладне) життя Мурських» [9, арк. 233].

У листі до В. Мурського А. Лівичький нагадує йому, мовляв, перед відрядженням до Стамбула той запевняв, що також буде на місці шукати можливості заробітку а не тільки очікувати на грошову підтримку від уряду [14, арк. 89].

Однак, як знаємо, В. Мурський цього не спромігся зробити, а коли його утримання було зменшене від 400 до 100 доларів, навіть звернувся зі скаргою до Варшавських кураторів.

Варто відмітити і певне лицемір'я В. Мурського, про яке згадує в одному зі своїх донесень агент «Надія»: В. Мурський приховує від громади, що його дружина та діти є католиками і коли це впливає за загальним обідом В. Мурський почуватися не надто зручно [8, арк. 55].

Викликає подив і той факт, що В. Мурський не зумів розгледіти під своїм носом ворожого агента, який робить кожен його крок відомим радянській розвідці і беззастережно довіряв М. Забелло попри те, що його попереджали і він мав отримувати інформацію про можливу співпрацю М. Забелло із радянською розвідкою [1, арк. 62; 8, арк. 317].

Хоч у деяких дослідників, зокрема Т. Вронської існує думка, що українські спецслужби могли у такий спосіб М. Забелло «підкласти» радянським спецслужбам. Проте документального підтвердження цьому немає [8, арк. 52].

Разом із тим ми не можемо недооцінювати особистий внесок В. Мурського у діяльність «Стамбульської платформи», здобуття автокефалії Православної церкви України та у боротьбу за українську незалежність.

Саме у Стамбулі побачили світ дві книги В. Мурського турецькою мовою «Справжнє обличчя нової Росії» (1930 р.) та «Україна і її боротьба за незалежність» (1932 р.) з передмовою Д. Сейдамета (Киримера), які отримали широку підтримку та позитивні відгуки у емігрантських виданнях, були презентовані турецьким культурним та політичним діячам, а також очільнику Туреччини, К. Ататюрку [6, арк. 110].

Також, В. Мурський став автором проєкту угоди з очільником кримськотатарської спільноти, Д. Сейдаметом (Киримером) про воз'єднання України і Криму у союзню державу після повалення більшовицького режиму [7, арк. 282].

В. Мурський розробив текст Меморандуму, переданий через керівника японської розвідки, полковника Імуру уряду Японії, який вельми серйозно поставився до цих декларацій [8, арк. 318].

Також В. Мурський був співорганізатором зустрічі В. Прокоповича з Вселенським патріархом Фотієм II стосовно надання Православній церкві України Томосу, рівно, як і православним церквам інших поневолених Росією народів. Він досить успішно виконував представницькі функції, а завдяки юнацькому захопленню радіо зумів налагодити радіопередачі важливої інформації на терени окупованої радянською владою України, зокрема агентам українських спецслужб в Одесі.

Аж ніяк не применшуючи заслуги та роль постаті В. Мурського як мозкового центру «Стамбульської платформи» не можна заперечувати той факт, що в оперативній роботі він здебільшого нівелював досягнення своїх колег, замовчуючи чи ніяк не згадуючи про їх внесок у листах до А. Лівичького [7, арк. 233]. Хоч така лінія поведінки могла мати і певне стратегічне або ж конспіративне значення.

Насамкінець мусимо зазначити, що на думку автора діяльність «Стамбульської платформи» могла бути більш ефективною, практичною та забезпеченою, якби

В. Мурський володів певними професійними компетенціями і навичками розвідочної роботи, володів навиками фандрайзингу або ж спромігся залучити людей із такими компетенціями до своєї команди, подбавши про їх фінансову підтримку.

З вищезазначеного автор може зробити висновок, що суто у професійно-прикладному контексті успішний керівник другого ешелону (як от В. Мурський) не завжди здатен проявити по-справжньому лідерські якості, креатив та діяти ефективно в інтересах усієї команди будучи призначеним на перші, керівні позиції.

Список використаних джерел:

1. Головний державний архів Служби зовнішньої розвідки України (далі – ГДА СЗРУ). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 2.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 269. Оп. 2. Спр. 270. Т. 1.
3. ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 6.
4. ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 7.
5. ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 8.
6. ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 9.
7. ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 12617. Т. 14.
8. Окіпнюк В., Козлов Д. Таємний фронт Володимира Мурського. URL: <http://surl.li/dnjwji> (дата звернення: 30.10.2022).
9. Соцков Л. Незвистный сепаратизм. На службе СД и Абвера. Москва, 2003. 73 с.
10. Скрипник О. Таємний легіон української революції. Київ, 2015. 320 с.

Отримано: 25.10.2022

Ігор ПЛЯВСЬКИЙ, аспірант кафедри всесвітньої історії

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ ВІРОТЕРПИМОСТІ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

У статті проаналізовано запровадження політики віротерпимості у Російській імперії. Показано, як поступово політика віротерпимості вводилася в законодавчу базу Російської імперії.

Ключові слова: Російська імперія, віротерпимість, пізній протестантизм, 17 жовтня 1905.

Релігійне питання, свобода совісті та віросповідань займали важливе місце у політиці влади в Російській імперії. Офіційно влада заявляла про повну свободу для інших конфесій, насправді ж існували різні обмеження для їхньої діяльності. Невизначеність проявлялась і у суперечності існуючого законодавства щодо релігійного питання, тому існує необхідність в'яснити реальний стан справ у цій сфері та з'ясувати, динаміку змін у кінці XIX – на початку XX ст.

Отож, метою статті є відображення процесу запровадження політики віротерпимості в Російській імперії.

На початку 80-х років XIX ст. гостро постало питання про віротерпимість та свободу совісті в імперії. Результатом дії відповідної сенаторської комісії доповненням до Закону 1874 р. стала Височайше затверджена від 3 травня 1883 р. «Думка Державної Ради про дарування розкольникам деяких цивільних прав та по відправленню духовних потреб» [2, с. 217]. Цей закон поширювався на розкольників всіх сект (за винятком скопців) тому євангельські християни та баптисти нарешті отримували рівні права з іншими розкольниками. Закон дозволяв їм «творити суспільну молитву», тобто вони могли проводити молитовні зібрання, здійснювати духовні треби та звершувати богослужіння згідно зі своїми обрядами як у приватних будинках, так і в спеціально призначених для цього приміщеннях. За відсутності мо-

литовних будинків розкольники з дозволу міністра внутрішніх справ могли використовувати для проведення богослужіння наявні приміщення.

Водночас Закон в статті 10 передбачав відповідальність наставників та інших осіб, які звершують духовні треби у розкольників, за поширення своїх поглядів серед православних та інші «злочинні дії» [5, с. 105]. Невизначеність щодо «злочинних дій» та великий рівень прагнення до прозелітизму серед євангельських віруючих відкривали широкий простір для адміністративного свавілля і переслідування. Як наслідок, ні віротерпимості, ні свободи совісті на практиці не було.

Погіршив ситуацію Циркуляр Міністерства внутрішніх справ від 3 вересня 1894 р., що був виданий за наполяганням обер-прокурора Святого Синоду К. П. Победоносцева. Цей циркуляр визнавав російських та українських баптистів – штундистами, тобто особливо шкідливою ерессю. Проте це активізувало боротьбу за свободу віри та совісті, як з боку безпосередньо євангельських віруючих, так і з боку прогресивної громадськості [6, с. 217].

Ця боротьба мала свої наслідки. На початку XX ст. під впливом кризи розпочалися потужні заворушення та зростала суспільна напруга. Народ ставив багато вимог: свободу слова та друку, віросповідання, покращення економічного стану і т. д. Для зниження напруги 26 лютого 1903 р. виходить Маніфест, у якому йдеться про необхідність ук-

ріпити безумовне виконання державною владою принципів віротерпимості, які були закладені в основних законах Російської імперії. Положення цього Маніфесту розвиває указ Сенату від 12 грудня 1904 р. Проблема цих заходів, що вони не несли за собою ніяких видимих наслідків. Законодавство не змінювалося, амністії для засуджених «релігійних злочинців» не було. Проте, указ Сенату наголошував на необхідності перегляду законодавства щодо іновірців, а також заборонив використовувати «будь-який прямо в законі не встановлений утиск» [1].

Поразка Російської імперії у півторарічній війні з Японією ще більше послабила царський режим, показала його відсталість. Усі соціальні конфлікти почали загострюватися. Тоді, 8 січня 1905 року І. С. Проханов подав до МВС «Коротку записку щодо виникнення, розвитку та сучасного становища євангельського руху в Росії та про потреби євангельських християн, а також пропозиції щодо зміни відповідних законів», яка була складена І. П. Кушнеровим. В додатки до записки було додано 22 офіційних документа (судові справи, листи, офіційні відмови різних посадовців по відношенню до штундистів) [6, с. 250].

З 25 січня по 1 березня 1905 р. Комітет міністрів провів шість засідань темою яких було, виконання указу Сенату від 12 грудня 1904 року, а саме шостого пункту цього указу. В ньому зауважувалося, про необхідність зміни релігійного законодавства для укріплення принципу релігійної терпимості. Наслідком роботи засідань Комітету міністрів були виданні їх положення. При їх розробці були взяті до уваги деякі ідеї з «Короткої записки...», направленої І. С. Прохановим. Ці положення були затверджені 17 квітня 1905 р. Іменним указом Миколи II «Про зміцнення принципів віротерпимості». Цей указ став початком запровадження політики віротерпимості в Російській імперії [1].

Це рішення трохи розрядило обстановку в релігійних колах, багато протестантів та інших іновірців з великою радістю прийняли цю новину. Ось як описує день обнародування указу С. П. Лівен: «Я пам'ятаю, як в квітні 1905 року, в ранок Світлого Христового Воскресіння, в будинку № 43 на Большой Морской, в нашій червоній залі перед багаточисельним зібранням моя мати виступила з радісним обличчям і сказала, що має передати братам і сестрам велику радість, яку прочитає брат Одинцов. Голосно і чітко брат читав царський указ, який пояснював подобиці подарованої нам свободи вірувати, як кому дозволяє совість. Зібрання впало на коліна і зі сльозами радості, хто як вмів, подякували Господу за цей незрівняний подарунок» [3, с. 103]. Рівно через пів року 17 жовтня виходить Маніфест «Про дарування населенню непорушних основ громадянської свободи на засадах дійсної недоторканності особи, свободи совісті, слова, зібрань та союзів». Цей ма-

ніфест підтвердив попереднє визнання свободи віросповідання. Разом ці документи узаконили легалізацію та запровадили політику релігійної терпимості, яка проводилася з 1905 – по 1911 р. та стала періодом бурхливого розвитку неправославних конфесій [4].

Наступного року, також 17 жовтня, виходить Іменний Височайший Указ, який встановлює порядок створення та діяльності громад різновірців, права та обов'язки їх послідовників. Для легалізації громади потрібно було 50 засновників, з віковим цензом понад 25 років. Пресвітер повинен був затверджуватися у цій посаді губернською владою. На пресвітерів покладалось ведення метричних книг. Деякі громади, переважно столичні, скористались цими положеннями та легалізували свою діяльність [1].

Першою зареєстрованою баптистською громадою у Росії у 1907 р. стала Київська, в актив якої входили лідери нової хвилі орієнтовані на європейські релігійні центри, – М. Яценко, Д. Тимошенко, І. Кириченко, І. Кмета-Єфимович та ін. [6, с. 251].

Отже, певний час в Російській імперії лише декларативно діяла політика віротерпимості, проте саме революційні події в Росії та соціальна напруга на початку ХХ ст. змусили царський режим піти на фактичні поступки в питанні віросповіданні. Легалізація відбулася у два «етапи»: проголошення віротерпимості та встановлення порядку створення громад.

Список використаних джерел:

1. История Евангельского движения в Евразии: материалы и документы. Одесса, 2004.
2. Дорська О. А. Правовой статус подданного Российской империи в начале XX века: вероисповедный аспект. *Известия РГПУ им. А. И. Герцена*. 2002. № 2. С. 215–223.
3. Ливен С. Духовное пробуждение в России. Биографическая повесть. Киев: Свет на Востоке, 2016. 128 с.
4. Решетников Ю. Е. Украинские баптисты и Российская империя: церковно-государственные отношения между Российским правительством и евангельско-баптистским братством на Украине во второй половине XIX – начале XX вв. Одесса: Богомыслие, 1998. 112 с. URL: http://krotov.info/history/20/iz_istori/reshetn.html.
5. Руфин С. М. Правовое положение баптистов и адвентистов в Российской империи в конце XIX – начале XX века (по материалам Саратовской губернии). *Изв. Саратов. ун-та Нов. сер. Сер. История. Международные отношения*. 2019. № 1. С. 104–108.
6. Савинский С. Н. История евангельских христиан баптистов Украины, России, Белоруссии. Ч. I (1867–1917). Санкт-Петербург: Библия для всех, 2001. 441 с.

Отримано: 25.10.2022

ГРОМАДСЬКІ ПРАВА ТА СВОБОДИ, САМООРГАНІЗАЦІЯ ГРОМАДСЬКОСТІ НА СТОРІНКАХ ПРЕСИ ПОЧАТКУ ХХ ст.

У публікації зроблено спробу схарактеризувати стан висвітлення діяльності громадських організацій (товариств, об'єднань, союзів тощо) в періодичній пресі Наддніпрянської України на поч. ХХ ст. За матеріалами преси ми дослідили процес створення перших громадських, професійних, гендерних, вірогідданських об'єднань на теренах українських губерній Російської імперії.

Ключові слова: газети, періодика, суспільне життя, релігія, професійні об'єднання.

У періодичних виданнях початку ХХ ст. висвітлювалися не лише важливі політичні події, що відбувалися в суспільному житті краю. Предметом значної уваги преси були також і елементи культурного та релігійного життя населення, діяльність громадського сектору тощо [3, с. 232–233].

Саме в буремні роки першої революції під впливом створення на установчому з'їзді 12-13 січня 1905 р. Всеросійського академічного союзу подібні організації виникли в Україні. Близько 20% усіх членів союзу представляли Наддніпрянщину, а найпотужнішими осередками вважалися Харківський, Київський та Одеський. Представники академічної спільноти виступали за реформування існуючої системи освіти, розглядаючи проблему комплексно, тобто у контексті модернізації початкової, середньої та вищої школи [5, с. 122–123].

Значну кількість газет та журналів складала релігійна періодика. Органи православної церкви мали розгалужену класифікацію за тематичним наповненням та були орієнтовані на читача. Дослідники називають цю систему розподілу «ментальною». Відповідно до неї православна преса поділялася на журнали для богословів, теологів («Труды Киевской Духовной Академии», «Чтения в церковно-археологическом обществе при КДА», «Вера и разум» тощо), часописи для священників («Сельский священник», «Вождь», «Дьяковые ведомости», «Постырь и паства» та ін.), видання для інтелігенції («Церковная газета», «Слово истины», «Христианская мысль»), газети для чиновників, освічених робітників, вчителів та офіцерів («Вера и жизнь», «Екатеринославский благовестник»), тижневики для селянства («Церковь и народ», «Благовест», «Истина», «Слово Боже») та спеціалізовані видання («Церковно-приходская школа», «Школьник», «Хрестоловливому воинству» тощо). Частина з цих видань містила додатки, які відповідали загальній меті часопису [2, с. 9].

Осередками духовного, літературного та краєзнавчого руху були церковно-історичні товариства. Значна частина представників цих об'єднань всерйоз займалися пошуковою та дослідницькою роботою, у тому числі – в царині історії та краєзнавства. Серед таких можна згадати Подільський історико-статистичний комітет, котрий за рішенням Священного Синоду реорганізувати в Подільське історико-археологічне товариство, друкованим органом якого стали «Труды Подольского историко-статистического комитета», де висвітлювали події церковного життя та публікували фактологічний матеріал [1, с. 265–266].

Неабиякого масштабу на поч. ХХ ст. на території українських губерній Російської імперії набрав жіночий рух. Ці об'єднання уособлювали у собі потужний імпульс до становлення усвідомлення прав жінок, загальної солідарності та боротьби за власні (соціальні) інтереси. Також до сфери діяльності таких товариств належала благодійність. Першою такою організацією, що повноцінно діяла на теренах Російської імперії було Stowar-

zyszenie Slug Katolickich p.w. sw. Zity, започатковане у 1895 р. у Польщі. Періодичними виданнями цього товариства були газети «Pracownice katolickie», «Pracownice Polskie» та «Przyjaciel Slug» [6, с. 39–40].

На теренах імперії Романових, у Житомирі було створено подібне об'єднання – Товариство християнської жіночої прислуги св. Зіти. Серед завдань якого, окрім створення безкоштовних притулків та підтримки жіноцтва були такі, як інтелектуальний та моральний розвиток усіх своїх членів, розвиток солідарності учасниць об'єднання, залучення до громадського життя та контроль «за справедливим розподілом праці і оплати». До поширення інформації часто залучали періодичні видання. Пізніше подібні товариства виникли на Поділлі та Бесарабії [6, с. 40–42].

Резолюційними вимоги висловлювали також і представники Київського осередку Всеросійського товариства захисту жінок. Серед центральних вимог можна назвати гарантії загальних прав (друку, слова, зібрань), амністія політичним в'язням, зрівняння у політичних та громадянських правах жінок та чоловіків. Вибори до Думи, за задумкою учасників з'їзду, мають відбуватися на основі загального, рівного, прямого та таємного голосування. Під час виборчого процесу має бути забезпечена відсутність дискримінації за віросповіданням, статтю, національністю, майнового та суспільного становища [10, с. 1403].

Діяльність жіночих організацій все ж приносила певні здобутки. Так, в місті Києві з дозволу Міністра народної освіти з 1906/1907 н.р. розпочали роботу вищі жіночі курси, що свідчило про певне зняття обмеження жінок у доступі до освіти [14, с. 2].

Не можливо оминути діяльність різноманітних «союзів», котрі назріли на початок революції 1905 р. Одним із таких був Всеросійський союз інженерів та техніків, що утворився 14 січня 1905 р. Передумовою створення цього союзу були події «кривавої неділі», причини якої члени товариства закликали шукати не в діях революційних організацій, а у існуючому суспільно-політичному ладі [5, с. 132–133].

На першому зібранні московського осередку союзу було зачитано записку, яка була подана за підписом 198 інженерів у міністерський комітет. За підсумками засідання присутні висловилися про солідарність із петербурзькими колегами та засвідчили прагнення «немедленно приступить к разрешению возбужденных в записке вопросов» [16, с. 450].

Періодична преса, кореспондуючи створення союзу інженерів та техніків констатувала той факт, що економічна та політична криза «ставит их в безысходное положение, лишая их условий спокойной и достойной работы». Щотижнева всеросійська юридична газета «Право» на своїх шпальтах широко характеризує діяльність союзу. Зокрема, зазначалося на тому, що представники союзу визначили насущними два завдання: вивчення «экономических, социальных и политических условий» та «изыскание и проведение улучшения этих условий» [11, с. 833–834].

3-поміж особистих інтересів, що полягали у покращенні побутового та трудового становища інженерів Росії, простежується прагнення до участі у процесі реформування імперії Романових. Союз інженерів та техніків схвалює прагнення інших організацій та декларує бажання долучитися до «дружної совместной работе на почве выяснения и проведения в жизнь правовых начал государственного устройства» [11, с. 839–840].

До всеросійського процесу утворення союзів також долучилися представники інтелігенції. Найпершими із представників цього суспільного прошарку заявили про себе юристи, котрі наприкінці березня 1905 р. на з'їзді у Петербурзі близько 200 делегатів утворили Всеросійський союз адвокатів. Пізніше заяви про приналежність до цього об'єднання звучали у Києві, Харкові та інших містах [5, с. 146–147].

Згодом приналежність до об'єднаних осередків інтелігенції заявили журналісти, публіцисти та письменники, які у свою чергу утворили Союз російських письменників. Загалом, діяльність інтелігенції схвально оцінювала періодична преса, що пояснювалося участю в згаданій організації представників газет «Киевские отклики», «Южное обозрение», «Киевские новости», «Южный курьер», «Полтавщина», «Вестник Юга» та інші [5, с. 148].

Серед проблем, котрі обговорювалися Союзом письменників було визначено 5 таких, котрі перебували на часі: загальний характер бажаної політичної реформи, ступінь її демократичності, соціальне та національне питання та інструменти і засоби за-для досягнення бажаного результату реформування державного ладу [12, с. 1381].

У ході кількох засідань було ухвалено відповідні рішення по кожному із цих питань. Насамперед, учасники зборів одногосно підтримали зміну існуючого самодержавно-бюрократичного державного ладу представницьким порядком управління: «... чтобы народному представительству принадлежала законодательная власть, а не законосовещательные функции», а основним інструментом організації народного представництва мають стати вибори на засадах загального, рівного, прямого та таємного голосування [12, с. 1381].

Цікавими, на наш погляд, є національні вимоги Союзу письменників: на четвертому та п'ятому з'їзді його учасники висловилися «за полную свободу культурного и политического самоопределения всех народностей, входящих в состав русского государства». Окремою резолюцією фіксувалася позиція по «єврейському питанню». З'їзд прямо звинуватив уряд у «поддержке и закреплении существующих в невежественной массе предрасудков по отношению к евреям», що позначилося в наступі та обмеженні в елементарних правах та свободах, зокрема – праві вільного пересування та вибору промислу і заняття [12, с. 1384].

У квітні 1905 р. виникають союзи медичних працівників, зокрема – Всеросійський союз фармацевтів, Союз медичного персоналу, ветеринарів тощо. До кінця 1905 р. учасниками цих об'єднань були тисячі професіоналів, що за характером нагадували пролетарські організації. Медики виступали за скасування воєнного стану, військово-польових судів, Харківський осередок проголосив бойкот газет «Южный край» та «Харьковские ведомости». Постанови організацій часто віднаходили своє місце на шпальтах ліберальних видань, зокрема – газети «Мир» та «Харьковский листок» [5, с. 154].

Варто також згадати «Союз учителей средней школы», що проголошував демократизацію школи. «Пе-

дагогична корпорація» відчувала гнітючу відповідальність за необхідність відповісти на важливі запитання: «Як не допустити краху середньої школи?» та «Що потрібно робити, щоб вивести шкільну освіту із глибокої кризи «на путь обновления»?». Основними інструментами за-для виконання цього завдання проголошували демократизацію середньої школи, виховання з підлітків не «хранителя» існуючого ладу, а «свободной самоуважающей личности» [13, с. 1386–1388].

Своєрідним національним осередком стала Всеукраїнська спілка вчителів і діячів народної освіти, що виступала за децентралізацію системи освіти, впровадження безоплатної обов'язкової початкової освіти. Цікавим елементом програми цього товариства є вимога надання права на безкоштовну середню та вищу освіту «дітям, що мають добрий хист до науки». 3-поміж національних вимог вирізняється прагнення до викладання у всіх освітній галузі українською мовою. Прогресивною можна назвати вимогу до відділення освіти від церкви, що було провісником світської держави [9, с. 3].

Свій голос у справжньому революційному «параді спілок, товариств та об'єднань» також подавали й представники селянства. Фактично одразу уряд побачив у селянській спілці свого найбільш зятятого ворога. Полягало це в тому, що «там де працювала спілка, вона не допускала до розрухів і розгромів економій», а іншою стороною діяльності було те, що спілчани поширювали на селі інформацію щодо особистих свобод та отримання землі, що перешкоджало комфортному функціонуванню існуючої системи [7, с. 1].

Проте, на місцевому рівні відбувалася справжня боротьба з таким просвітництвом. Так, з газети «Громадська думка» ми дізнаємося про діяльність подібного «товариства хліборобів» у Кам'янці-Подільському. Засвідчувалося, що товариство проводило потужну пропаганду в Подільських містах та селах, виступаючи проти передачі землі селянству. Інструментом такої агітації були видрукувані українською мовою книжки, в яких містилася інформація про шкідливість передачі хліборобам землі. Аргументом до цього було те, що внаслідок таких дій «культура хліборобська загине» [8, с. 3].

Селянська спілка часто зазнавала урядових переслідувань. Зокрема, урядом гр. Дурново її було оголошено однією із найнебезпечніших революційних організацій, а представники спілки «просиділи по тюрмах 4–5 місяців». Так уряд хотів запобігти вільному висловленню прагнень селян та домагання виконання від влади цих вимог через Державну думу [4, с. 1–2].

Окремо від професійних об'єднань потужного імпульсу набули національні рухи. Наймасивнішим та найбільш інституалізованим із них був юдейський («визвольний») рух. Однією із таких була Спілка для досягнення рівноправності російських євреїв. Заснування цього союзу аргументувалося у потребі «політичного протесту й діяльної оборони своїх стоптаних прав...». Періодичні видання констатують складність боротьби юдеїв за свої права, зазначаючи на тому, що євреям у цій нерівній боротьбі ще належить «зіштовхнутися із стародавніми забобонами, релігійним фанатизмом, національною ворожнечею», таким чином – вести боротьбу «на два фронти» – політичному та суспільному [15, с. 2].

Найпершим завданням юдейських депутатів у Держдумі визначалося об'єднатися у відокремлене «національне коло», а вже потім – домагатися «у сфері зага-

льно-політичних інтересів зведення демократичного ладу», що полягатиме у боротьбі проти існуючих ментальних стереотипів та, в той же час, із існуючим політичним ладом [15, с. 2].

Отже, товариства, спілки та об'єднання громадськості, що об'єднували суспільство за професійним, національним, гендерним, релігійним чи становим принципом були адекватною відповіддю на кризу політичного ладу Російської імперії, котра загострилася на початок революції 1905–1907 рр. Новостворені громадські товариства, що у своїх програмних документах подали гучний голос напередодні виборів до Державної думи, постали потужними осередками боротьби за загальні права та свободи, що часто полягало в вимогах зміни існуючого самодержавного ладу. Зрозуміло, що вся ця діяльність не могла не опинитися під уважним наглядом губернських та повітових жандармських управлінь, котрі нерідко вдавалися до переслідувань активістів, обмеження законного права на збори, необґрунтованих обшуків приміщень тощо.

Самоорганізація суспільства знайшла відображення на шпальтах періодичних видань – газет та журналів. Редакційні колегиї, висвітлюючи діяльність громадських спілок часто цитували їх засадничі документи, висвітлювали з'їзди та збори, повідомляла про переслідування збоку уряду, жандармських управлінь, вели кореспонденцію з провінційних осередків тощо.

Список використаних джерел:

1. Блажевич Ю. Православна церква Поділля в кінці XVIII – першій половині XIX ст.: історіографічний аспект. *Український історичний збірник*. 2007. Вип. 10. С. 265–268.

2. Бойко А. А. Преса православної церкви в Україні кінця XIX – початку XX століття: тематика і проблематика: автореферат дис. ... д-ра філолог. наук: 10.01.08. Київ, 2002.
3. Животко А. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.
4. З газет та журналів. *Громадська думка*. № 140. 20 червня 1906. С. 1–2.
5. Магась В. О. «Бути справжнім громадянином...»: суспільно-політичні організації в Наддніпрянській Україні у 1905–1917 рр: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2020. 568 с.
6. Ніколаєнко О. Польський жіночий рух взаємодопомоги в Наддніпрянщині на початку XX століття. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2012. Вип. 5. С. 38–43.
7. Павловський М. Люде чорної та білої касті. *Громадська думка*. № 138. С. 1.
8. Подільське хліборобське товариство і українські книжки. *Громадська думка*. № 147. 28 червня 1906. С. 3.
9. Проект статуту Всеукраїнської спілки Вчителів і діячів народної освіти. *Громадська думка*. № 141. 21 червня. С. 3.
10. Резолюції киевського отделения російського общества защиты женщин. *Право. Еженедельная юридическая газета*. № 17. 1 мая 1905. С. 1304–1405.
11. Союз инженеров и техников. *Право. Еженедельная юридическая газета*. № 11. 20 березня 1905. С. 832–845.
12. Союз российских писателей. *Право. Еженедельная юридическая газета*. № 17. 1 мая 1905. С. 1381–1386.
13. Союз учителей средней школы. *Право. Еженедельная юридическая газета*. № 17. 1 мая 1905. С. 1386–1392.
14. У Києві. *Громадська думка*. № 98. 30 квітня 1906. С. 2.
15. Хотовицький М. З'їзд євреїв. *Громадська думка*. № 42. 23 лютого 1906. С. 2.
16. Хроника. *Право. Еженедельная юридическая газета*. № 6. 13 февраля 1905. С. 450.

Отримано: 25.10.2022

Ірина СОЛОДКОВСЬКА, аспірантка кафедри історії України

ДО ПИТАННЯ ПРО СПРОБИ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1918-1921 РОКІВ

Стаття присвячена проблемам нормалізації відносин між Україною та Польщею, спроби співпраці цих країн в період бурхливих подій визвольних змагань 1918–1921 рр., висвітлюються проблеми порозуміння та наслідки військово-політичного діалогу між вищезгаданими державами.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, Українська Народна Республіка, військово-політичні відносини, українські визвольні змагання, українсько-польські взаємини.

Відносини Польщі й України повною мірою відображають геополітичні складнощі, взаємний зв'язок між суспільствами та культурний контекст останнього століття в історії Східної Європи. Історія відносин між двома країнами є справді тривалою й впливає на поточні напрямки політики обох держав різними шляхами.

Довготривала та суперечлива історія польсько-українських взаємин є не тільки предметом емоційних наукових дискусій, але й відіграє роль чинника, який сприяє наростанню ідеологічного та політичного протистояння, впливаючи водночас на поточну політику обох держав. Особливої актуальності сьогодні набуває пошук та переосмислення фактів спроб налагодження польсько-українських взаємин періоду українських визвольних змагань.

Мета пропонованого дослідження полягає у всебічному аналізі місця й ролі співпраці нововідновленої Польщі та Української держави у системі міжнародних відносин Європи у досліджуваній період, переосмисленні питань зовнішньополітичного розвитку Другої

Речі Посполитої з Українською Народною Республікою, спроби побудови нових аспектів відносин у революційний період та налагодження зв'язків між країнами.

Уряд Української Держави почав розглядати Польщу як самостійний політичний фактор восени 1918 р., щойно шальки терезів у Першій світовій війні остаточно схилилися на користь Антанти і стала очевидною близька поразка Німеччини та її союзників. Саме тоді розпочалися перші дипломатичні контакти, які показали, що гетьман Павло Скоропадський не бажає втягуватися в конфлікт із Польщею через Галичину [7, с. 112.]

У Варшаві позитивно поставилися до того, що Директорія оголосила відновлення Української Народної Республіки. Натомість украї негативну оцінку отримала федеративна грамота, проголошена П. Скоропадським 14 листопада 1918 р. Польський експерт з українських питань Р. Кноль у своїй записці з цього приводу зазначав, що гетьманська влада «остаточно перестала бути урядом українського народу», ставши «клікою царських

слуг і русификаторів, дії яких повністю суперечать інтересам Польщі» [11, с. 233]. Водночас і в Польщі відбулися докорінні зміни. Після краху Центральних держав до влади прийшли політичні кола, згуртовані навколо тимчасового начальника держави Юзеф Пілсудського, які виступали за незалежність України та за встановлення союзу з наддніпрянським сусідом.

Внаслідок тривалого перебування українських та польських земель в одній адміністративно-територіальній одиниці у складі Австро-Угорщини у листопаді 1918 р. тут розгорівся кривавий військовий конфлікт між українським та польським населенням краю за державну належність Східної Галичини [16, с. 230].

Перші контакти з Директорією виглядали багатобічними. У січні 1919 р. до Варшави прибула українська дипломатична місія, котра заявила про намір створення постійного представництва при польському уряді. Однак невдовзі взаємини зайшли у глухий кут. Командир січових стрільців Є. Коновалець, наділений широкими впливами в уряді УНР, негативно ставився до порозуміння з Польщею й заблокував приїзд наступних місій. Над відносинами між Варшавою та Києвом фатально тяжів польсько-український збройний конфлікт на Східній Галичині. УНР автоматично стала його учасником у січні 1919 р., після Акту злуки із Західноукраїнською Народною Республікою [22, с. 141].

Українсько-польська війна у Східній Галичині ще за Скоропадського призвела до погіршення відносин між Києвом та Варшавою: у відповідь на неправдиві дані про замах «українських банд» у Львові, подані краківською Ліквідаційною комісією разом з проханням до держав Антанти про надіслання туди своїх частин, 7 листопада українське посольство у Відні направило ноту протесту до польського уряду [1, с. 337].

Одразу після встановлення контактів між УНР та ЗУНР здійснюються перші спроби організації військової допомоги галичанам у їхній війні проти поляків. У кінці листопада до Галичини стали прибувати свіжі частини з Наддніпрянщини: загін імені Гонти під командуванням о. Долуда, пізніше – курінь полковника Кравчука, Дніпровська дивізія і Козятинська бригада [15, с. 112].

Іншою великою проблемою на шляху до порозуміння між УНР та Другою Річчю Посполитою були військові дії на Волині, на яку після виведення звітти австрійських військ заявила права Польща. На початку листопада 1918р., коли Польща готувала відсіч для Львова, генерал Т. Розвадовський наказує своїм частинам готуватись до заняття Холмщини та Волині. Не відчувачи спротиву, польські війська на початку 1919 р. займають Західну Волинь з Володимиром та Ковелем [4, с. 185].

На початку жовтня 1918 р. до Києва прибув Надзвичайний Посол С. Ванькович та військовий аташе майор Ю. Клеєберг. Рада Міністрів Української Держави 20 жовтня 1918 р. ухвалила утворити дипломатичне представництво у Варшаві, призначивши на посаду посла О. Карпінського, який, проте, не встиг виїхати на місце призначення через повстання проти гетьмана, внаслідок якого 14 грудня війська Директорії були вже в Києві [12, с. 77]. Проте після зміни влади польські представництва залишалися в Києві та вели активну діяльність.

Військова місія на початку 1919 р. висловилася за припинення воєнних дій та військове порозуміння між Польщею та УНР. Обидва представництва разом з Директорією їздили по Україні – 2 лютого вони перебралися

до Вінниці, а пізніше виїхали до Одеси, в якій ще перебували війська Антанти [3, с. 186].

Ще у грудні 1918 р. Директорія надсилає для встановлення дипломатичних стосунків з Другою Річчю Посполитою місію В. Прокоповича, діяльність якої, проте, не була продуктивною через воєнний конфлікт, що тільки-но розпочався [12, с. 8]. У середині січня 1919 р. спроба налагодження політичного діалогу була відновлена у Варшаві, куди за дорученням Директорії прибули В. Прокопович та Ю. Волошиновський, редактор польського часопису «Dziennik Kijowski», що видавався в Києві. Польська сторона запевнила, що готова прийняти офіційну делегацію УНР для ведення переговорів [4, с. 60].

У другій половині травня 1919 р. з ініціативи Симона Петлюри розпочалися польсько-українські військові переговори, які велися з різною інтенсивністю впродовж наступних кількох місяців. Метою головного отамана було припинення бойових дій, а потім укладення союзу з Польщею. Обґрунтовуючи його необхідність, він звертав увагу на катастрофічні наслідки польсько-українських конфліктів у минулому. У листі до Юзефа Пілсудського від 9 серпня 1919 р. писав: «Колись, у далекій давнині, не раз ворогували проміж себе польський та український народи і, маючи спільних ворогів, роз'єднано виступали проти них. І цей розбрат спричинився до тимчасового занепаду Польської та Української держав» [8, с. 237]. У цьому посланні С. Петлюра запропонував координувати дії проти більшовиків, які влітку 1919 р. становили найсерйознішу загрозу для обох сторін. Польсько-український союз мав бути спрямований проти будь-яких спроб відновити імперську Росію. 31 березня 1920 р. в листі до міністра військових справ УНР В. Сальського С. Петлюра наголошував: «Ми – Польща і Україна – повинні досягти цього порозуміння, щоб перед Москвою устояти. Посилання на історію польсько-українських непорозуміннь в минулому для реального політика не є аргументом. Нові відносини вимагають і з боку польського корективів до минулої політики і життєвий інтерес Польщі примушує її мати самостійну Україну. Ті українські діячі, що штовхають нас в обійми російської федерації – є люди без перспективи державної» [21, с. 263]. Дальші події мали поглибити переконання головного отамана у тривалості українсько-російського антагонізму. Зокрема в листі до начальника Генерального штабу Армії УНР від 30 грудня 1921 р. він писав, що визвольна боротьба «повинна провадитись проти [...] Москви, якою б вона не була – більшовицькою, конституційно-царською чи абсолютично-монархічною [...]. Оця вимога логічно випливає з усієї історії україно-московських стосунків, висновки та наука котрих говорить нам, що Москва є і залишається навіки нашим історичним, непримиримим ворогом» [21, с. 327].

Тенденції щодо компромісу з Польщею в політиці УНР галичани сприймали зі значною стурбованістю. Наприкінці серпня 1919 р. у віденській газеті «Український прапор» зазначалося: «Ми знаємо безмежно слабу сторону наддніпрянців, що вони, не знаючі цілковито поляків, їх мови, історії і метод безпощадного поборювання і систематичного винищування українського народу на його західних областях, взагалі будучи під тім оглядом без потрібного досвіду, вважають поляків за менше небезпечних від москалів і за свого роду своїх природних союзників в боротьбі з москалями. Наші земляки знад Дніпра забувають притім, скільки терпів і терпить нині наш народ під польським пануванням, скільки

землі між Віслоком і Сяном, між Вепром і Бугом поляки нам сколонізували і спольщили, а які безмежні простори земель на схід від Дніпра здобув наш народ протягом двадцятого століття» [23].

Останні слова були обумовлені переконанням автора про більшу силу й життєвість українського елементу, ніж російського. Підтекст містив пропозицію домовитися з менш небезпечним противником, тобто з Росією.

У жовтні 1920 р. Польща уклала перемир'я, а згодом, 18 березня 1921 р., Ризький мир з РСФРР і УСРР, за яким українські землі було поділено між Польщею й більшовицькою Росією. Концепція польсько-української співпраці зазнала «випробування Ригою» [2, с. 154]

Поляки поступилися українською незалежністю, визнавши 18 березня 1921 р. Радянську Україну як самостійну державу, натомість отримавши, окрім Галичини (Східна Галичина була анексована Польщею після рішення Ради послів Антанти 15 березня 1923 р.), Холмщину з Підляшшям та західні частини Волині й Полісся. Дійсна причина того, чому Пілсудський дав згоду на перекреслення в Ризькому мирному договорі своєї федераційної концепції і прийняв концепцію польського націоналістичного табору, для його сучасників була незрозумілою. Проте в колах пілсудчиків ширилася думка, що Пілсудський уважав Ризький договір епізодом, який триватиме недовго, бо: «Польща неодмінно прийде до нової війни проти Советів. Ю. Пилсудський вбачав у Ризькому договорі «перепочинок» для Польщі. Насправді ж той договір став «перепочинком» для Москви, яка приготувалась для підпорядкування собі Польщі, що прийшло під час і після Другої світової війни» [14, с. 136].

Незважаючи на всі перешкоди, зближення між Польщею й УНР усе ж таки прогресувало. Велике значення мало формування нових українських військових частин за допомогою поляків. У другій половині квітня 1920 р. закінчилися складні політичні переговори, унаслідок чого було підписано договір, знаний як пакт Пилсудського – Петлюри. Річ Посполита офіційно визнала уряд УНР, натомість українська сторона погодилася з належністю до Польщі Східної Галичини та західної частини Волині. Окремо було підписано військову конвенцію, де окреслювалися підстави українсько-польської мілітарної співпраці, що передбачала спільний наступ проти більшовиків [20, с. 155].

В історії польсько-українських взаємин 1921 рік займає особливе місце. Після закінчення українсько-польської війни 1918–1919 рр. вище керівництво Польщі виступило з ініціативою порозуміння й упродовж кількох місяців намагалось нав'язати переговори з українським представництвом. Йдеться про так звану «Місію Тита Войнаровського» [24, с. 127]. Це була одна з перших спроб налагодити хоч якийсь діалог на тлі ескалації конфлікту за Східну Галичину. У серпні 1921 р. польський уряд звернувся до Т. Войнаровського бути посередником у польсько-українському діалозі [25, с. 88]. Польська сторона була готова на дуже широкий жест, запропонувавши Є. Петрушевичу широку автономію Східної Галичини в рамках польської держави. На думку більшості дослідників, така поведінка польської сторони була викликана намаганням відтягнути увагу українців від вирішення галицької проблеми на міжнародному рівні й навряд чи польська сторона виконала би ці обіцянки. Проте галицькі політики розуміли, що справа відокремлення Галичини є міжнародною проблемою, а перенесення її в рамки польської держави (визнання автономії) автоматично виводить

цю проблему в площину польської політики «доконаних фактів». Пропозицію поляків українці відкинули, сподіваючись, що Антанта вирішить східногалицьке питання на їхню користь. Є. Петрушевич заявив, що уряд ЗУНР не може вести переговорів із поляками відносно майбутнього Східної Галичини, оскільки ця територія перебуває під владою головних держав Антанти, і лише вони можуть вести такі перемовини [15, с. 233]. Ця подія займає особливе місце в історії польсько-українських відносин, адже це був перший випадок, коли польське керівництво виступило з ініціативою порозуміння й упродовж кількох місяців намагалось нав'язати переговори з українським представництвом.

Перші роки після польсько-української війни І. Кедрин-Рудницький назвав часом двостороннього несприйняття [3, с. 257]. Серед українців побутувало переконання, що Східна Галичина є частиною Української держави, яка тимчасово перебуває під польською окупацією. Ці переконання стали причиною невизнання українцями польської адміністрації, невиконання законів Другої Речі Посполитої. На практиці це вилилося в ігноруванні українським населенням загального перепису населення 1921 р., бойкотом парламентських виборів у 1922 р. та відкиданням закону про самоврядування від 26 вересня 1922 р. Подібні дії українського суспільства ґрунтувалися на прагненні національної незалежності й подальшої боротьби за реалізацію цієї мети.

Водночас, саме у міжвоєнний період з'явилися перші паростки конструктивної польсько-української співпраці, які вже у наступні десятиліття принесли свої плоди у вигляді сучасного польсько-українського діалогу. Національним елітам обох країн доведеться ще довго працювати над розумінням спільної культурної спадщини та історичної долі. Від цього великою мірою буде залежати віднайдення обома країнами свого власного місця не тільки в Європі, але й у всьому світі.

Кожен народ має право на своє розуміння історії. Слід визнати: українці мають право на свою історичну пам'ять, а поляки – на свою. Не потрібно дозволити використовувати історичні факти для політичних маніпуляцій, або ж зосереджуватись на пригадуванні спільних образ. Відносини між Україною і Польщею завжди були різнобічними, але незважаючи на це сьогодні вони є чудовими. Перед Україною, Польщею та Європою загалом стоять сьогодні серйозніші виклики, на яких і слід зосереджуватись політикам та які перевіряють на якість взаємини кожної з країн.

Список використаних джерел:

1. AAN – Kolekcja opracowan i odpisow dokumentow dotyczacych stosunkow Polski z Lotwa., Litwa, Republika Radziecka, Gdanskim i Ukraina, poz. 57. 567 s.
2. Bruski J. Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukrainkiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924). Kraków, 2000. P. 153–165.
3. Klimecki M. Polsko-ukrainska wojna o Lwow i Wschodnia Galicję 1918–1919 r. Warszawa: VOLUMEN, 2000. 292 s.
4. Klimecki M. Wojna czy pokoj. Polsko-ukrainskie negocjacje 1918–1921. Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. Torun, 1997. S. 57–65.
5. Kolasiński M. Stosunki dyplomatyczne Państwa Ukrainkiego (Ukraina Naddnieprzańska) z Polską w 1918 roku. *Polski Przegląd Dyplomatyczny*. 2008. № 5 (45). S. 111–159.
6. Kozłowski M. Zapomniana wojna. Walki o Lwow i Galicję Wschodnia. 1918–1919. Bydgoszcz: Instytut Wydawniczy «Swiactwo», 1999. 372 s.

7. Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. S. 210–226.
8. Ukraine and Poland in Documents 1918–1922 / ed. T. Hunczak. Part 1. New York; Paris; Sydney; Toronto, 1983. 456 p.
9. Wandycz P. Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej... Mars. T. 2. Warszawa. S. 15–18.
10. Варгачук С. Варшавські переговори дипломатичної місії Директорії УНР 1920 р. *Нова політика*. 1996. № 2. С. 53–56.
11. Див. звіт Р. Кнолля від 19 листопада 1918 р.: Deruga A. Nieznane dokumenty do dziejów polityki wschodniej Polski 1918–1919. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: Studia i materiały*. Warszawa, 1970. Т. 6. 465 s.
12. Доценко О. Літопис Української Революції: матеріали й док. до історії укр. революції. Київ; Львів: Накладом авт., 1923–1924. Т. 2. Кн. 4: 1917–1922. 1923. 362 с.
13. Заруда Т. Становлення та основні напрямки зовнішньої політики Української Держави. Останній гетьман. Київ: Академпрес, 1993. С. 77, 79.
14. Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі. Нью-Йорк: Червона калина, 1976. 724 с.
15. Крезуб А. Нарис історії українсько-польської війни 1918–1919 рр. Нью-Йорк: Око, 1966. 488 с.
16. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів: Інститут українознавства НАН України, Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. 488 с.
17. Лісевич І. Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р. *Polska i Ukraina: Sojuz 1920 roku i jego następstwa*. Torun, 1997. S. 81–97.
18. Матвієнко В. Україна і Польща в 1918 році: проблема формування новітніх міждержавних відносин. Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Київ; Краків, 2002. 512 с.
19. Матвієнко В. Сторінки діяльності Української дипломатичної місії у Варшаві (жовтень 1919 р. – квітень 1920 р.). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2004. Вип. 10 (2). С. 499–517.
20. Михайлова О. Польсько-український переговорний процес та підписання Варшавського договору (березень – квітень 1920 р.). Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Київ, 2005. Вип. 9. С. 154–175.
21. Симон Петлюра. Статті, листи, документи. Нью-Йорк: Українська вільна академія наук, 1956. Т. 1. 482 с.
22. Срібняк І. Симон Петлюра – на чолі держави та війська: До питання про польсько-українські взаємини 1919–1920 рр. *Симон Петлюра та українська національна революція: збірник праць другого конкурсу петлюрознавців України / упор. та передм. В. Михальчука*. Київ, 1995. С. 141–142.
23. Українська місія в Варшаві. Український прапор (Відень). 1919. 27 серпня. Ч. 5. С. 1.
24. Швагуляк М. До історії українсько-польських переговорів у 1921 році. Місія Тита Войнаровського. Записки НТШ. Історико-філологічна секція. Львів, 1997. С. 126–147.
25. Шевченко О. Громадська діяльність Тита Войнаровського. *Український історичний журнал*. Київ, 2008. № 2 (479) (бер.–квіт.). С. 86–91.

Отримано: 25.10.2022

Степан ТИМКІВ, асистент кафедри археології, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін

ХАРАКТЕРИСТИКА ЖИТЕЛ ЛІТОПИСНОГО ГУБИНА XII–XIII ст.

У статті подано історичну характеристику відкритих жител, які досліджені на території Губинського городища XII–XIII ст. Складовими вказаного городища є чотири майданчики, які в літературі називаються Південним, Північним, Південно-Західним і Південно-Східним укріпленими секторами. Дослідження на його території проводилися Кам'янець-Подільською археологічною експедицією протягом 1997–2007 та 2009–2016 років. До 2005 року польові роботи проводилися під керівництвом Іона Винокура, а з 2006 року – Василя Якубовського. Автор з 2007 безпосередньо приймав участь як студент, а з 2009 як старший лаборант археологічної лабораторії К-ПНУ ім. Івана Огієнка.

Ключові слова: Губин, городище, експедиція, житло, піч.

Губинське городище – одне із небагатьох міських центрів Русі-України в епохи роздроблення XII–XIII ст, площею 4,6 га, знаходиться на правобережній частині с. Губин (р. Случ) – сучасного Шепетівського району (в минулому Старокостянтинівський район, Хмельницької області, Україна), в урочищі Замок [13, с. 68]. Дослідники вважають, що місто існувало з 1136 по 1241 р. Верхня межа підтверджується знахідкою у 2003 році вислої свищевої печатки князя Володимира Всеволодовича 1136 р. [1, с. 45], нижня – літописною згадкою 1241 р [10, с. 792]. Широкомасштабні археологічні дослідження літописного Губина проводили відомі археологи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: 1 етап [1997–2005 рр. включно керівник (Іон Винокур)]; 2 етап 2006, 2007, 2009–2016 рр. керівник Василь Якубовський [14, с. 44]. У дослідженнях другого етапу у статусі студента (2007 р.), старшого лаборанта археологічної лабораторії (2009 р.) та аспіранта (2012–2016 рр.) кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка щорічно працював у складі археологічної експедиції у Губині, опрацьовував знайдений матеріал, готував польові креслення, проводив камеральну обробку матеріалів та ін.

У своєму повідомленні інформація буде подана про житлові споруди, які досліджені на городищі. Так, на

території пам'ятки вивчено руїни 15 спалених житлових споруд: 13 об'єктів досліджено на площі подвір'я Північного укріпленого сектору, та по одному житлу на площах Південно-Західного [8, с. 12] та Південного укріплених секторів [9, с. 9]. В усіх житлах виявлено речові знахідки XII–XIII ст.

За планіграфією житла належать до двох видів: наземні – I вид, та заглиблені в ґрунт – II вид. До I виду відносяться 4 житла: №№ 6, 8, 9, 13; до II виду – №№ 1, 2, 3, 4, 5, 7, 10, 11, 12, 14, 15. Причому 11 жител демонструють прямокутну форму, а 4 будівлі – підквадратні обриси.

За розмірами житла поділяються на три групи. Перша – це маленькі приміщення із заглибленою у ґрунті основою площею від 9,0 до 10,5 кв. м. Це житла №№ 1, 2, 8, 13, 14. До другої групи належать приміщення № 3, 4, 5, 7, 10, площею 12–14 кв. м. Третю групу утворюють великі житла площею більше 20 кв. м. Це – житла № 6, 9, 12.

Відкриті житлові комплекси за характером забудови поділяються на два типи: I тип – зрубні №№ 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15; II тип – каркасно-стовпові №№ 2, 6, 12. Каркасна система побудови представляла собою побудову жител – зі стовпів з пазами, в яку вставлялася дерев'яна конструкція. Означена конструкція, як показали дослідження, являла собою каркас стін будівлі, які обмащені піщано-глиняною сумішшю з домішками

полови та побілені. Зрубна – це коли стіни будинків та перекриття робилося з горизонтально покладених один на один кругляків чи брусів.

Житла з Губинського городища за своїми ознаками поділяються також на одноповерхові №№ 2, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 13, 14, так і двоповерхові будинки №№ 1, 6, 8, 12, 15. Нижній горизонт останнього був господарським, а верхній слугував для життя. Підтвердженням цього є: дерев'яно-глиняне перекриття, яке стратиграфічно простежено у згорілому стані поза контурами котловану першого поверху, у вигляді згорілих балок, будівельного матеріалу та речового інвентаря. Таку властивість демонструють майже усі вказані двоповерхові житла. Крім того, всі житла були однокамерні, єдиним двокамерним будинком було житло № 9.

В усіх 15-ти житлах зафіксовано рештки 19 глинобитних печей округлих форм у плані і топками арочної форми у перерізі. У плані топки досягли розміру 0,8–1,4 м при висоті арок 0,4–1,0 м. Рештки печей, у більшості випадків, фіксувалися у кутах приміщень, зрідка – в центрі будинків.

Печі, як показали розкопки, мали побутове та господарське призначення. Серед них виділяється піч у житлі № 7, яке виконувало, можливо, хлібопекарську функцію [3, с. 7].

В усіх досліджених житлах знайдено велику кількість керамічних матеріалів та різноманітні знахідки: побутові речі (ножі, браслети, хрестики та ін.), артефакти сільсько-господарського призначення та промислів (жорна, чересло, уламки серпів та ін.), а також художній скарб I (житлове приміщення – 1997 р.), який складався з комплексу скроневих кілець, персноподібних прикрас та 2 сережок [2, с. 9].

Поряд з житлами фіксуються господарські споруди, напільні вогнища та господарські ями. Крім жител на городищі досліджено кліті, які мали різне призначення [11, с. 165]. Слід відмітити, що глиняні напільні вогнища проявили, як округлу так і еліпсоподібну форми. Вони влаштовані на підсищі з битої кераміки та дрібного каміння. Зустрічаються також 2 вогнища підпрямокутної форми, які побудовані з каменю.

Господарські ями у плані проявили округлу та овальну форми. Залягають на глибині 1,5–2,0 м від сучасної поверхні розмірами від 2,2–2,5х1,3–1,5 м. Характер та заповнення їх, безпосередньо, вказує на їхнє господарське призначення [1, с. 29].

Дослідженнями встановлено чітку характеристику топографії житлово-господарських комплексів побудованих на городищі Губина. Проілюструємо це питання на прикладі забудови площі північного укріпленого сектору, де досліджено шість таких комплексів [7, с. 40].

Перший комплекс представлений двома житлами №№ 2, 3 та двома вогнищами, які створюють єдиний житловий комплекс (двір) площею 220 м². Відстань між житлами складає 4 м, між вогнищами, відповідно, – 6 м: (житло № 2) і 10 м (житло № 3) [1, с. 28].

Другий комплекс утворено з жител (№№ 6, 7) заглибленої господарської будівлі та смітцевої ями. На плані вони розташовані по периметру на відстані 10–12 м. В цій групі виділяється житло № 7, яке на думку дослідників, мало виробниче призначення, оскільки біля нього, з південної сторони, розташовані дві печі, можливо, хлібопекарського призначення [3, с. 19].

До третьої групи відносяться житла (№№ 4, 5), господарська яма-погріб та 2 напільні вогнища, можливо, створюючи собою другий двір площею 200 м². Взаємоз-

в'язок між спорудами підтверджується знахідками виробничого призначення [1, с. 28].

Четвертий господарський комплекс складається із жител (№№ 8, 9). Археологи, на основі знахідок та конструктивних особливостей зазначають, що хоч вони за розмірами та соєю будовою різні, але розміщуються 3 м одне від одного, що дало підстави їх об'єднати [4, с. 32].

П'ятий комплекс ілюструють житла (№№ 10–11) та 2 господарські будівлі, які прилягали до житла № 10 на відстані 0,35 м та 1 м. Житла проявили схожі ознаки: однакова орієнтація за сторонами світу, подібні пічні споруди та невелика відстань між ними, яка становила 3 м [5, с. 42].

Шосту групу складають житла №№ 12, 13 та 1 господарська споруда, яка знаходилася по-середині між будівлями. Незначна відстань між будинками 6,5 м дозволила об'єднати їх в один житлово-господарський комплекс [5, с. 43].

За відкритими житловими комплексами простежується їх облаштування та будівельні матеріали. У нижній частині жител, уздовж стін, зафіксовано ґрунтові лавки або тапчани, які виступають над рівнем долівки. Долівки жител – глинобитні, окремі з низ житла №№ 6, 14 – підмашені глиняною органічною сумішшю. Цікавим є житло № 4 в якому вивчено темний лаз-патерну, за допомогою якого в разі небезпеки можна було безпосередньо дістатися до р. Случ [12, с. 172].

Отже, житлобудівництво на території городища представлено: а) в основному рештками однокамерних та двокамерних, житло № 9; б) жител зі стінами зрубною та каркасно-стовповою конструкції, які датуються речовими знахідками XII–XIII ст., виявлені у нижній частині культурного заповнення будинків. Житлові комплекси доповнюють клітьові будівлі, які виявлені в основі головної лінії (першої лінії валів), що захищали укріплені сектори.

Список використаних джерел:

1. Винокур І., Журко О., Мегей В., Якубовський В. Літописний Губин XII–XIII ст. *Болохівська земля: за матеріалами археол. дослідж.* 1997–2003 рр.: До 800-річчя Губина. Київ, Кам'янець-Подільський, Хмельницький, Старокостянтинів, 2004. 208 с.
2. Винокур І. С., Журко О. І., Мегей В. П., Якубовський В. І. Звіт археологічної експедиції Кам'янець-Подільського державного університету про розкопки укріпленого центру літописного Губина у польовому сезоні 1997 р. Спр. 1997/62. 90 арк.
3. Винокур І. С., Журко О. І., Мегей В. П., Якубовський В. І. Звіт археологічної експедиції Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету про результати розкопок городища болохівського літописного м. Губин у 2001 р. Спр. 2001/84. 140 арк.
4. Винокур І. С., Журко О. І., Мегей В. П., Якубовський В. І. Звіт археологічної експедиції Кам'янець-Подільського державного університету про результати розкопок городища болохівського літописного м. Губин у 2003 р. Спр. 2003/147. 125 арк.
5. Винокур І. С., Журко О. І., Мегей В. П., Якубовський В. І. Звіт археологічної експедиції Кам'янець-Подільського державного університету про результати розкопок городища болохівського літописного м. Губин у 2004 р. Спр. 2004/182. 92 арк.
6. Винокур І. С., Журко О. І., Мегей В. П., Якубовський В. І. Звіт про археологічні дослідження на території дитинця літописного Губина у 2005 р. Спр. 2005/149. 110 арк.
7. Якубовський В. І. Звіт археологічної експедиції Кам'янець-Подільського державного університету про польові роботи 2006 р. на території літописного Губина. Спр. 2006/254. 120 арк.

8. Якубовський В. І. Науковий звіт археологічної експедиції Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка про польові роботи на території Губинського літописного городища і його найближчої сільськогосподарської округи в 2009 р. Спр. 2009/254. 94 арк.
9. Якубовський В. І. Науковий звіт про розкопки південної частини Губинського літописного городища у 2012 р. Спр. 2012/94. 138 арк.
10. Полное собрание русских летописей. Т. 2. Ипатьевская летопись. Фототип. изд. 1908. Москва, 1962. 938 с.
11. Тимків С. Фортифікаційні споруди губинського городища «Археологія & Фортифікація України». *Збірник матеріалів X Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції* / [редкол.: О. О. Заремба (голова) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький О.А., 2021. С. 163–168.
12. Тимків С. Соціально-економічний та політичний розвиток Губинського городища. *Міжнародна наукова археологічно-краєзнавча конференція «Возв'язь – Зв'язь – Новоград-Волинський у часовому зрізі тисячоліть»*, присвячена 760-річчю першої літописної згадки про місто Новоград-Волинський. Харків; Київ, 2017. С. 170–177.
13. Якубовський В. Скарби Болохівської Землі. Кам'янець-Подільський держ. ун-т. 2-е вид., доп. Кам'янець-Подільський, 2003. 159 с.
14. Якубовський В. Болохівська земля XII–XIII ст. Історія, матеріальна культура, економіка. Кам'янець-Подільський, 2020. 352 с.

Отримано: 25.10.2022

Олександр ШОЛК, аспірант кафедри історії України

МУСУЛЬМАНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ПІДРОЗДІЛИ У СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА ПЕРІОДУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У статті досліджено утворення мусульманських військових частин у складі українського війська періоду Центральної Ради (1917–1918). Проаналізовано проекти утворення таких частин, їх участь у бойових діях, особистий склад.

Ключові слова: військові підрозділи, кримські татари, мусульмани, Мусульманський батальйон, Центральна Рада.

У 1917 р. Центральна Рада взяла курс на формування української державності, її обов'язковою складовою була власна боездатна армія. Але в умовах революційного хаосу, українському урядові не вдалося поставити у стрій значну кількість українських вояків. Виходом із цієї ситуації, що в умовах війни з більшовиками загрожувала окупацією для України, було залучення іноземних підрозділів, в тому числі мусульманських.

Мета статті – дослідити утворення та діяльність мусульманських військових частин в українській армії періоду Центральної Ради.

Під час Першої світової війни до лав Імператорської армії було мобілізовано сотні тисяч мусульман. Значна частина із них уже мала достатній військовий досвід, навіть у складі імператорської гвардії служило багато кавказців, туркестанців, татар. Під час Світової війни були утворені перші військові частини із представників мусульманських народів. Найбільш чисельними була Кавказька туземна дивізія («Дика дивізія»), що складалась із 6-ти полків. Іншим відомим підрозділом був Текінський туземний полк, набраний із уродженців оазису Ахал-Теке в Туркменістані [1, с. 199–200]. Під час бойових дій, мусульманські частини проявили мужність і дисципліну, були високо оцінені військовим командуванням.

Після Лютневої Революції розпочинається розпад колишньої царської армії. Кожен народ воліє створити власні національні підрозділи. Не стояли осторонь і мусульмани. Варто зазначити, що серед народів, що сповідували іслам в Російській імперії, національна свідомість була вкрай нерозвинутою, куди більш популярною була саме релігійна свідомість. Загалом, мусульманський рух був єдиний для усіх єдиновірців і не робив акцент на окремих народах. Однак через чисельне домінування татар, саме тюркський компонент був найбільшим, а найпоширенішою ідеологією був пантюркізм [6, с. 12–14]. Його засновником був Ізмаїл Гаспринський – лідер кримськотатарського національного руху, засновник першої ісламської партії в Російській імперії. Але Гаспринський помер у 1914 р. і на подальші події впли-

вати не міг. Натомість, у 1917 р. починається поступовий розпад єдиної ісламської ідентичності на окремі національні та етнічні [5, с. 76].

В Україні доволі сильними були позиції серед місцевих татарських політиків. Вони створювали власні політичні партії в Криму, а після Лютневої революції почали створювати власні загони. За розпорядженням Тимчасового уряду, розпочалось утворення 3-х мусульманських корпусів. Перший із них складався саме із татар і його очолив литовський татарин ген. М. Сулькевич, що згодом створить власний Кримський краєвий уряд. Сулькевич не мав відношення до Криму, однак саме він стане формальним лідером кримськотатарського руху під час Громадянської війни [5, с. 76–78].

Після Жовтневого перевороту, кримські татари почнуть масово покидати російську армію і повертатись додому. Вони утворюють власні загони і самооборону, аби захищати Крим від банд мародерів і дезертирів з діючої армії, котрі наводнили півострів, сіючи анархію і хаос. Центральна Рада довгий час не мала наміру приєднувати Крим до УНР, через його етнічну окремішність від решти українських земель. Однак події українсько-більшовицької війни 1917–1918 рр. змусили Центральну Раду переглянути свої попередні плани і створити проекти утворення мусульманських частин.

Зокрема, 10 грудня 1917 р. Генеральний секретаріат військових справ видав окремий наказ, котрим створив окремий Мусульманський комісаріат. Ця установа повинна була займатись питаннями зарахування солдат і старшин мусульманського віросповідання до українського війська, а також утворити окремий Мусульманський корпус, куди можуть бути зараховані усі бажаючі [7]. Це було пов'язано із хаосом у військових справах, оскільки кожен етнос чи релігійна спільнота утворювали власні військові частини, при цьому ніяк не повідомляючи про це командування. Центральна Рада намагалась утворювати окремі національні підрозділи і розмежовувати їх [5, с. 76].

Першою такою частиною стане Мусульманський батальйон, що діятиме у Кам'янці-Подільському. На той

час, у місті та околицях розміщались частини Південно-Західного фронту, у складі котрого служило багато мусульман. Окрім татар, там служили башкири, туркестанці, кавказці. На відміну від росіян та українців, вони не сприймали більшовицької пропаганди і до червоної гвардії не належали, але вели себе доволі пасивно і виконували накази російських офіцерів [3, с. 134]. Цим скористався І. Комнин-Палеолог – офіцер колишньої царської армії із німецького роду. Він був прихильником Центральної Ради і загітував солдат-мусульман вигнати більшовиків із Кам'янця [3, с. 142–152].

Під час підготовки Кримського походу у квітні 1918 р. війська Центральної Ради також активно залучали на свій бік мусульманські підрозділи. Зокрема, у Кримській групі було утворено три окремих полка, із яких два були змішаними, а один – чисто татарський [2, с. 92; 4, с. 124–126]. Також існувала Піша турецька сотня, куди входили військовополонені солдати османської армії, котрих нараховувалось близько 200 [2, с. 91–92; 5, с. 77].

Отже, у період Центральної Ради у складі українського війська діяло декілька мусульманських підрозділів. Не зважаючи на їх невелику чисельність і відсутність офіційного оформлення, вони зіграли значну роль у вигнанні бі-

льшовиків з території України, зокрема звільнення Кам'янця і успішної операції пол. Болбочана у Криму.

Список використаних джерел:

1. Аннаоразов Д. С. Участие туркменских кавалеристов в военно-политических событиях 1914–1918 гг. на территории западных губерний Российской империи. *XX век и Россия: общество, реформы, революции*. 2017. № 5. С. 197–221.
2. Петрів В. Спомини з часів української революції (1917–1921). Львів: Червона Калина, 1927–1931. Ч. 3. Від Кримського походу до гетьманського перевороту. 1930. 164 с.
3. Палеолог І.К. Звільнення Кам'янець-Подільського від більшовиків у 1918 р. *За державність*. 1964. № 10. С. 129–154.
4. Монкевич Б. Слідами новітніх запорожців: похід Болбочана на Крим. Нью-Йорк: Накладом Т-ва Запорожців ім. Полк. Петра Болбочана в Америці, 1956. 288 с.
5. Каліберда Ю. Національні частини в російській армії часів Першої світової війни (1914–1918 рр.) на території України. *Воєнна історія*. 2012. № 4–6. С. 75–92.
6. Фахрутдинов Р. Р. (сост.). Материалы и документы по истории общественно-политического движения среди татар (1905–1917 гг.). Сборник документов и материалов. Казань: Казанский государственный педагогический институт, 1992. 128 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 1076. Оп. 1. Спр. 1а.

Отримано: 25.10.2022

Діана ЯБЛОНСЬКА, доктор філософії, асистент кафедри всесвітньої історії

ПРОЦЕС РЕФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА ПОЧАТКУ 1930-Х РР.: НОРМАТИВНА БАЗА ДІЯЛЬНОСТІ (на прикладі Кам'янець-Подільського вишу)

У статті досліджується процес реформування радянської вищої педагогічної освіти на початку 1930-х рр. Аналізується нормативна база діяльності інститутів народної освіти / педінститутів на прикладі Кам'янець-Подільського вишу.

Ключові слова: інститут народної освіти, інститут соціального виховання, педагогічний інститут, Кам'янець-Подільський, постанова, НКО, УСРР.

Надумана система вищої освіти в Україні (інститути народної освіти), що сформувалася у першій половині 1920-х рр., викликала сильні суперечності з потребами народного господарства і перешкоджала культурному розвитку УСРР. Тому радянська влада з 1929 р. розпочала процеси перетворення вищої школи, зокрема педагогічної. Це питання у тій чи іншій мірі знайшло відображення у науковій літературі. Йдеться про праці вітчизняних істориків О. Комарницького та С. Трубочанінова [7], А. Суrowого та Ф. Петляка [12], Н. Дем'яненко [3] та ін. Проте, цілісно цей аспект залишається недослідженим.

Наприкінці 1920-х рр. виникла ідея щодо уніфікації системи освіти союзних республік у межах СРСР [10, с. 6]. У травні 1927 р. з доповіддю «Чергові завдання ВНЗ» на другому пленумі Центрального бюро пролетарського студентства УСРР виступив нарком освіти Микола Скрипник, який закликав поєднати системи освіти в УСРР і РСФРР за російською освітньою моделлю. «Наркомос України, – наголошував М. Скрипник, – ставить перед собою завдання створити єдину освітню систему у межах усього Союзу. Зараз ми ставимо питання про можливість об'єднання близьких технікумів в один інститут під одним дахом і єдиним керівництвом» [11, с. 3–4]. Ця робота розпочалася із 1929 р.

Постановою XI Всеукраїнського з'їзду Рад від 15 травня 1929 р. було визначено подальшу долю вищої

освіти в республіці [5, с. 688]. Діючі на той час інститути народної освіти (далі – ІНО) були визнанні як широкопрофільні, недосконалі вищі із обмеженою можливістю здійснювати поглиблену підготовку за конкретним фахом [5, с. 774–777]. Тобто це був виш, що об'єднував у собі різні спеціальності, які можна було виокремити в самостійні навчальні заклади. Тому, за постановою Раднаркому УСРР від 11 серпня 1930 р. «Про реорганізацію закладів вищої освіти, технікумів і робітничих факультетів», факультети багатoproфільних ЗВО перетворювалися на самостійні навчальні заклади [4, с. 111]. З 1930 р. на базі факультетів професійної освіти ІНО виникли інститути професійної освіти, які готували викладачів для технікумів, шкіл, ФЗУ, робітничих факультетів. На базі факультетів соціального виховання з'явилися інститути соціального виховання (далі – ІСВ), що готували кадри вчителів для загальноосвітніх шкіл, позашкільних працівників тощо.

Рішення щодо реорганізації ЗВО УСРР керівництво К-ПІНО отримало у вересні 1930 р. На жаль, за браком джерел не відомо, якого дня відбулося засідання академічної ради/комісії К-ПІНО та прийнято рішення щодо перетворення вишу. Однак відомо, що у копії протоколу засідання предметної комісії вишу (щодо формування списку студентів, які будуть відправлені на практику) від 23 вересня 1930 р. він вже іменувався як Кам'янець-Подільський ІСВ [2, арк. 4]. У своєму складі мав лише

один факультет –шкільний, який складався із чотирьох відділів: історико-економічний, аграрно-біологічний, мовно-літературний та технічно-математичний [4, с. 112].

Відбулися й суттєві зміни в управлінській структурі вишу. Замість посади ректора вводилася посада директора [6, с. 60]. За період діяльності Кам'янець-Подільського ІСВ упродовж 1930-1933 рр. її займали Франц Кондрацький, Петро Палько та В'ячеслав Четверников. Останнього з них у жовтні 1933 р. замінив працівник Вінницького обласного комітету КП(б)У Назар Тостоган [7, с. 71].

Однак реформування педагогічної освіти на цьому не припинилося. 10 березня 1933 р. вийшла постанова РНК УСРР «Про організацію на Україні державних університетів», за якою відновлювалася університетська освіта [8, с. 104; 9, с. 50]. Почали з'являтися перші радянські університети у великих містах – Дніпропетровську, Одесі, Києві, Харкові. Також за постановою НКО від 2 липня 1933 р. «Про систему підготовки педагогічних кадрів на 1933–1934 навчальний рік» ІСВ були замінені єдиним типом закладу вищої освіти – педагогічним інститутом [3, с. 261]. Так визначилася подальша доля Кам'янець-Подільського ІСВ, який було перетворено на педінститут [12, с. 49].

Новий заклад вищої освіти орієнтувався на підготовку учителів окремих предметів. Опанування студентами освітніх програм було розраховано на 4-річний термін навчання, підсумок якому мали підвести державні екзамени [3, с. 261]. Однак, в такому статусі, і з такою системою підготовки виш проіснував недовго. У 1935 р. на підставі розпорядження НКО УРСР Кам'янець-Подільський педінститут було ліквідовано [1, арк. 90], а студентів розподілено між Ніжинським, Одеським та Черкаським вишами [7, с. 86].

Отже, реформування Кам'янець-Подільського закладу вищої педагогічної освіти на початку 1930-х рр. відбувалося у складних політичних і економічних умовах. Не маючи заздалегідь виробленої та виваженої концепції щодо творення нового педвишу, республіканська влада у 1930–1933 рр. була у пошуку оптимального варіанту підготовки педагогічних кадрів, час від часу ухвалювала рішення, які вносили зміни до назви та системи

підготовки здобувачів вищої освіти, що в кінцевому результаті негативно вплинуло на діяльність окремих вишів (припинив існування Кам'янець-Подільський педагогічний заклад вищої освіти).

Список використаних джерел:

1. Держархів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 920.
2. Держархів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 1296.
3. Дем'яненко Н. М. Педагогічна парадигма вищої школи України: генеза й еволюція. *Філософія освіти*. Київ: Українське об'єднання філософії образования, 2006. Вип. 2 (4). С. 256–265.
4. Закони та розпорядження в справі народної освіти: систематизов. збірн. / [передмов. О. Полоцького; упоряд. М. Глейзер]. Харків: Вища шк., 1931. 656 с.
5. Збірник Законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1929 рік. *Народний комісаріат юстиції*. Харків: Юр. вид-во НКЮ УСРР, 1929. 1172 с.
6. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський, Оіюм, 2003. 408 с.
7. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Перші 100 років поступу / С. Копилов, О. Завальнюк, Н. Коваленко та ін. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. 208 с.
8. Коротенко Н. М. Виховна і культурно-масова робота у Харківському та Київському університеті у 1933–1941 рр. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України: наук.-практ. зб.* / [редкол.: М. Л. Головка (голов. ред.), Б. І. Андрусин та ін.]. Київ: Академ. праці та соц. відн. Федерац. профспіл. Укр., 2008. №1 (43). С. 102–108.
9. Радул О. С. Розвиток педагогічної освіти в Україні у 20-30-і роки ХХ століття. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Київ, 2017. Вип. 156. С. 47–52.
10. Скрипник М. О. Основні засади єдиної системи народної освіти СРСР. Харків: Державне видавництво України, 1930. 102 с.
11. Скрипник М. О. Чергові завдання ВНЗ. *Студент революції*. 1927. № 5. С. 3–10.
12. Суровий А. Ф., Петляк Ф. А. Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання (1930–1933 рр.). *Освіта, наука та культура на Поділлі: зб. наук. праць*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1998. Т. 1. С. 40–50.

Отримано: 25.10.2022

Anastasia DUBINSKA, MD in Philology

DEVELOPING SPEAKING SKILLS IN ESP CLASS

This article is devoted to the study of different methods and techniques of teaching students how to speak in ESP classes. We aim to illustrate the most common exercises and explain how to implement them during a lesson.

Key words: conversation, communication, ESP class, motivation, authentic materials.

The actuality of the given research lies in the fact that communication is one of the core skills of a foreign language learner because it reveals the overall language skills and abilities of a student and one of the hardest abilities to master. According to the words of Penny Ur, speaking is the most important of four skills because people who know a language are considered people who are speakers of a given language in the way that speaking encompasses all other kinds of knowledge. The world-famous scholar David Crystal mentions that communication is the transmission and reception of information between the source and addressee using a signalling system -language, in which the main element is the response to the given information [5, p. 13].

Thus, it is advisable to develop in each student the communicative competence. The aim of communicative competence training is effectiveness, in that students can convey their message to the other person, avoiding confusion about the message due to mispronunciation, grammar, or the chosen vocabulary. To help students, develop communicative effectiveness, educators should use activities that combine language input, structure, and communicative productivity and effectivity. The input material exists in the form of teacher's talk and listening comprehension as well as language heard outside the classroom. This gives the students the material they need to be able to reproduce on their own. The input language material can be both content- and form-oriented. The first focuses on information, irrespective of whether it's a weather forecast, or a lecture on a particular topic, while the next focuses on language, socio-linguistic and strategic competence. Structural productivity is in the correct form. Students may have options for answering certain-task, but all options require them to use a particular form or structure, which has recently been explained by the evaluator. This method is usually used to allow students to more easily reproduce the material they have just learnt and assimilate it with what they have previously learnt. Communicative Productivity focuses on the successful completion of a task by the student, which is to retrieve information, create a dialog or a video. To complete a task, they can use the material they have just presented by the instructor, but they can also use any other vocabulary, grammar, and communication strategies that they know. The output criterion for success is whether the student has received the answer or not [4, p. 25].

Previously in our works, we highlighted the importance of the usage of conversation starters, time-fillers and coolers as helpful tools for teaching ESP because these activities can

be different and can get the students to participate and lead nicely from a previous lesson or into the coming one. If they are successful, they would be beneficial for both sides of the learning process: for the language instructors to vary and control the pace of the lesson, to use different activities to train a particular field of knowledge, to make students alert, teach them unprecedentedly and evoke an eager desire to study; for students to feel more comfortable and relaxed during a lesson to communicate with lecturer and fellow students; not to give them get bored and distracted from a topic, to help them evaluate their own knowledge on a topic and to train or revise learnt material. The common examples of these activities for use in class are Name TEN, November conversation starters, the category game, Noughts and Crosses, Question Mill Drill etc. [6, p. 387–397].

Susan Doran in her research suggests to maximize student talking time and minimize your own teacher talking time if you want your students to make talk during and out of class. One of the most successful practices is recycling recent vocabulary by voicing it which is too important for ESP who should constantly enlarge their professional word stock. The author recommends doing the following activity this way: divide a group into two teams and invite students up to the board with a scribe in each team. Divide the board in half and tell the teams to get the scribe to write as many new words from the last two or three classes as they can. All team members make suggestions. The first team to reach ten words wins; alternatively, see how many they can get in five minutes. Then after they have sat down again, encourage them to use each word in a sentence with a partner. The relevance of this activity lies in the fact that the more the students use the vocabulary, the more they remember. This activity gets passive vocabulary into active usage and aids longer-term memory of each item. The other exercise suggested by Susan Doran is devoted to making better listening and speaking skills, which are core skills for effective communication. She recommends getting the students into the habit of asking follow-up questions. This can be initially set up with prompts and dice: write the numbers 1–6 on the board, with Who, What, When, Where, How, or Why next to each number; when the students ask a partner question, eg. from a course book, they must throw the dice after they have heard the answer and make a further question beginning with the corresponding prompt word on the board. Susan Doran believes that students seem to be content to be minimal in the way they answer questions, but this encourages interest and response to open-ended questions and it is a great method of extending course book material.

Group composition is a useful task to train your students' writing and speaking skills. It requires the following procedure: put the students in groups of three or four with one shared notepad and a designated scribe; use a series of picture prompts (based on your ESP topic) – for example, cut-out pictures from a magazine or downloads from the internet – each student suggests a sentence in turn to create a story and the scribe writes a paragraph. Then another person becomes the scribe and story continues. The relevance of this activity is to help balance over-dominant and rather shy students so that they contribute reasonably equally [2, p. 13–14].

Elvira Carralero, the educator from Spain, believes that it is important to maximize the talking time of students outside a class, which is why she has created the «Talking heads project». At the beginning of a semester, a lecturer asks students to record their tasks based on writing essays, projects, and presentations on video or Dictaphone. The lecturer proves that this activity makes students prepare for it carefully thinking over grammar, vocabulary, pronunciation, and communicative efficiency. Also, they want to show their best while recording their task, so it is always a chance to improve some parts of their speech. As a result, students practise speaking outside class and try to achieve their best by embellishing their speech through constant grammatical and lexical corrections. Personal feedback from a teacher on student's work will help improve their future performance [1, p. 16–17].

The other step on how to facilitate communication, especially on ESP topics, is via the usage of authentic materials like newspaper articles, news on radio or TV, and different types of video materials. The given materials motivate students to learn a foreign language and talk about it by focusing on learning about real-world events rather than just learning about a foreign language and getting useful real information. A good example of the usage of a piece of news in ESP class is the article «Just Stop Oil activists throw soup at Van Gogh's Sunflowers» in the Guardian. We used the given article for facilitating further discussion on the topic «Environmental organisations and their activities». The given

article helped us refresh the basic information and lexis on the given topic, deepen information on environmental organizations and the main ways of their influence on society and develop conversation and debates among students concerning the consequences of such protests of environmental activists and the desire of students to be the members of these organisations and the question of the creation of their own environmental funds [3, p. 27–28].

In conclusion, we must mention that these activities are helpful tools for fostering students' communication skills in ESP classes because these activities can be different and can get the students to participate actively and lead nicely from a previous lesson into the coming one. If language instructors apply these activities rightfully and sacrifice enough energy and time for preparing them well, their ESP lessons will be filled with positive and eager-to-communicate atmosphere, which will affect the students and the overall process of teaching. It will evoke students' motivation and desire for speaking in class and make them confident to speak outside a class.

References:

1. Carralero E. Keep them talking. *English Teaching Professional*. Chichester: Pavilion Publishing, 2010. Issue 66 (January). 31 p.
2. Doran S. They talk more, you talk less. *English Teaching Professional*. Chichester: Pavilion Publishing, 2009. Issue 64 (September). 31 p.
3. Palmer L. Hot off the press! *English Teaching Professional*. Chichester: Pavilion Publishing, 2011. Issue 74 (May). 31 p.
4. Bahrani Taher, Soltani Rahmatollah. How to Teach Speaking Skill? *Journal of Education and Practice*. 2012. Vol. 3. Issue 2. 70 p.
5. Penny Ur. *Discussions That Work: Task – Centered Fluency Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 130 p.
6. Дубінська А. В. Usage of warmers, time fillers, and coolers in English for specific purposes classes. *Педагогічна освіта: теорія і практика: збірник наукових праць*. Київ: Міленіум, 2021. Вип. 31 (2–2021) С. 387–397.

Отримано: 25.10.2022

Ірина КАЗИМІР, кандидат філологічних наук, старший викладач

СТРУКТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЕРИФРАСТИЧНИХ НОМІНАЦІЙ КАТЕГОРІЇ КОНТЕКСТУАЛЬНОЇ СИНОНІМІЇ НА МАТЕРІАЛІ ГАЗЕТНОГО ДИСКУРСУ

Запропонована праця покликана обґрунтувати доцільність вивчення перифрастико-синонімічних конструкцій в аспекті категорії контекстуальної синонімії на матеріалі сучасних політичних статей.

Ключові слова: контекстуальні синоніми, номінація, перифраз, перифрастична номінація, перифрастико-синонімічна конструкція

Актуальність теми. Сучасна картина соціально-політичного середовища одразу диктує ЗМІ залучати до мови нові шляхи називання явищ, подій, людей. Мовлення газетних текстів нині покликане виражати аксіологічність, інформаційність та емоційність, примушуючи адресата вийти із зони автоматичного сприйняття інформації. В умовах антропоцентричних досліджень актуально звертатись до таких мовленнєвих засобів експресивізації та оцінності як перифразові номінації [1; 2].

Мета статті – напрацювання фактичного матеріалу із газетних текстів політичного спрямування для системного аналізу процесу вторинного номінування подій, явищ, осіб перифрастико-номінативними конструкціями.

Виклад основного матеріалу. Матеріалом дослідження послугувала вибірка із 50 статей британських періодичних видань якісного («THE TELEGRAPH») і масового / популярного («THE MIRROR») спрямування. Принагідно зазначимо, що якісні газети вирізняються витонченим змістом, де глибокий та змістовний аналіз видається не зрозумілим для читачів без вищої освіти, позаяк масові газети «жовта преса» орієнтуються на середнього читача, апелюючи не до розуму, а до емоції та ефекту сенсації. Стиль викладу масової преси характеризується примітивністю, однолінійністю та спрощеністю викладу.

В умовах сучасної політичної ситуації фактологічний матеріал досліджуваних номінацій на матеріалі газетного дискурсу засвідчив значну кількість перифразів-

онімів, які за етіологією є контекстуальними синонімами до первинної назви її денотата. Частотність перифразів-онімів пов'язується із актуальною політичною ситуацією, тому найбільша кількість прояву категорії контекстуальних синонімів у вигляді перифрастичних номінацій налічує тематична група на позначення:

1. Назви осіб.

1.1. Перифрастичні номінації політичного діяча в особі прем'єр-міністра Великої Британії **Бориса Джонсона**:

a pumped-up narcissist, a waste of space, the worst Prime Minister, a sleaze row, a popular figure, the sleazy old duke of pork, blithering idiot, a leader, a frustrated minister, nauseating, absent-minded joker Boris, raw, childlike, unchannelled, psychotic, a threat, an absolute weapon, the pet politician, a spineless dilettante, a man-grenade, an unstable element, unpredictable, chaotic, and inaccurate, «all mouth and no trousers», a comedian, performative opportunism, a «Big Dog». Риси денотата дистантно представлені у вигляді контекстуальних синонімів як **мікроконтекстуальних одиниць**.

1.2. Перифрастичні номінації політичного діяча в особі президента України **Володимира Зеленського**:

Zelensky – the hero leader, a comedian, a leader, the khaki-wearing Ukrainian leader. Доволі цікавим прикладом контекстуальної номінації знаходимо порівняння в особах президента України та прем'єр-міністра Великої Британії Бориса Джонсона:

The Ukrainians voted for a comedian and got a leader. A man with an unerring moral compass. We in the UK also voted for a comedian and got exactly that. Except his act had long since stopped being funny. It never occurred to us that the world was going to get this serious. First Covid. Then this.

[THE GUARDIAN 03/03/2022]

1.3. Перифрастичні номінації політичного діяча в особі президента Російської Федерації **Володимира Путіна**:

The increasingly paranoid leader, the Russian leader, coup proof, liar Putin, commander-in-chief, deceiver, the power-drunk dictator of the Kremlin, Vlad the Invader, narcissistic dictator, an aggressor. Унаслідок останніх подій на території України, референт **президент Росії** сигніфікативно позначений різними мікроконтекстуальними одиницями з негативною оцінкою.

1.4. Перифрастичні номінації політичного діяча в особі британського політика-канцлера **Ріші Сунак**. Наведений приклад перифрастичної номінації опосередковано актуалізується з допомогою фіктивного:

Shadow Chancellor Rachel Reeves ridiculed Rishi Sunak's Spring Statement, claiming he had taken inspiration from the characters of Alice in Wonderland.

[THE MIRROR 24.03.22].

1.5. Перифрастичні номінації політичного діяча в особі президента Франції **Еммануеля Макрона**:

This was all the doing of the Tin-Pot Napoleon, Emmanuel Macron, who wanted to look tough with a tricky election campaign beginning.

[THE GUARDIAN 28.10.21].

1.5. Перифрастичні номінації на позначення груп осіб: **the Kremlin** – *the worst criminals, group of «influential» members, Kremlin insiders, Putin's People, fascists, military men of Russia, Russian invaders, Z-heads.*

В основі перифрастичних номінацій можуть знаходитись ергоніми (*Kremlin insiders, Putin's People*).

2. Назви на позначення негативної або нейтральної діяльності політичної особи:

Putin's tyranny, Putin's aggression, Vladimir's Putin barbaric actions, Putin's megalomaniacal tendencies, Putin's annexation of the Donbas provinces, Putin's kleptocracy, denazification, Russia's autocracy, Putin's war in Ukraine, Putin's invasion of Ukraine, his invasion. Приклади з негативною конотацією позначають загарбницькі дії політичного діяча щодо України.

3. Назви на позначення інтеракції політичних діячів:

conflict, cold war, psychodrama, battle for Boris' crown.

Наведені різномірні іменники, які виконують функцію перифразових номінацій позначають ситуацію, яка змальовує конкуренцію з-поміж Британських лідерів за «місце під сонцем».

4. Назви на позначення військової ситуації в країні:

the conflict in Ukraine, Putin's war in Ukraine, Putin's invasion of Ukraine, Ukraine crisis, his invasion, destruction, grief, chaos, new age of fear and uncertainty across Europe, disaster for the country, a catastrophe for Ukraine, war with NATO.

5. Назви на позначення психологічного стану політичної особи:

He added: «That's Putin's tragedy. There's a sense in which his disastrous error in Ukraine is itself an argument for democracy and freedom». «He was frightened of Ukraine because in Ukraine they have a free press and in Ukraine they have free elections». Контекстуальними синонімами до перифрастичної номінації на позначення психологічного стану головнокомандувач є іменники **democracy, freedom, free press, free elections**.

6. Назва населеного пункту: *Moskva – a mafia state.*

Висновки. Газетні тексти характеризуються чималою кількістю перифразових номінацій на позначення осіб та географічних об'єктів. Як бачимо, у широкому значенні власні назви можуть вступати у синонімічні відношення утворюючи контекстуальну синонімію, де присутня денотативна тотожність та сигніфікативна варіативність.

Список використаних джерел:

1. Приблуда Л. М. Структура та стилістичні функції вторинних номінацій в українській художній прозі початку ХХІ століття: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ. 2018. 218 с.
2. Verbal Periphrases in a Functional Grammar of Spanish. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2011. P. 213–322.

Отримано: 25.10.2022

РОМАН-МОНТАЖ ВЛАДІМІРА НАБОКОВА (на матеріалі роману «Pale Fire»)

Розглядаються особливості роману-монтажу в творчості В. Набокова. Дослідження реалізується на матеріалі англійськомовного роману «Pale Fire». Монтажність у творі визначається через зовнішню структуру, часопросторові зміщення, візуалізацію оповіді.

Ключові слова: роман-монтаж, зовнішня структура, візуалізація, часопросторові зміщення В. Набоков, «Pale Fire».

Досліджуючи роман-монтаж у контексті кінопоетики В. Набокова, слід передовсім зауважити функціонування монтажу в літературі та інших видах мистецтва задовго до народження «Великого Німого». Так, наприклад, один із режисерів-сучасників В. Набокова Д. Гриффіт навіть наголошував, що монтажні методи для своїх кінострічок запозичував з літератури, адже остання його приваблювала більше, ніж кіно [3]. Проте, зважаючи на «безсловесність» екранного мистецтва на початку становлення, монтаж у той час використовувався як один із опорних засобів виразності.

У царині літературознавства монтаж ідентифікують по-різному. Слушно підсумовує О. Пуніна, що є три точки зору щодо функціонування монтажу в літературному тексті: монтаж як первісно літературне явище (за Д. Гриффітом, С. Ейзенштейном), монтаж як запозичений з кіно термін, який у літературі інтерпретується інакше (В. Халізев), монтаж як запозичений з кіно метод, зумовлений авангардною тональністю [1].

Термін «роман-монтаж» (нім. *Montageroman*) найраніше подибуємо в німецькому літературознавстві з 1980-х років. У студіях, де розглядається своєрідність жанру, наголошується на модерністській природі роману-монтажу. Так, у літературному тексті монтаж визначають зовнішня структура, візуалізація, зміна планів (крупні на детальні й тому подібне), панорамні прийоми, елементи відчуження, часопросторова видозміна, ритмічні особливості, фрагментарність оповіді тощо. Зокрема, ці та інші елементи використовуються у романах В. Набокова та визначають його кінопоетику. У цій розвідці спробуємо з'ясувати та констатувати їх наявність у романі «Pale Fire».

У «Pale Fire» монтаж відображається, насамперед, на композиційному рівні. Передовсім, тут чергуються прозова та віршована форма. Письменник монтує дві частини тексту на технічному рівні – за допомогою ритму, та на змістовому – прозова частина подається через персонажа-оповідача як коментар, а сама поема постає самостійним твором. Ця складна форма означає «Pale Fire» романом-монтажем.

Окрім того, персонаж-оповідач Чарльз Кінбот зауважує, що вбудована поема також монтується, адже її рукопис складається із вісімдесяти карток. Кожна картка має виокремлений заголовок до тексту, який згодом складається, подібно кінокадрам, у цілісну текстову картину. Наприклад, читаємо: «*The short (166 lines) Canto One, with all those amusing birds and parhelia, occupies thirteen cards. Canto Two, your favorite, and that shocking tour de force, Canto Three, are identical in length (334 lines) and cover twenty-seven cards each. Canto Four reverts to One in length and occupies again thirteen cards, of which the last four used on the day of his death give a Corrected Draft instead of a Fair Copy*» [2, с. 4].

Помічаємо також відображення монтажності через прийом візуалізації оповіді в суміжних прозовій і поетичній частинах твору. У такий спосіб В. Набоков «показує» події, а не розповідає про них. Наприклад, візуалізація

оповіді реалізується через застосування курсиву, де оповідач описує пересмішника на флюгері будинку: «...the naive, the gauzy mockingbird / Retelling all the programs she had heard; / Switching from *chippo-chippo* to a clear / *To-wee, to-wee*; then rasping out: *come here, / Come here, come herrr*»; flirting her tail aloft, / Or gracefully indulging in a soft / *Upward hop-flop, and instantly (to-wee!)*» [2, с. 20].

В аналізованому творі монтажні прийоми відбиваються також на змістовому рівні. В. Набоков використовує монтаж з метою часопросторових зміщень, які транслюють зміни внутрішніх станів ліричного героя у вбудованій поемі. Подибуємо різкі метапереходи зі зовнішнього світу у внутрішній: «*One day, / When I'd just turned eleven, as I lay / Prone on the floor and watched a clockwork toy – / A tin wheelbarrow pushed by a tin boy – / Bypass chair legs and stray beneath the bed, / There was a sudden sunburst in my head*» [2, с. 85].

Автор також звертається до «склейки» минулого та майбутнього, зовнішнього та внутрішнього. Двоїста та плюралістична фрагментарність особистості ліричного героя відбивається саме через таку роз'єднаність. Зовнішній світ для нього складається із яскравого сонячного світла («a sudden sunburst» [2, с. 85]) та сліпучої чорноти («that blackness was sublime» [2, с. 86]).

Видається також слушним зауважити, що подібно до того як кадри поєднуються у рухому кінокартину, так само й особистість героя потребує монтування, аби стати цілісною. У тексті подибуємо: «*I felt distributed through space and time: / One foot upon a mountaintop, one hand / Under the pebbles of a panting strand, / One ear in Italy, one eye in Spain, / In caves, my blood, and in the stars, my brain. / There were dull throbs in my Triassic; green / Optical spots in Upper Pleistocene, / An icy shiver down my Age of Stone, / And all tomorrow in my funnybone*» [2, с. 86].

Отже, аналізуючи формальний і змістовий рівні роману В. Набокова «Pale Fire», можемо висновувати, що монтажність тут постає як опорний елемент твору. У тексті монтажність реалізується через часопросторові деформації, внутрішню фрагментарність ліричного героя, візуалізацію оповіді тощо. Також і зовнішня композиція твору означає його як роман-монтаж через поєднання технічних елементів і двох жанрів. Таким чином, визначаємо виразні ознаки роману-монтажу в аналізованому романі В. Набокова.

Список використаних джерел:

1. Пуніна О. Кінофікація українського літературного дискурсу (20-30-ті роки ХХ століття): монографія. Донецьк: ДонНУ, 2012. 332 с.
2. Nabokov V. Pale fire. Penguin: Penguin Modern Classics, 2000. 256 p.
3. Pavlou G. Suspense and Resolution in the Films of D.W. Griffith. Cambridge Scholar Publishing, 2018. 161 p.
4. Tamas P. The attraction of montages: cinematic writing style in Nabokov's Lolita. URL: <https://www.academia.edu/29972971/> (дата звернення: 16.10.2022).

Отримано: 25.10.2022

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ

У статті визначено основне поняття когнітивної лінгвістики – концепт, звернено увагу на його мультишаровість та розглянуто методи його дослідження.

Ключові слова: концепт, концептуальний аналіз, домен, концептосистема, фрейм.

Актуальність теми. Огляд методів дослідження концептів є передумовою подальшого вузьконаправленого дослідження певних окремих концептів.

Мета нашої роботи – провести огляд існуючих у когнітивній лінгвістиці методів опису концептів.

Виклад основного матеріалу. «Концепт» є основним поняттям у когнітивній лінгвістиці, і саме цим вона найбільше відрізняється від інших напрямів дослідження семантики (логічного, структурного тощо).

Наразі існує ціла низка наявних визначень концепту. Так, українська дослідниця О. Селіванова розглядає концепт як «інформаційну структуру свідомості, організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» [1, с. 256]. На думку дослідниці, «концепти зароджуються у процесі пізнавальної діяльності, відображають й узагальнюють досвід людини й інтеріоризовану її свідомістю дійсність, підводячи інформацію під певні вироблені суспільством категорії та класи» [1, с. 256].

А. Вежбицька розрізняє концепт-мінімум, концепт-максимум і енциклопедичний додаток (доповнення): «Концепт-мінімум – це неповне знання смислу слова (мовцеві відома реалія, але далеко не все, що її стосується; у життєвій практиці вона для нього не є важливою або ж він з нею ніколи не стикався). Концепт-максимум охоплює всебічне (повне) знання мовцем смислу слова (реалія йому відома в усіх аспектах), у тому числі енциклопедичні відомості, професійні знання про реалію» [7, с. 48].

Дослідження концептів у мові стало предметом багатьох студій когнітивістів. У науковій літературі часто зустрічається термін «концептуальний аналіз» – аналіз концептів (тобто абстрактних назв), на яких ґрунтуються найуживаніші контексти слова, що лежать в основі організації її когнітивної карти.

Існує декілька типів концептуального аналізу. Особливо актуальним є концептуальний аналіз, спрямований на соціально-політичні, ідеологічні концепти, які є ціннісними категоріями суспільної свідомості.

Наразі досліджено чимало таких концептів: «свобода», «справедливість», «істина», «доля», «душа», «дух», «серце», «шлях», «жінка», «чоловік» тощо (дослідження Н. Арутюнової, Т. Булигіної, О. Шмельова, К. Рахліної, Т. Радзівської, Г. Яворської, С. Жаботинської та ін.).

Серед різних методик концептуального аналізу вирізняються етноцентрична концепція А. Вежбицької, яка виходить із того, що значення зумовлене ментальністю певного етносу. Кожна мова специфічна, в ній відображений своєрідний національний характер.

Кожен концепт пов'язаний з деякими іншими концептами, і разом вони утворюють домени, тобто фони, із яких вичленовується концепт. Співвідношення між концептом і доменом Р. Лангакер інтерпретує в термінах «профіль» і «база» [6, с. 161].

Упорядковане поєднання концептів у свідомості людини становить її концептуальну систему. «Концептосистема і ментальний лексикон перебувають у відношенні «ціле – частина», оскільки концептосистема – це єдиний рівень представлення знань, що поєднує мовну, сенсорну й моторну інформацію» [2, с. 50].

Компонентами концептосистеми є фрейми. Фрейм – це структура, що репрезентує стереотипні, типізовані ситуації у свідомості (пам'яті) людини.

Поняття фрейму введено М. Мінським у 1974 р. За М. Мінським, фрейм – це «ієрархічно впорядкована репрезентація певної стандартної ситуації дійсності» [3, с. 463].

Ідея фреймів знайшла своє застосування в дослідженні механізмів розуміння природної мови. Так, Ч. Філлмором уведено поняття інтерпретувального фрейму як інструмента опису семантики лексем; Р. Шенк застосовує фреймовий аналіз до аналізу розуміння смислу зв'язного тексту і розрізняє два різновиди фреймів – сценарії та плани. Перші описують стандартні ситуації в їх розвитку. Плани слугують для встановлення причиннонаслідкових зв'язків між сценаріями (послідовності дій).

У багатьох працях когнітивістів використовуються поняття фігури і фону, запозичені з гештальт психології, і введені у лінгвістику Л. Талмі.

Особливу увагу такі когнітивісти як Дж. Лакофф і М. Джонсон приділяють вивченню метафори, вважаючи, що вона займає в когнітивній моделі мови центральне місце і слугує для структурування навколишньої дійсності [3, с. 75].

Висновок. Таким чином, когнітивна лінгвістика відійшла від меж, встановлених структуралізмом, «між семантикою і психологією, синхронією і діакронією, мовою і мовленням, словниковою й енциклопедичною інформацією, значенням і смислом, різними значеннями полісемічних слів, а головне і навіть різними концептами» [4, с. 18].

Список використаних джерел:

1. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2006. С. 256.
2. Селіванова О. О. Теоретичні засади й дослідницькі можливості концептуального аналізу. *Нова філологія*: збірник наукових праць. Запоріжжя: ЗНУ, 2007. № 27. С. 50.
3. Слухай Н.В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовнокультурного феномену. *Мовні і концептуальні картини світу*: зб. наук. праць. Київ, 2002. № 7. С. 463.
4. Grice P. *Studies in the Way of Words*. New York, 1989. P. 18.
5. Lakoff G. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago, L.: The University of Chicago Press, 1987. P. 75.
6. Langacker R. W. *Foundations of cognitive grammar*: In 2 Vol. Stanford: Stanford University Press, 1987. Vol. I: Theoretical Prerequisites. P. 50–161.
7. Wierzbicka A. *Lexicography and Conceptual Analyses*. Ann Arbor, MI: Karoma, 1985. P. 48.

Отримано: 25.10.2022

ОСОБЛИВОСТІ ВТІЛЕННЯ ПОЕТИКИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В РОМАНІ КАДЗУО ІШІГУРО «НЕ ВІДПУСКАЙ МЕНЕ»

У статті розглядаються особливості втілення поетики невизначеності у романі Кадзуо Ішігуро «Не відпускай мене». Аналізуються такі форми невизначеності, як сюжетна недомовленість, наративні пропуски, умовчання, евфемізми.

Ключові слова: Кадзуо Ішігуро, поетика, невизначеність, наратив, структура образу персонажа.

Роман «Не відпускай мене» сучасного британського письменника, лауреата Нобелівської і Букерівської премій Кадзуо Ішігуро був опублікований 2005 року, і з того часу постійно привертає увагу зарубіжних і вітчизняних літературних критиків і академічних дослідників [5]. Так, професор Луї Менанд, літературний оглядач впливового американського тижневика «The New Yorker», відніс твір до «квазі наукової фантастики» і відзначив, що «навіть після того, як таємниці розкриваються, в цій історії все ще залишається чимало дірок...» [2]. Українська дослідниця Т. В. Кушнірова акцентує на універсальності і синтетичності жанрової природи роману: «в жанрове розмаїття уплітаються притчеві, фантастичні елементи, які виводять твір на новий філософський рівень...» [4, с. 74]. Водночас виявлення такої важливої поетикальної особливості роману Ішігуро, яку Л. Менанд називає «дірками в історії», наразі є недостатньою і потребує пильного аналізу тексту твору. У цьому полягає актуальність пропонованої розвідки.

Сюжет роману, на перший погляд, побудований як суто реалістична розповідь про дитячий притулок Гейлшем десь у центральній Англії в кінці 1990-х років. Ця хронологія вказівка дається автором ще до початку розповіді, яка ведеться від імені «Кеті Г.» («Kathy H.»). І тільки в якийсь момент розповіді уважний читач починає розуміти, що історія вихованців Гейлшему – це історія клонів, яких виховують для того, аби їхні внутрішні органи ставали донорним матеріалом для «справжніх» людей. Виходить, що маємо справу з фантастикою, події якої парадоксально віднесені в минуле. Таким чином, уже на сюжетному рівні роману проявляється невизначеність, яка загалом пронизує всю художню систему твору.

Кадзуо Ішігуро повністю стирає грані між реальністю і фантастичним вимислом, актуалізуючи в такий спосіб проблеми жертвовності, людської нерівності, екзистенціальної ситуації вибору за його фактичної відсутності. Опосередковано роман є специфічною авторською реплікою у сучасній глобальній дискусії щодо можливостей, перспектив, а найголовніше – моральних ризиків у спробах втручання науки і технологій в сутність людської природи, клонування і моделювання штучного інтелекту гуманоїдного типу. Це дуже своєрідна морально-філософська антиутопія, роман-притча на тему можливої, гіпотетичної інакшості.

Автор структурує розповідь Кеті Г. на три частини. У першій частині (розділи 1-9) розповідається про дитинство і підліткові роки Кеті, Рут і Томмі, які вони провели в Гейлшемі. Друга частина (розділи 10–17) переносить події у Котеджі – місце, де восьтеро вихованців Гейлшема починають жити після закінчення школи. В третій частині (розділи 18-23) події переводяться у теперішній час сюжету. Кеті ще на самому початку розповіді повідомляє, що їй 31 рік і що вона вже одинадцять років займається опікунством, але лише тепер для читача стає зрозумілим, у чого полягає це «опікунство» (в оригіналі «I've been a carer»), потім у тексті часто фігурує

«caring»). Кеті допомагає «донорам» відновитися після так званих «вїмок» (в оригіналі «donation») [1]. Наразі всі її найближчі друзі (Рут і Томмі) вже завершили виконання свого «призначення», і Кеті намагається зрозуміти, чи мали вони всі, випускники Гейлшема та інших подібних закладів, шанс на інше життя.

Історія Кеті Г. розгортається таким чином, що читач постійно наптовхується на умовчання і незрозумілості. До певного моменту він може лише здогадуватися про те, до виконання яких функцій готують учнів Гейлшема. В контексті сюжету і поетики роману здійснюється гранична буквалізація метафори «служити усім життям». При цьому для самих клонів-донорів є абсолютно неможливою не тільки ідея спротиву власній долі, а й навіть думка про те, що ця доля може бути якоюсь іншою чи її можна змінити власними зусиллями. В силу того, що розповідь ведеться від першої особи і ми знаємо лише те, що відомо нараторці, читачеві залишається невідомим те, якою програмою регулюється діяльність клонів, якою мірою вони здатні до творчості, соціалізації в реальному людському середовищі тощо. Це також посилює наративний ефект невизначеності.

Саме слово «клон» у тексті роману зустрічається лише двічі. Вперше – у монологі Рут (дівчини, яка, здається, найбільше з-поміж інших учнів Гейлшема схильна до рефлексії), коли вона каже, що всі вони знають, хто вони такі і що їх «роблять зі сміття. Наркомани, проститутки, алкаші, волоцюги. Злочинці, можливо, якщо вони не психи. Ось звідки ми беремося...» [3, с. 195]. Попри намагання інших учасників розмови «закрити» цю тему, Рут продовжує риторично запитувати: «Нам усім це відомо, то чому ми про це не говоримо?» [там само]. Вдруге слово «клон» виникає наприкінці роману у спогадах міс Емілі, вже колишньої керівниці Гейлшема, а тепер прикутої до візка пацієнтки лікарні: «Раніше всі клони – чи то пак, учні, як ми волеємо вас називати – існували тільки для того, щоб служити джерелом постачання для медичної науки...» [3, с. 299]. Уже дорослі Кеті і Томмі, бажаючи з'ясувати, чи мали вони хоч якісь шанси змінити своє майбутнє, зі слів міс Емілі дізнаються, що навчання творчості, що практикувалося в Гейлшемі, було лише експериментом, за допомогою якого керівництво школи хотіло поставити перед суспільством питання про «повноцінність» своїх вихованців.

Поетика невизначеності в романі послідовно підтримується на мовно-стилістичному рівні. Операції, яким піддають клонів, називають «вїмкою», про їхні смерті жодного разу не говориться (слово «death» в оригінальному тексті взагалі жодного разу не зустрічається – на нього ніби накладене табу), згадується лише, що той чи той «завершив» («complete»); стан донорів Кеті описує в найзагальніших фразах, вказуючи, що перед «вїмкою» вони зазвичай «спокійні», і лише зрідка «збуджені» [1, с. 9].

Таким чином, поетика роману «Не відпускай мене» визначається послідовно витриманою автором стратегією невизначеності, яка формує сюжетну, наративну і мовно-стилістичну специфіку тексту.

Список використаних джерел:

1. Ishiguro Kazuo. Never Let Me Go. URL: <http://flibusta.is/b/152224/read>.
2. Menand Louis. Something About Kathy. URL: <https://www.newyorker.com/magazine/2005/03/28/something-about-kathy>.
3. Ішігуро Кадзуо. Не відпускай мене. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 336 с.
4. Кушнірова Т. В. Жанрові особливості роману «Не відпускай мене» Кадзуо Ішігуро. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2017. № 28. С. 71–74.
5. Романцова Б. Чи мріють клони про Доллі? URL: <http://litakcent.com/2017/02/17/chy-mrijut-klony-pro-dolli>.
Отримано: 25.10.2022

Дар'я БАНОВСЬКА, аспірантка кафедри української мови

МІТОЛОГЕМА: ОКРЕСЛЕННЯ ТЕРМІНА

У статті зроблено спробу тлумачення терміну *мітологема* й суміжних понять, визначено ієрархічну залежність між ними.

Ключові слова: мітологема, мітема, архетип, міт, лінгвокультурема, фольклорема, ритуалема, символ.

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку науки набувають актуальності міжгалузеві дослідження, спрямовані на розуміння сутності людини, підвалин її свідомості й світорозуміння. Особливе місце в лінгвістиці XXI ст. посідає вивчення архетипних сполук і концептуальної сфери.

Попри стійку увагу до аналізу мовного вираження елементів підсвідомості (від праць Е. Сепіра, Ф. де Сосяра, Дж. Фрейзера та О. Потебні до сучасних студій Я. Анушкевича, С. Єрмоленко та О. Потапенка) терміносистема цієї галузі залишається дотепер неокресленою та неусталеною.

Основну проблему визначення дефініцій термінів, пов'язаних зі свідомістю, ми вбачаємо в багатоаспектності понять, значних відмінностях у їх тлумаченні з погляду різних наук. Не є винятком і понятійний апарат мітології. До прикладу, *міт* у «Словнику української мови» тлумачать як «стародавню народну оповідь про явища природи, історичні події та ін. або фантастичні оповідання про богів, обожнених героїв, уявних істот» [3, с. 819]. Для етнографів він є священною історією, яка межує з релігією; психологи трактують його як комплекс символів і архетипів, що співіснують у підсвідомості й впливають на погляди, думки, вчинки людей; філософи – як тип світогляду або комунікативну систему [5, с. 161]. Літературознавство визначає міт, як «універсальну чуттєву дійсність, структуровану за людським світосприйняттям, не ідентичну довкіллю, однак кожен, хто перебуває в її межах, вважає її єдино можливою, справжньою» [2, с. 53]. Натомість у лінгвістиці увагу зацентровано на одиницях мовного вираження архетипів, зокрема *мітологемах*. Визначення їхнього семантичного поля викликає не менше дискусій, ніж дефініція *міту*.

Метою нашої публікації є спроба окреслення терміна *мітологема* та визначення ієрархії семантично близьких понять.

Виклад основного матеріалу. Варто звернути увагу на терміни, які безпосередньо не є предметом вивчення лінгвістики, але часто зафіксовані в студіях, що призводить до сплутування понять. Наприклад, *архетип* – категорія психології та філософії, що є протоелементом для подальшої вербалізації. Подібно до *архетипу* позалінгвальним терміном є *мітема* – найменша одиниця міту, втілена у підсвідомості. Однак за Літературознавчою енциклопедією *мітема* обов'язково має «вважатися справжньою, не фіктивною» [2, с. 54].

На лінгвістичному рівні *архетипи* й *мітеми* можуть реалізуватися у формі *лінгвокультурем*, *фольклорем* і *мітологем*. Ці поняття досі активно розробляються дослідниками, тому їх усталеного потлумачення на сьогодні немає.

Ми вважаємо, що найбільш доцільно визначити *лінгвокультурему*, як вербальний вияв *культури* – «конкретного культурно значущого об'єкта, явища, події, вчинка людини та моделі її реагування на дійсність, яка, відображається у мовній свідомості» [6, с. 150]. Наприклад, лінгвокультуремою вважаємо найменування Тараса Шевченка *Кобзарем*. *Фольклорема* – це елемент усної народної творчості, що трансформується в художньому тексті (наприклад, образ Марусі Богуславки). Отож *міт* – один із виявів фольклору, *мітологема* – найвужче поняття зазначеної парадигми.

Потребують уточнення й поняття *мітонім* і *мітологема*. У виданнях «Українська мова: енциклопедія» [4, с. 346] та «Словник сучасної лінгвістики: поняття та терміни» [1, с. 201] ці терміни отождожуються, проте «Словник української мови» їх розрізняє (*мітологема* – «складовий елемент міфу» [3, с. 819], наприклад, *дерево життя*; *мітонім* – «власна назва, іменування вигаданого суб'єкта або об'єкта в міфах, переказах, казках і т. ін.» [3, с. 820], наприклад, *Перун*). Вважаємо, що структурна семантика термінів передбачає їх відокремлення й доречно визначити мітонім як один із видів мітологем – найменшої вербалізованої неподільної смислової одиниці пратекстів.

Мітологемами можуть репрезентуватися, окрім мітонімів, через ритуалеми (вербальні елементи символічних дій чи обрядів) та символи (фітоніми, зооніми, назви предметів побуту тощо).

Висновки. Отже, термін *мітологема*, як і більшість міжгалузевих понять, у сучасному мовознавстві є дискусивним та потребує усталення. Найбільш доречним, на наш погляд, є тлумачення мітологемами як мовного вияву мітеми. Співвідношення досліджуваного терміна, із близькими до нього поняттями варто окреслити в ієрархічній послідовності, де кожний наступний елемент входить у склад попереднього: лінгвокультурема → фольклорема → мітологема → мітонім, ритуалема, символ. Однак ця схема не є вичерпною.

Список використаних джерел:

1. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк: ДонНУ, 2012. 350 с.

2. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
3. Словник української мови у 20 т. / наук. кер. проекту акад. НАН України В. А. Широков. Київ: Наукова думка, 2017. Т. 8. Л – Мішурний. 994 с.
4. Українська мова: енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. 2-е вид., випр. і допов. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.
5. Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова та ін. Київ: КВЦ, 2020. 274 с.
6. Цінько С. В., Медвідь Н. С. Терміносистема сучасних лінгвокультурологічних досліджень. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. Вип. 36. С. 147–152.

Отримано: 26.10.2022

Ольга ГОЛУБ, асистент кафедри журналістики

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ ДРУКОВАНІ ЗМІ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розглянуто структуру друкованих періодичних видань у контексті розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Автор наголошує на «розмиванні» відмінностей між газетою та журналом. Типологічні ознаки спеціалізованих друкованих періодичних видань не мають чіткої детермінованості. Проте за умови переходу друкованого видання у мережу такі характеристики, як періодичність, обсяг, особливості подання інформації фактично руйнуються.

Ключові слова: періодичні видання, газета, журнал, технології, типологічні характеристики.

Актуальність теми. Структура українських друкованих періодичних видань з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій зазнає суттєвих змін. Процеси, що відбуваються, позначаються на типологічних характеристиках друкованих періодичних видань. Варто зазначити, що в теорії журналістики історично склалося уявлення про засоби масової інформації як про організовану систему, яка існує відповідно до умов розвитку суспільства. Однак Інтернет як технічне нововведення, що змінило сучасний світопорядок, поставив під сумнів домінування «старих» форм масової комунікації, створивши нові системні характеристики традиційних ЗМІ.

Перш за все, «газети та журнали в цілому призначені для необмеженої кількості читачів, але спеціалізована продукція скерована на конкретну цільову аудиторію. Основна мета спеціалізованої періодики детальне висвітлення новинок, змін, подій і т.д. в конкретній галузі» [10, с. 127]. Проте з розвитком науки і техніки, появою гаджетів та все більш вільного доступу до інтернету закономірною стала відмова від друку та витіснення профільних спеціалізованих видань у мережу. А тому **тема дослідження** полягає в необхідності виявлення того, як втілюють свою інформаційну функцію вітчизняні спеціалізовані видання у реаліях бурхливого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Дослідженням теми займалися і продовжують займатися: А. Москаленко [8], Н. Кіт [4] і Т. Петрів [9].

Виклад основного матеріалу. Однією з найважливіших функцій ЗМІ (в тому числі і спеціалізованих видань) є комунікативна. «Завдяки тому чи іншому носієві відомостей, між публікою та авторами виникає особливий зв'язок. Аудиторія заглиблюється у те, що хотів сказати автор, і на основі цього виникає довіра до публікації або видання загалом» [1, с. 52].

Спеціалізовані друковані видання, на відміну від своїх аналогів – звичайних друкованих ЗМІ – надають максимально повну інформацію про товар чи послугу, подію тощо, залежно від того, якій темі присвячено конкретний журнал чи газета видання.

Спеціалізована преса містить унікальну інформацію, проте перехід таких журналів і газет у мережу викликає сумніви у аудиторії: а чи справді необхідною є друкована версія цих видань?

Як показує практика, потреба в спеціалізованих друкованих виданнях така є. Незважаючи на те, що в інтернеті на сьогоднішні можна знайти абсолютно будь-які відомості, задовільнити інформаційні потреби він не завжди здатний. Насправді, далеко не кожна людина, яка потребує таких поглиблених знань, має можливість постійно виходити в інтернет. Спеціалізований журнал вирішує цю проблему.

До того ж, порівнюючи спеціалізовані журнали та інтернет, слід зазначити такий параметр, як реклама. У друкованому виданні вона не виглядатиме надто нав'язливою, навпаки, вона буде цілком доречною. Це одна з найважливіших переваг спеціалізованої друкованої преси.

Технічні можливості інтернет-видань, з одного боку, дозволили необмежено оновлювати повідомлення, позначаючи час виходу інформації в годинах, хвилинах та секундах. А з іншого ж боку, вони дали можливість передавати необмежений обсяг інформації – фотографії, таблиці, інфографіка, що супроводжують тексти. Всі ці зміни позначилися на типологічних характеристиках спеціалізованих періодичних видань. Сьогодні можна говорити про те, що за нових умов «розмиваються» відмінності між газетою та журналом, які були історично обумовлені періодичністю, обсягом, видавничим циклом, просторово-композиційним рішенням, жанровими особливостями публікацій.

Однак розглядати ці процеси можна сьогодні тільки в аспекті тенденцій функціонування ЗМІ, що намічаються, в швидко мінливому інформаційному просторі.

Інтернет-версії спеціалізованих періодичних видань надають можливість на своїх сторінках вести блоги як журналістам, так і читачам. Так, наприклад, свої блоги ведуть читачі українського спеціалізованого журналу комп'ютерної тематики «Сір», а також автомобільний журнал «Автоцентр» та інші.

У електронних версіях цих та інших видань створюються рубрики, форуми, які пропонують аудиторії актуальні, дискусійні, гострі обговорення певної теми. Контент інтернет-версій також включає журналістські тексти друкованого аналога або написані спеціально для сайту.

Варто сказати, що найбільш активну частину контенту складають тексти інформаційних жанрів. На сайті вище згаданих журналів у стрічці новин присутня інформація,

що постійно оновлюється, написана в жанрі замітки. Саме у цьому головна перевага інтернет-версій, яка характеризується оперативністю подачі матеріалів, можливістю швидкого оновлення інформації (майже моментального).

«Новинний матеріал на сайтах як газет, так і журналів доповнюється фоторепортажем, відеороликом, має тематичні посилання, дає аудиторії можливість проголосувати, залишити коментарі» [5, с. 98]. «СНІР», звертаючись до своїх читачів, пише: «Сподобалася публікація – ви можете подякувати автору».

Жанр новини в режимі онлайн гармонійно влітається у логіку гіпертексту, на сторінці представлений, найчастіше, лише заголовок чи заголовний комплекс, частина основного тексту. У спеціалізованих інтернет-ЗМІ (як на сайтах газет, так і журналів) іноді використовуються аналітичні жанри – кореспонденція, стаття, огляд, коментар. Як зазначає Д. Григораш, до таких текстів належать аналітичні огляди подій, коментарі, тексти, що виражають судження та оцінку [2, с. 11]. На думку дослідника, аналітика сьогодні є обов'язковим компонентом будь-якого спеціалізованого видання, особливо у мережі. Активно розвивається в онлайн й персоналізована журналістика. Так, наприклад, в електронних версіях газет та журналів часто представлені репортажі, спецрепортажі, сатиричні коментарі. Інтерес аудиторії підтримується коментарями в блогах та колонках (аудиторія паперового номера «Автоцентр» – близько 100 тисяч читачів, а сайт в середньому на день відвідують близько 200 тисяч користувачів).

Висновки. Зважаючи на вищесказане, можна стверджувати, що у результаті розвитку інформаційно-комунікаційних технологій відмінності між газетами та журналами стали непомітними і «розмилися», а ознаки спеціалізованих друкованих видань втратили чітку детермінацію. В умовах мережових новацій такі типологічні характеристики традиційних друкованих видань, як періодичність, обсяг, тип інформації, жанр, розглянуті в

цій статті, практично руйнуються, тим самим ставлячи під сумнів відмінності між газетою та журналом. Висловлені нами міркування не претендують на концептуальне знання і можуть бути розглянуті лише як одна зі спроб осмислення минулого, сьогодення та майбутнього спеціалізованих періодичних друкованих видань, які більшою мірою, ніж інші ЗМІ, перебувають сьогодні у пошуках своєї типологічної ідентичності.

Список використаних джерел:

1. Вайшенберг З. Новинна журналістика : навчальний посібник. Київ: Академія української преси, 2004. 262 с.
2. Григораш Д. Журналістика у термінах і виразах. Львів: Вища школа, 1974. 296 с.
3. Гуревич С. Дизайн газетного номера. Київ: Аспект Прес, 2004. 54 с.
4. Кіт Н. Українська періодика: Історія і сучасність. *Доповіді та повідомлення всеукраїнської науково-теоретичної конференції, Типи реципієнтів друкованої інформації у журналі для дошкільників.* Львів, 2002. 500 с.
5. Луман Н. Реальність мас-медіа. Київ: Наукова думка, 2005. 290 с.
6. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. Львів: Літопис, 2010.
7. Михайлин І. Основи журналістики: підручник. Київ: ЦУЛ, 2002. 282 с.
8. Москаленко А. З. Журнальна періодика. Основи журналістики. 1994. с. 67
9. Петрів Т. І. Інформаційні процеси в контексті глобалізації. Київ: Грамота, 2003р. 48 с.
10. Потятиник В. Б. Медіа: ключі до розуміння. *Серія: «Медіакритика».* Львів: ПАІС, 2004. 298 с.
11. Теремко В. І. Видавничий маркетинг: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2009. 272 с.
12. Ткаченко В. П. Енциклопедія видавничої справи. Харків: Вид-во «Прапор», 2008. 320 с.

Отримано: 26.10.2022

Яна ЖУРЕНКО, аспірантка кафедри української мови

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ЕПІСТОЛЯРІЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИЦЬ (на матеріалі книги «Яблуня», упорядник Людмила Таран)

У дослідженні аналізуємо сталі гендерні стереотипи та їх відображення в епістолярному стилі.

Ключові слова: гендерні стереотипи, епітет, функція мови.

Актуальність теми. У книзі «Яблуня» реалізується імпліцитна й експліцитна семантика епітетного слова через його віддзеркалення в гендерних стереотипних ситуаціях.

Формулювання мети публікації. Метою нашого дослідження є аналіз гендерних стереотипів, їх вербалізація та шляхи подолання на матеріалі книги-сповіді, яка простежує спадкоємність родоводу. Книга про стереотипи (чи антистереотипи), якими матері відомих письменниць вплинули на їх творчість, сприятиме образному підтвердженню чи запереченню їх існування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Через епітет можна простежити формування певної образно-зображальної системи національної мови, її різних часових зрізів. Л. Ставицька наголошує, що «художня манера та світобачення прозаїка рельєфно виявляються у системі епітетів, які, мов чутлива мембрана, фіксують

стиль доби, її естетичні новації» [4, с. 163]. Дослідники стверджують, що з усіх тропів найбільше епітет дозволяє поєднати точність і достовірність зображення з оцінним авторським поглядом. Найчастіше саме епітет стає засобом внутрішньої організації тексту, взаємодіючи з іншими словесними засобами [6, с. 289].

Кожний етап історико-літературного процесу, кожний жанр, певна тема художнього і публіцистичного твору формують власну систему епітетів, відмінну за функційно-стилістичним навантаженням. Крім того, система епітетів завжди є особливою ознакою ідіостилу письменника.

Вивчаючи жанрово-стильові ознаки епітетів, важливо з'ясувати їх загальні та специфічні, залежні від характеру жанру, художньо-стилістичні функції. Саме художня, естетична функція «...передбачає вплив мовних образів на емоції реципієнта» [2, с. 300]. Вона привертає

увагу авторів, що вивчають роль епітета у фольклорі та художній літературі.

В епістолярній формі автор приділяє увагу художній деталі, конкретизації зображуваного, чому значною мірою сприяють епітети. Саме на деталях, зокрема й на виборі епітетів, вибудовується цілісність твору, виявляється авторська стратегія стилю. Епітетна деталізація виступає засобом як індивідуалізації, так і типізації образів. «Під пером майстра, – пише В. Жайворонок, – смислова структура слова ускладнюється. У ній поєднується художня спрямованість твору в цілому та авторська творча індивідуальність зокрема, що виявляється у вмілому поєднанні слів предметно-точних і асоціативно-точних (метафоричних), супроводжуваному активізацією метафоричних значень (та інших асоціативних нашарувань) у словах» [3, с. 34]. Залучення епітетів до художнього зображення здійснюється за принципом семантичного уточнення, конкретизації або за принципом контрасту. Виникаючи у тексті, епітети стають його органічною частиною як з композиційно-змістового, так і структурно-функційного боку. Вибір епітетів мотивується загальною семантикою тексту, авторськими естетично-мовними вподобаннями, усією художньо-образною системою твору. Текстотвірна функція епітета виявляється в тій інформації, що стане суттєвою для наступного розгортання сюжетних ліній і розкриття людських характерів, для вербалізації або заперечення гендерних стереотипів.

Напр., описуючи матір Оксани Забужко – Надію – авторка використовує образні порівняння: *мама – «джерело життя», «зірка»*. Пані Надія порушила звичні стереотипи, що домінували в сім'ї має чоловік-батько, оскільки батько за свої погляди відсидів у читинських бараках, і був позбавлений роботи, мати власне взяла на себе головну роль у сім'ї: *«Сім'я жила фактично на платню Надії Яківни»* [5, с.18]. Крім того, розвіюється ще один стереотип, що материнство полягає в народжуванні дітей. *«І ще одне: материнство – не тільки в тому, аби народжувати дітей. Свідомість, мудрість, гідність – самі, «з молоком матері», не передаються. Перш ніж їх передати дітям, треба ці базові речі мати»* [5, с. 19]. Саме мати опирається годішньому «радянському ладу» та бореться за майбутнє власної дитини. Авторка через антитезу розвінчує стереотипну думку про жінку як лагідну та покірну людину. *«Ця делікатна жінка погрожує у високих кабінетах: «Я не дозволю занепасти життя»*

доньки! Я напишу двісті листів про ситуацію зі вступом у всі газети СРСР і не відповідаю, коли якийсь із них потрапить за кордон» [5, с. 18]. Саме антитеза допомагає створити образ, який не вкладався у стереотипне бачення жінки. Вона вийшла заміж лише у 32 роки, бо до того їй було нецікаво, бо не траплялися хлопці, рівні за освітою та вихованням «не було за кого», що ще раз доводило самотність у прийнятті рішень.

Саме епітети є одним із головних тропів у спогадах, об'єднаних Л. Таран у книгу «Яблуня». Епітет – художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії. На підтвердження цього визначення наводимо запис у спогадах О. Забужко від 24 квітня 2017 року, коли авторка згадує свої походи з батьками, яких називала «людьми правди», до «Лесі на Байкове», де зустріли якусь дочку Лесиноного брата – Михайла Косача. На питання: *«чи була Леся красива»*), *я почула повільно, задумливо вимовлену фразу, яку запам'ятала на весь вік: Вона була **благородна**...*» [5, с. 39].

Висновки. Епістолярна спадщина письменниць підтверджує тезу, що тенденція до переосмислення словесно-естетичної інформації через трансформацію мовних знаків актуалізується в часи глибоких суспільних зрушень, коли збільшується обсяг словника, а естетика й прагматика визначають специфіку поширення певних типів текстів, зокрема й вибір тем для листування, інтерв'ювання, спогадів.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1440 с.
2. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ: Довіра, 1999. 300 с.
3. Жайворонок В. В. Національна мова та діалект. *Мовознавство*. 1998. № 6. С. 34.
4. Ставицька Л. Мовностильові тенденції в художній прозі 90-х років. *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Українська мова*. Opole: Uniwersytet Opolski. Instytut Filologii Polskiej, 1999. S. 153–169.
5. Таран Л. Яблуня. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 176 с.
6. Черкаський В. Художній світ Панаса Мирного. Київ, 1989. 289 с.

Отримано: 26.10.2022

*Любов РАСЕВИЧ, кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри історії української літератури і компаративістики*

ЗАРОДЖЕННЯ ДЕТЕКТИВНОГО ЖАНРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХХ СТОЛІТТЯ

У матеріалі зроблено спробу окреслити ідейне підґрунтя виникнення детективного жанру в українській літературі. Спостереження здійснено в зіставленні з історико-культурним і соціальним контекстами західної традиції детективістики, однак подана розвідка потребує більш розгорнутого аналізу із залученням ідейно-світоглядних, соціально-політичних та культурологічних детермінант.

Ключові слова: українська література, детективний жанр, релігійність, раціональність.

Актуальність теми. Унаслідок низки обставин, що характеризують історію розвитку української літератури, жанр детективу в парадигмі вітчизняного письменства не видається органічним і не є достатньо розвиненим. Надто в зіставленні з європейською чи американською літературою. Як наслідок, і з літературознавчого погляду мало розвідок, які б зверталися до

осмислення причин такої фрагментарності в представленні жанру. Утім, не можна говорити й про абсолютний вакуум в українській детективістиці. Основне завдання в тому, аби вибудувати своєрідний канон детективної літератури в Україні й глибоко його дослідити, зокрема щодо питань жанрово-поетикальних трансформацій на національному ґрунті.

Метою публікації є визначити контекст, у якому зароджувався детективний жанр в українській літературі ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Зародження детективного жанру в українській літературі сповнене перипетій і протиріч, викликаних як ідеологічними, соціальними установками, так і типово українською домінантою духовного начала над людським раціо. Ідеал людського розуму в західній традиції, на відміну від вітчизняної, знайшов набагато сприятливіше підґрунтя. Детективний жанр з ретроспективного погляду епохи постмодерну сягає глибини ХІХ століття, коли письменники у своїй творчості почали активно порушувати питання пізнавальних спроможностей людини [6]. Наука у ХІХ столітті артикулювалася почасти як дієве знаряддя проти дегенеративних тенденцій доби. У цей час на теренах українського письменства теж з'являється оповідання, яке претендує на звання зразка протодетективного жанру. Ідеться про «Перекотиполе» Г. Квітки-Основ'яненка. Аналіз детективних рис у цьому творі заслуговує на окрему розвідку. Однак у ньому помітний брак традиційного образу приватного детектива в становищі «поза офіційними правоохоронними структурами» (як, наприклад, Дюпен Е. По чи Холмс А. Конан Дойля в протиставленні до паризької поліції чи ж часто недолугих у баченні автора державних детективів з Бейкер-стрит). Що найбільше впадає в очі під час читання перших сторінок «Перекотиполя», то це апелювання до Бога як носія верховної справедливості. Одразу ж на початку автор змушує читача задуматися над весільністю й неминучістю «суду Божого»: «*Єсть над нами создатель наш. Він, будучи пресвятіший, саме істинне добро, сама чистая правда. Він не потерпить, щоб яке зле діло так і минулося*» [2]. Думка є наскрізною й гармонією з неокресленістю образу самого сищика: в оповіданні ним виступає безіменний справник, якому вдається викрити не тільки теперішній, але й раніші злочини Дениса Лискотуна. Лаври детективної розгадки, утім, не віддаються справнику: у тексті навіть побіжно не сказано про винахідливість розуму правоохоронця. Більше акцентовано навіть на символічному значенні перекотиполя – мимовільного свідка вбивства й глибинного для українців міфопоетичного образу. Натомість ще раз підкреслено висловлену на початку сентенцію: «*Так-то суд Божий не потерпів неправди, хоть кінці були заховані*» [2].

Цікаво, що й на сучасному етапі розвитку літератури детективний жанр в Україні представлений не надто потужно. З огляду на історію виникнення жанру від часів Квітки-Основ'яненка це можна мотивувати якраз унікальною релігійністю українців, яка збереглася й досі попри світоглядні аберації ери постмодерну та глобального духовного знецінення. Дослідження 2021 року свідчить, що релігійність українців є однією з найвищих у світі: усього 6–7% жителів України не вірять у Бога [5]. Якщо говорити про світоглядно-ціннісну парадигму попередніх століть, то релігійність українців, надто у ХІХ ст., була безпрецедентною.

У ХІХ столітті, коли детектив зароджувався в Америці та Європі, в Україні, отже, і поготів не було достатнього фундаменту для утвердження ідей персоніфікованого розуму. На кшталт того, що бачимо в образі Шерлока Холмса: «*Але раптом його охоплювала справжня мисливська*

пристрась, блискуча сила його думки зростала до інтуїції, й тих, хто не був знайомий із його методом, здавалося, що перед ними людина неабиякого розуму» [1]. Утім, у циклі про Холмса уявлення про релігію теж знайшли своє місце, хоч і досить фрагментарно порівняно з ключовою роллю Божого провидіння в українських протодетективних оповіданнях: «*Ви самі знаєте, що скоро постанете перед судом, вищим за суд присяжних*» [1].

В українському літературознавстві прийнято хронологічно окреслювати виникнення детективних творів початком ХХ століття, зокрема часом, коли у травні–червні 1918 року В. Винниченком було написано повість «На той бік». Цікаво, що канон про Шерлока Холмса розпочався теж із двох повістей, а не з власне детективних новел, які є класикою детективної літератури. На думку дослідників, саме на поч. ХХ століття історичний контекст був сприятливим для зародження детективістики на теренах України [3, с. 150]. Цьому посприяла більша увага українських письменників до західних літературних традицій, філософських доктрин, сама епоха національного відродження на хвилі показної українізації. Загалом же жанр детективу в Україні становлювався вкрай важко, оскільки кримінальний епос не вкладався в постулати й ідеологему колишнього соціалізму. В утопічному радянському суспільстві намагалися провести думку, наче в країні, де переміг соціалізм, не могло бути злочинності. А відтак і детектив, тим паче приватний, з усією ексцентричністю побудови образу, не міг стати народним героєм, як це сталося в Англії, де образ Холмса зазнав «прижиттєвої» міфологізації [4, с. 208]. Жанрові ознаки детективу помічають і в соціально-проблемному романі В. Винниченка «Нова заповідь» (1932–1947), соціально-утопічному романі «Сонячна машина» (1921–1924) та романі «Поклади золота» (1926–1927) [5, с. 153].

Висновки. Ґрунтовний аналіз цих творів, особливо в компаративному ключі, дасть більш чітке уявлення про традицію й новаторство ранньої української детективістики.

Список використаних джерел:

1. Дойль А. Пригоди Шерлока Холмса: в 4 т. / пер. з англ. В. Панченка. Київ: Веселка; Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010.
2. Квітка-Основ'яненко Г. Перекотиполе. Краків: Українське видавництво, 1940.
3. Кукса Г. М. Історія розвитку та типологія жанру детективу у контексті світової літератури. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2004. Вип. 15. С. 150–154.
4. Расевич Л. П. Технологія іміджмейкінгу в циклі про Шерлока Холмса. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2014. Вип. 36. С. 208–212.
5. Щур М. Шість тез, які змусять українців по-новому подивитися на своє релігійне життя. *Радіо Свобода*. 14 травня 2021 року. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/religijna-sytuatsija-v-ukrajini/31253931.html> (дата звернення: 25.10.2022)
6. Dechéne A. *Detective Fiction and the Problem of Knowledge: Perspectives on the Metacognitive Mystery Tale*. Cham: Springer, 2018. 347 p.

Отримано: 26.10.2022

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЗАСОБІВ МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ: РІВНІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ОСНОВНІ ФЕНОМЕНИ

У статті зроблено теоретично-концептуальний зріз вивчення феномена глобалізації засобів масових комунікацій та встановлено термінологічний апарат. Підкреслено, що глобалізація мас-медіа як універсальний процес інтеграції є багатовимірним явищем, і розглянено актуальні явища на трьох рівнях: технологічному, економіко-політичному та соціокультурному.

Ключові слова: глобалізація, мас-медіа, засоби масові комунікації, конвергенція.

Актуальність статті. Глобалізація засобів масової комунікації найчастіше розглядається з аспектів культурного впливу, що не є зовсім точним з огляду на подвійну роль ЗМК, оскільки ЗМК є не лише соціальним інститутом, але суб'єктом медіаіндустрії. Глобалізація масових комунікацій не може розглядатись лише як інструмент для здійснення інформаційної та культурної інтеграції глобалізаційного процесу, адже масові комунікації постають і власне як об'єкт глобалізації, оскільки є цілісною системою в економічній, технологічній та політичній площинах.

Метою публікації є розглянути глобалізацію мас-медіа як сукупність процесів інтеграції та уніфікації форми, змісту – товару та послуг, організації та принципів діяльності з трьох аспектів: з погляду економіки ЗМК (медіаіндустрії) крізь такі явища як концентрація медіаринків та уміжнароднення медій; з аспекту технологій – крізь явища конвергенції та технологічної уніфікації (диджиталізації), з аспекту змісту – уніфікації контенту, гібридизації жанрів та комерціалізації.

Бібліографія досліджуваного питання достатньо широка: в українському журналістикознавстві представлена досить ґрунтовними роботами О. Зернецької [5], Т. Лильо [6], О. Ваганової [2], К. Сірінюк-Долгарьової [10]. Щодо англосовітських дослідників, то тут варто згадати імена, насамперед, соціологів та комунікативістів таких як Е.Гідденса [3], М.Фезерстоуна, Р. Робертсона [4], З. Баумана [1], Д. Мак-Квейла [7] та багатьох інших. Наші власні праці з глобалізації мас-медіа перебувають у площині дослідження медіаконтенту, глокалізації, конвергенції, онлайн-журналістики тощо [9].

Виклад основного матеріалу. Вільна конкуренція як запорука плюралістичного інформаційного простору в умовах комерційного медіаринку, хоч і спонукає до різноманітності та змін медійної структури, часто має зворотний ефект у вигляді концентрації. На шляху до зростання концентрації медій та інтеграції діяльності власники ЗМК керуються тими ж мотивами, що й представники інших галузей підприємництва – прагнення розширити господарство та зміцнити свою ринкову владу. Внутрішньомедійна конкуренція створює сприятливі умови для концентрації в межах одного медійного простору. Як вважає Д. Мак-Квейл, концентрація не зменшує розмаїття медій, але може посилити владу якогось ЗМК і суттєво вплинути на рекламну діяльність, що, зокрема, може призвести до комерціалізації контенту навіть не комерційних ЗМК [7, с. 201].

Із концентрацією тісно пов'язаний і процес інтернаціоналізації ЗМІ, вихід національних медіакомпаній на міжнародний рівень, що багатьма сприймається як початок культурної експансії. Критики уміжнароднення медій вказують на загрози «культурного імперіалізму» у вигляді гомогенізації культур, вимирання національних ідентичностей. Більш поміркований погляд на аудіовізуальний імпорт схильний розглядати транснаціональні культурні пото-

ки не як деструктивні агенти, а, навпаки, як активаторів міжкультурної взаємодії. На наш погляд, традиційні культури або країни «третього світу» під впливом імпортованих зразків чужої культури отримують можливість творчо проявити себе у глобальному контексті. Ці способи являють собою низку кардинально протилежних підходів: від повного заперечення інших культур (завдяки державній політиці протекціонізму чи пропаганди), певної обробки імпортованих продуктів задля підлаштування їх до локальної культури (міметизації, адаптації форматів), до оригінального міксування культур, креативної гібридизації, внаслідок чого з'являються нові унікальні інформаційні продукти, які при певному сприянні з боку держави можуть стати теж товарами національного експорту.

Технологічний прогрес інтенсифікує процес інформаційного обміну, зближуючи та сприяючи злиттю платформ, терміналів, послуг та мереж. Об'єднання раніше окремих відділів і різних ЗМК, що виник внаслідок використання сучасних цифрових технологій; мультимедійної подачі новин; однократного виробництва контенту і його багатократного розповсюдження на різних медіаплатформах, сформував нову концепцію розвитку медіаіндустрії – *конвергентну модель*, яка являє собою кількісно єдине, але вже якісно нове утворення. Прикладами цієї моделі є поширена практика трансформації друкованої преси в електронні видання; можливість перегляду каналів телебачення чи прослуховування радіостанцій в Інтернеті – як наживо(стрімінг), так і з архівних записів; відкрите спілкування аудиторії між собою і з працівниками ЗМІ у соцмережах та у блогах (інтерактивність) тощо. Мережа Інтернет стала і наразі залишається головною мультимедійною платформою, що забезпечує матеріальну реалізацію ідеї медіаконвергенції.

Технологічна конвергенція стала можливою завдяки переходу різних ЗМК на єдину систему передавання інформації – бітову, що отримало назву *диджиталізація*. Явище диджиталізації і супутній йому розвиток віртуального простору Інтернет спричинило за собою повномасштабну реформу традиційних мас-медіа, запустивши процес конвергенції, яка відкрила світові нові види ЗМІ такі як електронна газета, інтернет-радіо або веб-ТБ, що все частіше об'єднуються під вивіскою одного електронного ЗМІ. Диджиталізація торкнулася не лише технологічних аспектів існування самих мас-медіа, але й форм взаємодії з аудиторією. Спочатку електронні листи, sms-повідомлення, форуми на сайті, блоги, а тепер – соціальні мережі та мікроблоги визначають інтерактивність аудиторії, тобто повне залучення публіки в інформаційний процес, що значно змінює характер взаємодії ЗМІ зі своєю аудиторією, аж до того, що деякі дослідники почали називати цей новий вид відносин просьюмеризмом (від англ. *prosumer – producer + consumer*, перекл. як «виробник-споживач»), який позначає стирання кордонів між ЗМІ як виробником, постачальником інформаційно-

го продукту і аудиторією, яка традиційно вважалася просто реципієнтом, споживачем цього продукту, у бік багатонаправленості комунікаційного потоку.

На *змістовому рівні* медіаконвергенція спричинює появу нових інтегрованих жанрів, таких як інфотеймент (англ. Infotainment – information (інформація) + entertainment (розвага) – інформаційні програми, в яких новини подаються в максимально розважальній, полегшеній формі; едотеймент (англ. edutainment – education (освіта) + entertainment (розвага) – цифровий контент, який поєднує освітні й розважальні елементи, наприклад, комп'ютерні навчальні ігри, інтерактивні ігрові енциклопедії, телевізійні лекції. Окремим різновидом злиття жанрів та форм можна вважати новий різновид реклами – нативна реклама (англ. native advertising), яку останнім часом все активніше застосовують в електронних виданнях. Нативна реклама – один із наслідків комерціалізації ЗМК.

Комерціалізація як процес, що виник внаслідок перегляду неоліберальною економікою ролі та значення ЗМІ у бік розуміння мас-медіа як зведеного ринку товарів та послуг, значно змінив уявлення про журналістику як четверту владу, як соціальний інститут на службі у громадськості. Діяльність мас-медіа стало медіабізнесом. Нерозривний зв'язок усіх вершин трикутника у схемі «реклама-ЗМІ-аудиторія» став диктувати свої вимоги до виробництва телепрограм, тематики та героїв газетних публікацій, наповнення радіоефірів. Контент, як термін майже повністю замінило собою вислів «змістове, або тематичне наповнення певного ЗМК», оскільки контент – це вже не тільки текст, а ще й аудіо- та візуальна інформація, якою наповнені конвергентні медіа. Текст, графіка, звук, відео, інтегровані в єдиний інформаційний продукт, отримали назву «мультимедіа». Завдяки сучасним технічним пристроям процес збирання інформації значно полегшився. Англійська мова стала «лінгва франка» глобалізації. Достатньо добре володіти нею, щоб бути у курсі всього, що відбувається зараз у світі. Внаслідок цього аудиторії ЗМК різних держав стали споживачами однієї і тієї ж інформації. Як наслідок,

повідомлення різних ЗМК різних країн стали тотожними – у них всіх посилання на Reuters чи BBC.

Висновки. Глобалізація мас-медіа як складний процес перетворення різних видів ЗМК на усіх рівнях масово-комунікаційної діяльності – збору, обробки інформації та поширення інформаційного продукту – повинна розглядатись комплексно, з особливою увагою до економічних та технологічних причин перетворень. Адже саме вони є ключовими у розумінні наслідків глобального зближення культур, світоглядів, національних ідентичностей. Вивчення та прогнозування можливих сценаріїв розвитку дасть змогу вчасно відреагувати на нові виклики епохи.

Список використаних джерел:

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / пер. з англ. І. Андрущенко, М. Винницький. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 109 с.
2. Ваганова О. В. Роль засобів масової комунікації у процесі глобалізації: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03. Київ, 2003.
3. Гідденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / пер. з англ. Н. Поліщук. Київ: Альтерпрес, 2004. 100 с.
4. Глобальні модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; пер. з англ. Т. Цимбала. Київ: Ніка, 2008. 400 с.
5. Зернецька О. В. Глобальна комунікація. Київ: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2017. 320 с.
6. Лильо Т. Глобалізація комунікаційного простору і процес національної ідентичності у посткомуністичному світі: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2001.
7. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / перекл. з англ. О. Вольна, Г. Сташків. Львів: Літопис, 2010. 538 с.
8. Петрів Т. І. Інформаційні процеси в контексті глобалізації. Київ: Грамота, 2003. 47 с.
9. Сімашова А. Інформаційно-розважальні програми італійського телебачення в аспекті глобальної тенденції інфотейменту. *Наукові записки інституту журналістики: науковий збірник*. Київ, 2013. Т. 53. С. 119–124.
10. Сірінюк-Долгарьова К. І. Глобальний новинний дискурс: тенденції функціонування англійських інтернет-медіа: монографія. Київ: УВП; Запоріжжя: ЗНУ, 2012. 182 с.

Отримано: 26.10.2022

Наталія ТОКАР, аспірантка кафедри історії української літератури та компаративістики

ГЕНЕЗА СВІТОГЛЯДНОЇ ТА ТВОРЧОЇ МАНЕРИ ІВАНА КОРСАКА

Статтю присвячено розгляду світоглядної та творчої манери сучасного українського письменника Івана Корсака – продовжувача традицій українського історичного роману.

Ключові слова: світогляд митця, творча індивідуальність, художня манера, літературна спадщина, історична романістика.

Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення творчої індивідуальності історичного романіста Івана Корсака, не висвітленої в сучасному літературознавчому дискурсі.

Мета: на основі публіцистики дослідити становлення художньої манери І. Корсака з акцентом на чинниках формування світогляду.

Іван Корсак – сучасний український письменник з Волині, творча індивідуальність якого на сьогодні залишається майже не досліджуваною. Він був одним із перших, хто взявся заповнювати білі плями історичної тематики після відновлення незалежності нашої держави. На думку Михайла Слабошпицького, «ці твори висунули його в лідери українського історичного роману, який зі

смертями Павла Загребельного, Романа Іваничука й Романа Федоріва зазнав особливо відчутних втрат» [6].

На формування світоглядної та творчої парадигми волинського романіста, на нашу думку, мали вплив кілька чинників.

Найперше – це педагогічна діяльність Віктора Лазарука, який вчителював у селищі Заболоття Ратнівського району, де народився Іван Корсак. Бувши талановитим поетом, вчитель змалку прищеплював дітям любов до слова, зокрема й засобами найпрогресивніших зразків художньої літератури. Про видатних поетів-шістдесятників сільські школярі дізнавалися першими: «Поезія молодого Івана Драча, Миколи Вінграновського, Василя Симоненка, Ліни Костенко – всієї генерації славної митців, доробок яких

нині є окрасою української культури, – не потрапляла у шкільні програми. Учні ж Віктора Лазарука про найцікавіші публікації дізнавалися майже одразу» [1]. Ще однією заслугою педагога вважаємо виховання учнів у гармонії з природою. Звеличення та замилювання рідним краєм є наскрізною лінією поезій В. Лазарука. Властиве воно й творчому доробку І. Корсака, де природа постає в органічній єдності з людиною як невід’ємна складова її існування не лише фізичного, а й духовного.

Студентські роки, зокрема навчання у Вищій партійній школі, сприяли утвердженню творчої індивідуальності луцького письменника. Незважаючи на панівну більшовицьку ідеологію з її нівелюванням індивідуально-національного первня, серед педагогів були й національно свідомі викладачі, такі як Дмитро Прилюк, Тетяна Ярмоленко, Леонід Юзьков; відбувалися творчі зустрічі з українськими митцями Борисом Олійником, Володимиром Яворівським, Іваном Драчем. Мали вплив і зарубіжні класики, твори яких інколи потрапляли до рук митця. Вже на ранніх етапах майбутній письменник надавав перевагу літературі, яка вирізнялася філософським осмисленням дійсності, неординарністю світобачення, інтелектуалізмом, новаторством художньої форми.

Праця у сфері публіцистики підготувала остаточний ґрунт для майбутньої письменницької діяльності. Поштовхом же стали державотворчі процеси початку 90-х рр., коли публіцистика еволюціонувала в переосмислення спочатку навколишньої дійсності, а згодом – історичних подій та постатей.

Літературний шлях письменник розпочав з опрацювання народної тематики. Першою книгою Івана Корсака стала збірка оповідань «Тіні і полиски», що побачила світ у Києві у видавництві «Радянський письменник» 1990 року [5]. В ній зображене життя села 70-80-х рр. Високий моралі простого трудівника, часто ошуканого, протиставляється ницість бюрократичного чиновництва. Побудована на багатому фактографічному матеріалі сільського середовища, вона стала гідним продовженням оповідної традиції з народної тематики.

Виразнішою виявляється творча індивідуальність автора в наступній збірці «Покруч», що була видана в Луцьку 1993 року [4]. Вже на цьому ранньому етапі простежується увага до внутрішнього світу людини, поглиблений психологізм.

Становлення Івана Корсака як письменника припало переважно на часи вже незалежної України. Критик та публіцист Микола Жарких знаковою збіркою, що стала перехідним етапом від малих прозових жанрових форм до історичного роману, вважає книгу «Імена твої, Україно». Ми погоджуємося з цією думкою, але з деяким уточненням. Вважаємо, що переосмислення минулого до письменника прийшло дещо раніше, під час журналістської праці та укладання збірки публіцистики «Оksamит недавнених літ» (Луцьк, 2001), де письменник подає низку публікацій, в яких осмислено й аналізовано події доби перебудови [3]. Це реальні історії того періоду, взяті чи то з приватного життя, чи з інтерв'ю з відомими громадськими й культурними діячами. Вже у цій збірці письменник наголошує на необхідності усвідомлення власного минулого, окремого від радянського, відновлення власної історії та культури. У багатьох статтях є проєкція в минуле. Наприклад, автор публікує листа небожа Лесі Українки, в якому той ділиться спогадами про життя роду Косачів у роки революції, або розсе-

крені архіви КДБ довоєнних та воєнних років, про які йшлося в інтерв'ю з Віталієм Мельником, очільником товариства відновлення національної пам'яті «Меморіал» Тож саме в матеріалах цієї збірки слід шукати, на нашу думку, підвалини для глибшого переосмислення письменником історичного минулого української нації.

Книгу художньо-документальних оповідань «Імена твої, Україно», справедливо вважаємо переломною у творчості Івана Корсака [2]. Нею письменник розпочав якісно новий етап творчої діяльності. Надрукована в Луцьку в 2007 році, вона відразу привернула увагу громадськості небуденністю тематики, адже автор повертав з небуття імена відомих особистостей українського походження. Подальша творча діяльність письменника позначена винятково історичною тематикою. Зробивши своєрідний огляд видатних і часто призабутих постатей минулого в згаданій збірці, автор продовжує відкривати нові імена, а деколи деталізує відомості про вже згадані, у наступних повістях і романах.

Розглянувши творчий доробок Івана Корсака, можемо виділити кілька тематичних домінант. Ранні збірки малої прози характеризуються народницькою тематикою реалістичного спрямування: нищівний вплив бюрократичної системи на життя села другої половини 20 ст. («Тіні і полиски») та побутові замальовки з пильною увагою до внутрішнього світу людини («Покруч»). Більшість історичної спадщини складають твори про визначних осіб, чий імена виявилися незаслужено забутими через поневолення нації або присвоєними іншими державами («Капелан армії УНР», «Тиха правда Модеста Левицького», «Вибух у пустелі» та ін.). Порушує письменник питання національної ідентичності («Корона Юрія II»), шляхів розбудови держави («На розстанях долі», «Діти Яфета», «Отаман Чайка», «Немиричів ключ»), більшовицького геноциду («За серпанком, загадковим серпанком», «Капелан армії УНР»). Останні видання митця тематично тяжіють до подій ХХ ст., а саме: визвольної боротьби початку століття, Другої світової війни, часів радянщини, – тож спостерігаємо певне «наближення» історичного часу. Зважаючи на це, роман «За серпанком, загадковим серпанком», виданий після смерті автора, не витримує історичну часову дистанцію. Наскрізною для прозової спадщини митця є психологічна, морально-етична та національно-патріотична складова.

Творче життя Івана Корсака виявилось надто коротким, щоб умістити всі авторські задуми митця. Розпочате зі здобуттям незалежності, воно урвалося на піку творчого піднесення. Та незважаючи на це, його творчий доробок гідний Шевченківської премії, на яку був номінований письменник, але так і не отримав її у зв'язку зі смертю. Його твори характеризуються інтелектуалізмом, філософічністю, відчуттям справжнього патріотизму та гідності, повертають з небуття імена національних героїв, викликають почуття гордості за Батьківщину.

Список використаних джерел:

1. Корсак І. Вірнопідданий лісу й дібров. URL: <https://ivankorsak.com/virnopiddannij-lisu-i-dibrov/> (дата звернення: 10.05.2017).
2. Корсак І. Імена твої, Україно. Луцьк: Твердиня, 2007. 300 с.
3. Корсак І. Оксамит недавнених літ. Луцьк: Волин. обл. друк., 2001. 224 с.
4. Корсак І. Покруч: оповідання. Луцьк: Ред-видав. Відділ Волинської області, 1990. 172 с.

5. Корсак І. Тіні і полиски: оповідання. Київ: Рад. письменник, 1990. 198 с.
6. Слабошпицький М. Історія Волині – це був ландшафт його душі. На сорок днів відходу в засвіти Івана Корсака. URL:

<https://www.volyn.com.ua/news/95179-istoriia-volyni-tse-buv-landshaft-ioho-dushi>. (дата звернення: 25.10.2018).

Отримано: 26.10.2022

Олеся ТРОФИМЮК, асистент кафедри історії української літератури і компаративістики

ПРОБЛЕМА ДЕФІНІЦІЇ ЩОДЕННИКА ЯК ЖАНРУ ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ ПРОЗИ

У статті проаналізовано жанрові особливості щоденника як різновиду художньо-документальної прози. Досліджено метажанрову модель щоденника.

Ключові слова: художньо-документальна проза, щоденник, метажанр.

Особливе місце як різновиду художньо-документальної прози належить щоденнику. «Щоденник – літературно-побутовий жанр, фіксація побаченої, почутої, внутрішньо пережитої події, яка щойно сталася. Щоденник пишеться для себе і не розрахований на публічне сприймання, в ньому нотуються переважно явища особистого життя, здебільшого в монологічній формі, хоча може бути й внутрішньо діалогічна (полеміка із самим собою, з уявним опонентом тощо) – відшуковуємо таке тлумачення в «Літературознавчому словнику-довіднику» [8, с. 745].

Як зазначає М. Коцюбинська, «щоденник реалізує свідоме чи й підсвідоме прагнення не сфальшованої реальності. У цьому його значення як для самого автора (потреба осмислення навколишнього і розкші самоусвідомлення), так і для читачів. Уже сама фіксація події – чи то зовнішньої, реальної, чи внутрішньої (емоції, суб'єктивні враження і реакції, психологічні самомотатки, світ індивідуальних переживань і самоаналізу) – важлива як акт пізнання. З цих цеглинок вибудовується образ середовища, житейська атмосфера, світ почувань і реакцій. Тобто автопортрет автора й образ доби» [7, с. 21].

Щоденники мають важливе культурологічне значення, оскільки передають цілісну картину буденного життя автора. Більше того, вони є віддзеркаленням певного історичного періоду.

Окрім фактичного фіксування подій, автор водночас користується психологічним прийомом «сповіді» та викладає свої думки й переживання на папері. До прикладу, враховуючи всю складність доби шістдесятників, коли за будь-яке інакодумство карали, то щоденник ставав найкращим безпечним співрозмовником. Також щоденник репрезентує автопортрет автора: «...щоденник – це завжди певне відсторонення, щаслива можливість подивитися на себе збоку, розповісти про себе і «навколо себе» мовби у третій особі. Можливість самоочищення сповіддю, звільнення від тягаря минулого, точніше своєрідне «обрубвання», залишення його поза собою» [7, с. 34].

Мета нашого дослідження – проаналізувати жанрово-стильові особливості щоденника як різновиду художньо-документальної прози.

Незважаючи на те, що щоденник як жанр існує вже кілька тисяч років, до сьогодні не існує узгодженого в середовищі науковців єдиного визначення. Це й зумовило **актуальність теми** нашого дослідження.

До прикладу, Катерина Танчин тлумачить щоденник як жанр документальної літератури, що «перебуває на межі між мемуарами, епістолярієм і записними книгами, але, разом з тим, має власні суттєві особливості, що вирізняють його з-поміж суміжних жанрів документалістики» [10, с. 78–79].

На підтвердження Інна Горячок зауважує: «Щоденник як жанр, що перебуває на межі між мемуарами, епістолярієм і записними книгами, має власні суттєві особливості, що вирізняють його з-поміж суміжних жанрів документалістики. Щоденник стає незамінним документом для вивчення формування світогляду автора, джерелом для дослідження творчої лабораторії письменника» [5, с. 43–46]. Щоденник і досі залишається одним з найменш вивчених жанрів, але варто зазначити, що сьогодні з'являються ґрунтовні роботи, які окреслюють ознаки жанру, класифікації типів щоденників і його місце в художньо-документальній прозі.

Важливим і узагальненим є твердження Олега Рарицького, у якому подана жанрова приналежність щоденників та їхнє художнє призначення: «Належать вони до метажанрових утворень і своє художнє призначення виявляють у тому, щоб у хронологічній послідовності фіксувати важливі події з повсякденного буття митця з можливою їх констатацією й інтерпретацією» [9, с. 55].

Особливості жанру щоденника в системі документалістики досліджували літературознавці Н. Банк, П. Басинський, Т. Бовсунівська, В. Барахов, М. Бахтін, О. Галич, А. Гаранін, Л. Гінзбург, О. Єгорова, Д. Затонський, В. Здоровега, Н. Ігнатів, А. Ільків, В. Кардіна, А. Кочетова, М. Кузнецова, Г. Мержинська, Н. Момот, Ю. Подлубнова, Г. Поспелов, Н. Тамарченко, К. Танчин, Л. Тарнашинська, А. Тартаковський, Т. Черкашина, М. Чудаков, І. Янська та інші.

Сучасна українська дослідниця М. Варикаша зараховує щоденник до літератури *non-fiction*. Вона стверджує, що «дискусійним питанням є і саме визначення жанру щоденника, і його специфіка в аспектах проблеми адресанта й автора, хронотопу, функцій, класифікація і місце щоденника в системі жанрів» [2, с. 66]. «*Fiction*» з англійської перекладається як фікція, вигадка фантазія, а *non-fiction* відповідно нефіктивний, тому така література базується на реальних подіях, фактах, постатях, які автор художньо осмислив та описав.

Одним з найбільш ґрунтовних досліджень щоденництва в мемуарознавстві можна вважати праці літературознавця О. Галича «Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи», «У вимірах non fiction: Щоденники українських письменників ХХ століття» [4, с. 200]. У цих дослідженнях розглядаються теоретичні та історико-літературні проблеми мемуаристики, і зокрема, щоденників. О. Галич запропонував твердження про специфіку щоденника як жанру мемуарної літератури. Водночас, на думку дослідника, «щоденник має і власну специфіку, яка не виявляє себе в інших жанрах: відносна регулярність записів, цілісність,

уривчастість, фрагментарність, інколи обірваність, незавершеність думки тощо» [3, с. 65].

У працях зарубіжних дослідників також немає чіткості й однотайності в трактуванні визначення щоденника. Існує неузгодженість щодо трактування щоденників і мемуарів: «Щоденники та записні книжки в їхньому первісному вигляді природно протиставляти мемуарам, – пише Н. Банк. Відмінності очевидні. Автор мемуарів іде за принципом, який Твардовський назвав «гортати в зворотному порядку календар». Автор щоденника зриває листки календаря по черзі. Перший рухається від кінця подій до витоку. Для другого кінець часто неясний. Обидва йдуть від різних точок: один до минулого, інший – до майбутнього» [1, с. 21].

На сучасному етапі щоденник трактується як метажанрове утворення.

У двотисячних під впливом праць зарубіжних науковців в українській жарнології набуває поширення поняття *метажанру*. Ще до сьогодні чіткого визначення цієї формозмістової категорії немає, але є чітке уявлення про її суть. Дослідник Борис Іванюк явище метажанру пояснює так: «Метажанр – поза родова жанрова ознака, яка зумовлює типологічну подібність різних жанрових форм» [6, с. 322]. Тобто, на думку вченого, ця ознака веде до міжродових і міжжанрових змішувань у рамках одного твору, накладання жанрових форм, синтезу ідей, образів, тем. Сьогодні, активно поширюється думка вчених про тлумачення метажанру як жанрового зміщення, міжтекстового зрощення, яке поєднується в авторський оповіді й сприймається як одне ціле.

Тому вважаємо, що *метажанр* – це своєрідна художня модель, яка в тексті синтезує всі жанрові та різномірні, літературні, не літературні елементи в єдиний авторський наратив.

Зразками щоденників як метажанрових утворень репрезентована доба шістдесятництва. Активними творцями щоденникового наративу були Л. Танюк, Гр. Тютюнник, В. Симоненко і Р. Іваничук, І. Чендей. Їхня щоденникова спадщина є складовою загального метажан-

рового дискурсу і сприймається в єдиному контексті з працями їхніх літературних попередників і наступників.

Отже, сьогодні найбільш логічно вмотивованим є розуміння щоденника як повноцінного жанру художньо-документальної прози, поряд із такими, як мемуари, листи, записні книги, нотатки і низка класифікацій щоденника за різними ознаками. Актуальним залишається твердження про розуміння цього жанру як метажанрового утворення з його жанровими модифікаціями.

Список використаних джерел:

1. Банк Н. Нить времени. Дневники и записные книжки советских писателей. Ленинград: Сов. писатель ЛО, 1978. 248 с.
2. Варикаша М. Література non-fiction: поміж фактом і фікцією. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Випуск XXIII. Частина 3. С. 28–38.
3. Галич О. У вимірах non fiction : щоденники українських письменників ХХ століття: монографія. Луганськ: Знання, 2008. 200 с.
4. Галич О. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза перспективи: монографія. Луганськ, 2001. 224 с.
5. Горячок І. Щоденник як форма самовираження письменника: жанри і типологія. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2015. Вип. 9. С. 43–46.
6. Іванюк Б. Жанрологічний словник: Лірика. Чернівці: Рута, 2001. 92 с.
7. Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси. Екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної літератури. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 70 с.
8. Літературознавчий словник-довідник / Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін. Київ: ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
9. Рарицький О. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників). Київ: Смолоскип, 2016. 488 с.
10. Танчин К. Щоденник як форма самовираження письменника: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06. Тернопіль, 2005. 20 с.

Отримано: 26.10.2022

Зореслава ШЕВЧУК, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СОМАТЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ В АСПЕКТІ МОДЕЛЮВАННЯ ЖІНОЧОГО ПОРТРЕТА

У статті класифіковано соматемами на позначення параметричності (розміру) та з'ясовано оцінне значення соматем і їхніх характеристик, які вжито для портретування жінки в текстах сучасної української жіночої прози.

Ключові слова: параметризм, розмір, соматема, вербалізація, оцінне значення.

Актуальність теми. Параметризм як елементи функційно-семантичного поля *параметричність* мають певні особливості й закономірності функціонування. Окремі аспекти категорії параметричності досліджували О. В. Кардашук, О. Ч. Кшановський, Т. Г. Линник, О. М. Хавкіна, Т. А. Щєбликіна, проте мовознавці зосереджували увагу на аналізі вибіркового лексем, які репрезентують відповідний параметр (ширину, висоту тощо).

Зокрема О. М. Хавкіна виокремила шість основних мікрополів (глибини, ширини, висоти, довжини, товщини, загального розміру) і два допоміжні мікрополя (середнього й однакового розміру). У кожному основному мікрополі виділено групи великої і малої величини (групи великої і малої глибини, групи великої і малої товщини тощо). Мікрополя глибини, ширини, висоти, довжини, товщини озна-

чають величину в одному вимірі. Серед лексем, що означають розмір у кількох вимірах, зафіксовано слова, що фіксують величину у двох (висота – ширина, довжина – висота, довжина – ширина) та в трьох вимірах (висота – довжина – ширина) [8, с. 6]. Основою для нашого дослідження слугувала класифікація О. М. Хавкіної.

Мета нашого дослідження – опис параметра розміру для опису соматем як елементів, відзначених найбільшою частотою вживання, що вербалізують оцінне значення зовнішнього вигляду жінки. У статті проаналізовано найчисельнішу групу кожного мікрополя, а саме прикметникову.

Виклад основного матеріалу. Для опису ознак тіла та його частин на позначення розміру виокремлюємо такі параметри:

а) **величину** – у цьому аспекті представлено соматема *фігура* (масивна), *зріст* (високий, невисокий, гороб'ячий (сіро-гороб'ячий), ніс (крихтний), рот (великий), груди (маленькі).

Л. М. Марчук у монографії «Функціонально-семантичний аспект градації в українській мові» класифікує прислівники як сигналізатори низького, середнього / достатнього, високого та граничного ступеня величини ознаки [5, с. 302]. В аналізованому текстовому корпусі натрапляємо на сигналізатори високого ступеня величини ознаки в описі зовнішності за висотою (прислівники *надто*, *занадто*): *Потім почула смішок – сміялася Володимирова мати, надто масивна жінка <...>* [6, с. 123].

Сигналізатор середнього / достатнього ступеня ознаки репрезентовано прислівником *доволі*: *А Люціна подібна на маму <...> доволі висока на зріст, але витончено делікатна та струнка* [2, с. 358].

Подекуди натрапляємо на інтенсифікатори, виражені суфіксами *-и-*, *-еньк-*; префіксом *не-*: *Антоніна перелякано витріщалася на Магду. Вона, сидячи, була десь на голову нижча від невисокої Магдалени, але зараз хотіла здаватися ще меншою* [4, с. 143];

Маленький зріст жінки виражено художнім означенням *гороб'ячий*, структура якого містить внутрішнє порівняння із пташкою (горобцем) маленького розміру. Колоратив *сірий* підсилює невизначу постать жінки: *– Та ви не переживайте... Та сідайте... Та нічого страшного... це ж діти... – певно, помітивши стан Євдокії Михайлівни, завибачалася вчительочка, доводячи Євдокію Михайлівну одним своїм сіро-гороб'ячим виглядом, до нестями* [7, с. 131–132].

Дуже маленький розмір носа асоціюється з носом тварини (свині): *Тоді від носа точно нічого не залишиться. Він у мене і так крихтний. Мов свинячий* [3, с. 41];

Приємне враження від грудей жінки забезпечено вживанням демінутива *маленький*. Таке ствердження простежуємо під час самохарактеристики жінки: *Ніна пишається своїми маленькими грудьми, вкритими засмагою з солярію* [4, с. 26];

б) **довжину** – репрезентантами вказаного параметра є соматема *обличчя* (*кирпате*, *видовжене*), *ніс* (*короткий*), *вуха* (*короткі*), *шия* (*лебедина*), *ноги* (*довгі*), *пальці* (*довгі*), *спина* (*коротка*), *волосся* (*коротке*, *довге*), *коса* (*довга*).

Обличчя, ніс, вуха, ноги. Лексему *кирпатий* традиційно вживають для опису носа. Подекуди в текстових фрагментах семантика цієї характеристики вербалізує значення людини, яка має ніс такої форми: *Скоса глянула – худа, очі великі, та від благодійників раптом відділилася струнка чорнява дівчина, пішла до тишної жіночки років сорока п'яти з кирпатим усміхненим обличчям, простягнула хазяйці білі крокуси* [6, с. 201].

Значення більшої / меншої довжини за норму виражають словотвірні мікрокомпоненти (суфікси *-ен-* у лексемі *видовжений*; *-и-* у прикметниках *довший*, *коротший*): *У жінки – видовжене обличчя, бездоганна стрижка, маленьке гостре підборіддя та уважний погляд* (ВК, с. 64); *Ще в мене значно довші ноги, коротші ніс та вуха і я не вмію їх дотепно вивертати* [3, с. 40].

Шия. Характеристика *лебединий* на позначення ший вербалізує порівняння із довгою шиєю лебедя: *І одна з циганок танцювала так, що Василеві аж дух забивало <...>. Тонкий стан, лебедина шия <...>* [4, с. 72].

Пальці. Довгі пальці, як простежуємо з контексту, – окраса жінки. Письменниця доповнює їхню характеристику емоційно забарвленим словосполученням *гарні руки*: *Будда ж весь час витріщався на її руки. Я теж подивився,*

Колобок теж. «Гарні руки», – констатував Колобок. «Довгі пальці», – додав я. Ми з Колобком утворювали гурт шанувальників довгих дівочих пальців [3, с. 50].

Спина. Зображення жіночого тіла передбачає переважно пропорційний (різна висота, товщина соматем) опис усіх його частин. Проте часто в текстах сучасної жіночої української прози простежуємо поєднання ознак однакової форми (у нашому контексті – однакової висоти: *невисока жінка – коротка спина*): *В Агати, хоча вона невисока, коротка спина, натяк на талію <...>* [3, с. 50].

Волосся. Натрапляємо на апеляції щодо опису короткого і довгого волосся, здійснені через натяк (на довгі ноги жінки, її довгу сумку, довгу шаль), що створює своєрідний ефект контрасту: *Спочатку побачив ноги. А тоді – Грину, це була вона, на пішохідному переході, з великою сумкою на плечі та ще одною, маленькою, затисненою під праву руку. Вітер куйовдив коротке чорне волосся, наче траву на газоні* [1, с. 125] – використання порівняння волосся з травою вказує на його довжину (*коротке, як трава*).

Коса. Здавня жіноча коса вважалася окрасою української дівчини, символом її дівочтва. Л. Давшар наголошує на її довжині, використовуючи спордненість із довгою дорогою життя: (*коса довга, як життя*): *І коса... Така коса! Як життя, довга* [3, с. 250].

Висновки. Отже, характеристики соматем на позначення розміру репрезентовані абсолютними лексемами, які утворюють антонімічні пари. Крім того, натрапляємо на параметризм, що виражають градаційне значення, що відтак є виразниками емоційного забарвлення в контексті.

Зауважимо, що особливість позитивної естетичної оцінки в семантиці досліджуваних лексичних одиниць полягає в підкресленні витончених рис частин тіла, тендітної фігури та стрункої постави жінки. Подекуди нейтральне значення характеристик соматем може вербалізувати негативну оцінку і навпаки. Така дифузність у текстах сучасної української жіночої прози створює ефект «перекручування». Асоціативне уявлення від сприйнятого портретного опису під час цього співвідносять наявні у свідомості знаки, смисли, факти з традиційними, відображеними подекуди в змістово-підтекстовій інформації.

Список використаних джерел:

1. Вдовиченко Г. Інші пів'яблука : роман / передм. М. Рудської. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 256 с.
2. Гурницька Н. Мелодія кави у тональності кардамону: роман / передм. О. Печорної. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 395 с.
3. Денисенко Л. Відлуння : від загиблого діда до померлого: роман / передм. Г. Гузьо. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 320 с.
4. Корній Д. Щоденник мавки : роман / передм. О. Хвостової. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 304 с.
5. Марчук Л. М. Функціонально-семантичний аспект градації в українській мові: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. 304 с.
6. Мастерова В. Суча дочка : роман / передм. О. Сизоненка. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 240 с.
7. Тарасюк Г. Т. Новели : проза. Бровари: ПП «МН ТРК «Відродження», 2006. 416 с.
8. Хавкіна О. М. Функціонально-семантичне поле параметричності в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Запоріжжя, 2008. 16 с.

Отримано: 26.10.2022

ЗАСАДИ УКЛАДАННЯ СЛОВНИКА ОБРЯДОВОЇ ЛЕКСИКИ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ ПОДІЛЛЯ

Актуальним для сучасної діалектології залишається систематизація та опис фраземіки всіх українських говорів. Особливу зацікавленість викликають фраземи народних обрядів на території Поділля.

У статті окреслено основні засади побудови словника обрядової лексики та фразеології Поділля, матеріали до якого зібрані авторкою.

Ключові слова: фразема, словник, обряд.

Вивчення досвіду мовознавців та фольклористів минулих століть, сучасні діалектологічні розвідки переконують у тому, що важливим етапом вивчення розвитку мови є фіксація та укладання словників живого народного мовлення конкретної доби як правдивих свідчень матеріального, культурного та духовного життя українців.

Актуальність теми. Одним із важливих завдань сучасної української діалектології залишається робота над укладанням словників фраземіки окремих українських говорів. Такі матеріали дозволять отримати дані про ареальне поширення та особливості побутування обрядових фразем, здійснити порівняльний аналіз з іншими українськими та слов'янськими говірками, а також фраземами літературних мов. Потреба залучення обрядових фразем сучасних подільських говірок до наявних діалектологічних студій зумовила вибір цієї зони та проблематики ідеографічного опису.

Мета розвідки – сформулювати завдання та основні засади структурування «Словника обрядової лексики та фразеології Поділля».

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що подільські говірки належать до волинсько-подільської групи говорів південно-західного наріччя, мають загальноукраїнську мовну основу, є старожитніми за визначальними рисами. Крім того, порівняно чітко виокремлюються західний, східний та центральний ареали подільського говору, які мають ряд говіркових особливостей.

Мета «Словника обрядової лексики та фразеології Поділля» – зафіксувати все розмаїття фраземного складу (загальноукраїнських та вузьколокальних) з усіма наявними варіантами (фонетичними, морфологічними, лексичними), синонімічними рядами, полісемією. Сьогодні актуальним для діалектологічних студій є опис всього мовленнєвого пласту, тому, досліджуючи обрядову фраземіку подільських говірок, ми прагнули до максимального врахування фраземних фактів, включаючи й літературні зразки, як активний елемент народнорозмовного мовлення. Зауважимо, що на сьогодні вже опубліковано окремі лексикографічні праці, які фіксують лексикофразеологічний склад говірок Поділля [1; 2; 3].

Запис матеріалу здійснювався за спеціально складеним авторкою питальником, що налічує 120 питань, у 80 населених пунктах Поділля, що дало змогу зробити висновки про територіальне поширення окремої фраземи, розпочати роботу над укладанням атласу.

Сталі вислови подаємо за тематичними групами. Оскільки деякі вислови можуть відноситися до двох і більше тематичних груп, то їх наводимо двічі. У межах кожної групи ці вислови розташовуємо відповідно до змісту.

Подаємо фрагмент словника:

ЕТАПИ ВЛАСНЕ ВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ

‘одягати молоду’

брати під вельон [брати п'ід вел'он] (Удр)

в велян вбирають [ʎ'вел'ан ʎби^ерайут'] (Кнв)
вбирати в вельон [ʎби^ерати ʎ'вел'он] (Бр, Влч, Плщ)

вбирати вінка [ʎби^ерати в'ін'ка] (Крвв, Мдн)
вбирати вінок [ʎби^ерати в'інок] (Ярм)
вбирати молоду [ʎби^ерати моло^вду] (Віл, Врб, Зас, Злч, МП, Рог, Щт, Юх)

‘вкуп нареченої’

брати вкуп [б'рати 'вкуп] (Лшк, Юх)
вивести молодих [вивести моло^вдих] (Зас)
виводити молоду [ви^еводи^ети моло^вду] (Лтв)
вкуп [вкуп] (Віл, Гвр, Грц, Зсц, Клд, Крч, Мал, Плн, Птр, Рц, СтП, Сш, Чорн, Юр, Ябл, Ярп)

‘благословення’

благословення [благосло'вен':а] (Втр, Крч)
благословення батьків [благосло'вен':а бат'^вкіʎ] (Зал)

благословення рідних [благосло'вен':а 'р'ідни^ех] (Бал)

благословити молодих [благосло'вити моло^вдих] (Жищ)

благословити молодих хлібом-сіллю [благосло'вити моло^вдих х'л'ібом'с'іл':у] (Бер, ВКт, МП)

‘весілля’

балюють весілля [бал'уйут' ве^ес'іл':а] (Млн)

берут шлюб [бе'рут шл'уб] (Кнщ, Мхв)

бируть шлюб [би^ерут' шл'уб] (Мин)

бити свині [бити с'вин'і] (НУ)

‘вкрадення молодої’

вкратати молоду [ви^екра'дати моло^вду] (БЗ, Бчч, ВП, Врх, Гвр, Гук, Дер, Дун, Дш, Зж, Зст, Калн, Кмн, Кр, Лшк, НовС, Пудл, СО, Сок, СС, Хрш, Цик, Яцк)

вкратати наречену [ви^екра'дати наре^ечену] (Влн)

вкрадення молодої [в'краде^н':а моло^вдойі] (Бал, ВЖ, Плж, Псн)

вкрадення тугельки молодої [в'краде^н':а туге^л'ки моло^вдойі] (Зал)

‘знімати фату’

букет [бу'кет] (Удр, Юх)

вкрати тугля [в'крати 'туфл'а] (Хрш)

вкупити віночка [в'купити в'іночка] (Рдк)

вкупити віночки [в'купити в'іночки] (Прн)

Особливе значення мають фраземи, які:

1) не зафіксовано в лексико- і фразеографічних працях літературної мови: ʎд'а'гати 'вел'ан, ʎби^ерати ʎ в'інок, ʎб'іратис'а за мо^вло^вдуху, 'вел'он с короноіу 'одягати молоду'; ви^екуп'л'ати по^вдуш'ки, йти на по'купку ‘вкуп нареченої’;

2) відрізняються від літературних якими-небудь формальними ознаками: літ. зав'язати хустку [4, с. 301] – под. за'вити 'голову рушни^еком, закру'тити 'кичкоіу 'голову, 'кинути на 'н'уйу 'хустку, накри'вати

хусткою моло^вду, *пере^вводи^ли* ў моло^дичку, *пори^вати* /голови 'взяти заміж, одружитися'.

Висновки. Отже, сучасні записи обрядів Поділля уможливають укладання бази даних матеріальної та духовної культури регіону, подальше їх дослідження.

Список використаних джерел:

1. Коваленко Н. Д. Слова з язика, як бджоли з вулика. Матеріали до словника народних порівнянь подільських і воли-

нських говірок Хмельниччини. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2011. 104 с.

2. Коваленко Н. Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2019. 412 с.
3. Матеріали до словника подільського говору / упор. І. В. Гороф'янюк. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2021. 461 с.
4. Фразеологічний словник української мови: у 2-х кн. / укл.: В. М. Білоноженко та ін. Київ, 1993. 980 с.

Отримано: 26.10.2022

Тетяна ВАЛЬКО, аспірантка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

ГЕНДЕРНІ УЯВЛЕННЯ ЩОДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ У ПІДЛІТКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті представлено аналіз уявлень про самостійне сімейне життя у підлітків з інтелектуальними порушеннями з позиції гендеру. Виділено та проаналізовано характерні гендерні стереотипи.

Ключові слова: гендерні стереотипи, уявлення про сім'ю, підлітки з інтелектуальними порушеннями.

Сім'я як соціальний інститут володіє широкими можливостями виховного впливу на підлітка з інтелектуальними порушеннями (далі ІП), створюючи фундамент для розвитку його особистості. Традиції, особливості взаємовідносин, норми спілкування та поведінки у сім'ї передаються із покоління у покоління. Як результат у психіці підлітка фіксується підсвідомий зразок батьківства, від якого залежить те, як відбуватиметься виховання власних дітей.

Проблеми гендерного виховання підлітків з ІП розкрито у працях П. Блонського, Т. Гурлевої, Д. Ісаєва, В. Кагана, М. Матвєєвої, С. Миронової та ін. Недостатньо вивченими залишається питання гендерних аспектів формування уявлень про самостійне сімейне життя у підлітків з ІП.

Результати досліджень уявлень про сім'ю у підлітків з ІП свідчать про їх недостатню повноту, розбіжності в поглядах хлопців і дівчат, неадекватною оцінкою себе у ролі майбутнього сім'янина. Певна звуженість образів характерна для таких аспектів шлюбно-сімейних уявлень, як уявлення підлітків про якості ідеального партнера, мужність і жіночність, сімейні ролі та їх розподіл між чоловіком і жінкою. Особливо звуженими та прямитивними є уявлення респондентів про функції сім'ї та організацію сімейного життя [1, 2].

Гендер – одна з базових характеристик особистості, що обумовлює її психологічний і соціальний розвиток [3]. Усвідомлення власної статевої приналежності та становлення гендерної ідентичності підлітка з ІП – один із напрямів його подальшої соціалізації та сімейної реалізації.

Під час вивчення особливостей уявлень про сімейне життя у підлітків з ІП було виявлено низку характерних гендерних стереотипів – стандартизованих уявлень про моделі поведінки й риси характеру, що відповідають категоріям «чоловіче» та «жіноче».

Респонденти адресували конкретні соціальні та психологічні характеристики особистості за принципом «фемінності та маскулінності». Так «маскулінне» (чоловіче) ними вважається домінуючим, значимим та раціональним, а «ремінне» (жіноче) пов'язується з вторинним, емоційним, материнським. Більш виразно подібна стереотипна гендерна тенденція простежувалась у відповідях підлітків з ІП, що проживають у сільській місцевості. Дівчата, приміром, розповідали про те, що у їх родині причинами сімейних конфліктів є те, що «тато

п'є, спить цілими днями, не допомагає мамі». Водночас головним у родині вважають саме його.

Другим стереотипом є закріплення сімейних ролей відповідно до статі. Для жінок основною роллю більшість респондентів вважають сімейну, для чоловіків – професійну, відповідно й оцінка успішності особистості пов'язана з виконанням цієї ролі. До родинно-побутових обов'язків дружини респонденти традиційно віднесли «догляд за дитиною, прибирання, приготування їжі, роботу по господарству». В обов'язки чоловіка входить переважно матеріальне забезпечення родини.

Іншим стереотипом є розбіжності між характером праці за гендерною ознакою. Респонденти вважають, що жінці належить експресивна (виконавська й обслуговуюча праця), а чоловіку – інструментальна сфера діяльності (керівна праця). Непослідовність простежується у тому, що підлітки з ІП відводять чоловіку більшу долю відповідальності за добробут родини, проте за дружиною закріплюють більше сімейно-побутових обов'язків.

Отже, виявлені гендерні аспекти та стереотипи щодо сімейного життя свідчать про поверхневі, некритичні та частково нереалістичні погляди респондентів на питання, які, очевидно, позначаються на їх ставленні до сім'ї і баченні себе у ролі майбутнього сім'янина. Перспективними напрямами цього дослідження є розробка ефективного методичного забезпечення з формування уявлення про сім'ю у підлітків з ІП з урахуванням гендерних аспектів виховання.

Список використаних джерел:

1. Валько Т. І. Уявлення про сімейні стосунки як умова створення своєї власної сім'ї особами з інтелектуальними порушеннями: *Актуальні питання колекційної освіти*: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 2020. 346 с.
2. Іваненко А. С. Формування уявлень про майбутню сім'ю у розумово відсталих підлітків: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.08. Київ, 2016. 254 с. URL: https://npu.edu.ua/images/-file/vidil_aspirant/dicer/%D0%94_26.053.23/Ivanenko.pdf (дата звернення: 29.03.2022).
3. Левицький В. Е. Особливості підготовки учнів старших класів з порушеним інтелектом до сімейного життя. *Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський: Медобори, 2006. 348 с.
4. Миронова С. П. Матвєєва М. П. Статеве виховання у допоміжній школі: посібн. для вчит. Кам'янець-Подільський, 1996. 30 с.

Отримано: 24.10.2022

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ ЧИННИКІВ НА ЕКОНОМІЧНЕ ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті здійснено аналіз наукових праць з проблематики економічного виховання старшокласників. Визначено ключові соціальні чинники, що впливають на якість економічного виховання старшокласників з інтелектуальними порушеннями, а саме: вікові, статеві, соціально-класові.

Ключові слова: економічне виховання, економічна компетентність, старшокласники з інтелектуальними порушеннями, чинники економічного виховання.

Постановка проблеми. Економічне виховання підрастаючого покоління особливо актуалізувалося в нашій країні на початку 90-х рр. ХХ ст. і продовжує розвиватися та удосконалюватися і понині. При цьому порівняння практики викладання економіки лише у старшій школі та практики поступового введення елементів економічних знань на більш ранніх етапах шкільного навчання свідчить про доцільність наскрізної економічної підготовки учнів, починаючи ще з першого класу, що і практикується у низці вітчизняних шкіл. Проте специфіка економічного виховання дітей з інтелектуальними порушеннями має свої особливості, пов'язані в основному з особливостями протікання процесу їхньої соціалізації, зокрема у старшому шкільному віці, зважаючи на значне відставання формування навичок соціальної комунікації. Відповідно, постає проблема виявлення та подальшого урахування чинників соціального характеру, що впливають на якість економічного виховання старшокласників з інтелектуальними порушеннями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням економічної освіти і виховання дітей старшого шкільного віку присвячені роботи багатьох фахівців, а також підготовлені програми, навчальні посібники, методичні рекомендації з економічного виховання у старшій школі (Я. Коменський, К. Ушинський, А. Макаренко, О. Аменд, Л. Епштейн, Л. Пономарьов, А. Кітов, В. Кондратьєв, О. Кульчицька, Т. Любимова, І. Прокопенко, В. Розов, О. Шпакта ін.).

Метою дослідження є обґрунтування соціальних чинників економічного виховання у старшокласників з інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті економічного виховання старшокласників О. Паліга та М. Джус наголошують, що саме у процесі загальношкільної економічної підготовки покращується економічна соціалізація учнів, в результаті якої формується ціннісне освоєння ними економічної реальності, етичне наповнення соціально-економічними нормами, соціальна спрямованість особистісних якостей, мотивація до раціональної економічної діяльності тощо [1].

Також ціла низка дослідників доводить важливість гармонійного поєднання шкільного економічного виховання із сімейним, визначаючи важливу роль батьків у такому вихованні. Це також особливо стосується дітей з інтелектуальними порушеннями, яким батьківська підтримка у процесі соціалізації вкрай необхідна та важлива. Зокрема, на допомогу такому вихованню приходять спільні покупки, участь дітей у плануванні сімейних витрат, приклади батьків у частині економічного мислення та економічної поведінки тощо.

При визначенні особливостей економічного виховання старшокласників з інтелектуальними порушеннями можна взяти за основу праці дослідників, присвячені

урахуванню вікового чинника такого виховання. Одними з найперших у цьому напрямі вважаються дослідження Ж. Піаже, розвинуті Д. Роддером Джоном [2], присвячені споживчій соціалізації дітей, у якій виокремлюються три основні стадії такої соціалізації:

- 1) передопераційна (перцептивна) (3–7 років) – економічне життя дитини слабо організоване, оскільки практично всі економічні рішення приймаються батьками;
- 2) конкретно-операційна (аналітична) (8–11 років) – формуються перші економічні переконання та з'являється можливість впливати на споживчий вибір, що нав'язується батьками (наприклад, ця річ є у всіх подруг, я теж хочу);
- 3) формально-операційна (рефлексивна) (12–15 років) – з'являється здатність приймати економічні рішення типу «хочу-не хочу», «дорожче-дешевше», «ціна-якість» тощо.

Спираючись на наукові праці А. Фьонема та П. Томаса [3], знаходимо *статеві відмінності* у економічному вихованні хлопців та дівчат. Зокрема, ними відмічається, що батькам доводиться видавати сину більше кишенькових грошей, ніж доньці. При цьому, якщо хлопчик швидко витратить свої кишенькові гроші, ймовірність того, що йому швидко дадуть нові значно вища, порівняно із дівчатами.

Н. Дуднік з'ясовано, що хлопці у процесі економічного виховання швидше та краще усвідомлюють, звідки беруться гроші та для чого вони призначені. Також вони краще, ніж дівчата розуміють, що для отримання більшої заробітної плати потрібно краще навчатися та більше працювати на результат. Крім того, хлопці виявляють більше здібностей і варіативності у способах заробітку грошей [4, с. 209–210].

Досить багато наукових праць як зарубіжних, так і вітчизняних фахівців присвячено *соціально-класовим відмінностям* сприйняття економічних відносин у процесі економічного виховання. Зокрема, кількість кишенькових грошей, які видаються дитині, напряму залежать від рівня забезпеченості родини (діти із середнього класу отримують кишенькових грошей як мінімум вдвічі менше, ніж із забезпечених родин, а бідні можуть не отримувати взагалі). [5; 6 та ін.]. Г. Маршалл та Л. Магрудер також наголошували, що розуміння дітьми основного призначення грошей напряму залежить від того, як часто їм доводиться мати з ними справу (чи часто виділяються кишенькові гроші, чи є можливість заробити та накопичити певну суму самому, чи часто діти приймають участь у сумісних з батьками витратах грошей) [5]. Також відмічено, що діти із середнього класу більш схильні до заощаджень кишенькових грошей, а із більш забезпечених родин – майже до повного витрачання (вони впевнені, що батьки дадуть їм ще грошей за вимогою) [6].

У межах чиннику соціально-класових відмінностей економічного виховання дітей, на думку низки дослід-

ників, важливого значення набуває також рівень освіти батьків у родині. Зокрема, установлено, що діти із більш освічених родин швидше розуміють нав'язливість реклами. Також у таких сім'ях формуються схожі оцінки щодо практики витрачання грошей: в освічених родинах як батьки, так і діти витрачають кошти більш обдуманно.

К. Роланд-Леві у цьому контексті також зазначає, що діти «середнього» класу краще за малозабезпечених дітей орієнтуються в питаннях банківського сервісу, у той час як останні – у виробничих відносинах. Ці відмінності диктуються не стільки доходами родини, скільки рівнем освіти та професіями батьків [7, с. 152–154].

Висновки і перспективи подальших розвідок. З урахуванням проведеного критичного аналізу зроблено висновок, що на результати економічного виховання дітей впливає ціла низка чинників (вікові, статеві, соціально-класові тощо), без урахування яких неможливо сформулювати правильну його стратегію та обґрунтувати методологію. Без урахування цих чинників процес економічного виховання старшокласників з інтелектуальними порушеннями, на нашу думку, може гальмуватися та не дозволяти отримувати бажані навчально-виховні результати. Перспективою подальших розвідок є формування критеріїв, що дозволяють оцінити вплив зазначе-

них чинників на якість економічного виховання старшокласників з інтелектуальними порушеннями.

Список використаних джерел:

1. Палига О. В., Джус М. В. Формування економічного мислення школярів. Методичні знахідки вчителів початкових класів з поглибленим вивченням основ економіки. Тернопіль: Мандрівець, 2009. 136 с.
2. Roedder John D. Consumer Socialization of Children: A Retrospective Look at 25 Years of Research. *Journal of Consumer Research*. 1999. Vol. 26 (3). P. 183–213.
3. Furnham A., Thomas P. Adult's perceptions of the economic socialization of children. *Journal of Adolescence*. 1984. № 7. P. 217–231.
4. Дуднік Н. Економічна соціалізація старших дошкільників. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. Вип. 47. С. 206–212.
5. Marshall H., Magruder L. Relations between parent money education practices and children's knowledge and use of money. *Child Development*. 1960. № 31. P. 253–284.
6. Newson J., Newson E. Seven years old in the home environment. London: Allen & Unwin, 1976.
7. Roland-Levy Ch. Children and money. Understanding Children as Consumers / D. Marshall (ed.). London: SAGE Publ. Inc., 2010. P. 149–164.

Отримано: 24.10.2022

Галина ЛУКАЧОВИЧ, аспірантка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

СТАН ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІЧЕНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті розглянуто представлення проблеми екологічної освіченості дошкільників із ЗНМ у науковій літературі. Виділено завдання екологічного виховання та описано програмне забезпечення екологічної освіти в дошкільній ланці.

Ключові слова: екологічна освіченість, загальне недорозвинення мовлення, дошкільник, природничо-екологічна компетентність, труднощі.

Постановка проблеми. Сучасний стан екології потребує перебудови мислення людства і кожної конкретної особистості, формування екологічної компетентності через виховання екологічної свідомості. Доведено, що для цього дошкільний вік є сензитивним (А. Богуш, Н. Горобаха, З. Плохій, Н. Пустовіт, Р. Рославець, М. Фіцула). Водночас, у цей період активно формується мовлення. Діти з загальним недорозвиненням мовлення (далі ЗНМ) становлять значну частку дітей з особливими освітніми потребами (далі ООП), мають труднощі з засвоєнням природничо-екологічних понять через вторинні порушення когнітивної сфери і потребують нових підходів в екологізації їх освіти для гармонійного розвитку.

У Західній Європі та Японії систематичне екологічне виховання починається з 3 років, з 5 років – у Фінляндії, у початковій школі в Англії, Швеції, Данії [5, с. 104–105]. У цих країнах доведена ефективність зміни ставлення до природи через екологічне виховання на початкових етапах життя. В Україні у Базовому компоненті дошкільної освіти нової редакції виділена природничо-екологічна компетентність [1, с. 12–14], але її формування представлено в програмах фрагментарно і потребує оновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема екологічної освіти й виховання дошкільників розглядалася у контексті визначення обсягу природознавчих знань та особливостей їх формування на цьому етапі дитинства, а надалі – через пошук й експериментальне

обґрунтування адекватного змісту, оптимальних умов, засобів, методів і прийомів виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи (Г. Беленька, О. Білан, Н. Гавриш, О. Гончарова, Н. Димова, Л. Іщенко, Н. Кондратьєва, Н. Кот, Н. Лисенко, Г. Марочко, В. Онопрієнко, З. Плохій, Н. Риждова, Н. Яришева).

Вивчення стану і особливостей формування природничо-екологічної компетентності дошкільників з ООП проводилися через дослідження: їх еколого-психологічного розвитку (М. Філоненко), співпраці з батьками щодо екологічного виховання дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення (Н. Горобаха, О. Шадюк, Н. Фроленкова, О. Соцька, А. Просенюк), екологічного виховання дітей із порушенням зору (Н. Пустова). Однак, аналіз цих питань щодо дошкільників з ЗНМ у літературі не висвітлений.

Мета: проаналізувати представлення проблеми екологічної освіченості дошкільників із ЗНМ у науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Формування у дошкільників екологічної освіченості та відповідального ставлення до раціонального використання, збереження, відновлення і відтворення природи, мотивації до екологічно доцільної поведінки, прищеплення любові і поваги до природи та усвідомлення екологічних норм і законів – ці та інші завдання екологічного виховання реалізуються через накопичення понять шляхом засвоєння мовних засобів. Вони є важливими як для дошкільників з нормотиповим розвитком мовлення, так і для дошкільників із ЗНМ.

Екологізація виховання вимагає, щоб екологічні ідеї, поняття, принципи проникали у всі сфери життя і навчання сучасного покоління дошкільників [2, с. 131]. Екологічна освіта дітей дошкільного віку в Україні представлена в розділі «Дитина в природному довкіллі» у програмах, які рекомендовані МОН («Українське дошкілля» О. Білан, «Дитина» С. Белкіна, Г. Біленька, «Впевнений старт» Т. Піроженко, «Я у світі» наук. кер. О. Кононко та ін.) [4], де найбільша увага приділяється накопиченню природничих знань і понять. Крім того, видано велику кількість методичних рекомендацій з екологічного виховання у закладах дошкільної освіти (Н. Лисенко, К. Трембак, О. Швецова, В. Ніколаєнко, Н. Горопаха, З. Плохій, О. Тимофеева, І. Тимофеев та ін.). Широко застосовуються різні екологічні проєкти, які не мають обов'язкового характеру і розробляються та використовуються за бажанням педагогів. Тематика екологічних проєктів для дітей дошкільного віку багата й різноманітна, добираючи її враховують соціальну значущість та результативність щодо виховного впливу і збереження природи. Виділяють різні напрями розробки змісту екологічних проєктів дошкільників [3, с. 100] (табл.1)

Таблиця 1

Характеристика екологічних проєктів дошкільників

№	Зміст	Характеристика	Тематика екологічних проєктів
1	духовні скарги природи	естетична своєрідність природи; природні об'єкти – друзі людини; природа – скарбниці знань	"Вирости собі друга", "Абетка природи", "Тварини моєї сім'ї", "Прогноз погоди", "Даруємо радість", "Книга скарг і пропозицій", "Альбом моїх друзів", "Танок квітів", "Пташина ідальня", "Компліменти природі", "Зоопарк у картинках", "Подарунок другу", "Вияви співчуття", "Екологічні знаки", "Зимовий ярмарок", "Чомучки", "Розвідники прикмет";
2	екологізація способу життя населення	відповідність характеру споживання сім'ї вимогам ощадливого використання продуктів харчування, води, електроенергії, різних матеріалів тощо; попе-	"Причепури довкілля", "Бережімо воду", "Ліхтарик", "Смачно чи корисно?", "Лісова аптека", "Зернятко", "Будь здоровий!", "Первоцвіти", "Березові сльози", "Будуємо

редження захворювань; шляхи зменшення кількості та видів відходів сім'ї; дотримання екологічно доцільних дій під час відпочинку на природі	своє місто", "Двір моєї мрії", "Врятуємо ліс", "Рятувальники", "Кімнатні рослини".

У корекційній програмі для дошкільників з ЗНМ (Л. Трофименко) екологічна освіта фрагментарна, уся увага зосереджена на розвитку усіх сторін мовлення. Використання програми екоосвіти для дошкільників з нормотиповим розвитком викликати буде труднощі засвоєння понять у дітей з ЗНМ через особливості розвитку уваги, пам'яті, мислення, порушення функції мовно-мовленнєвих узагальнень, та труднощі у використанні цих знань внаслідок недостатності навичок вербальної взаємодії, зокрема з огляду на порушені у них психологічні, лінгвістичні механізми мовленнєвої діяльності (І. Брушневська, Данілавічюте, О. Мілевська, Ю. Рібцун, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, Л. Трофименко та ін.).

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Отже, проблема екологічної освіченості дошкільників із ЗНМ у науковій літературі практично не висвітлена, незважаючи на декларацію екологізації виховання на усіх рівнях. Зміст екологічної освіти дошкільників необхідно оновлювати відповідно до сучасних вимог.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. 2020. URL: <http://surl.li/jyzt>.
2. Мандрик О. М., Мальований М. С., Орфанова М. М. Екологічна освіта та екологічне виховання. *Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування*. 2019. № 1. С. 130–138.
3. Маршицька В. В. Соціалізація особистості шляхом застосування екологічних проєктів. *Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління*. Серія № 11. 2004. Вип. 2. С. 99–104.
4. Програми розвитку дітей. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/programi-rozvitku-ditej>.
5. Шумілова А. В. Формування екологічної свідомості школярів еколого-освітніми заходами НПП «Слобожанський». *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна серія «Екологія»*. 2015. Вип. 13. С. 104–111.

Отримано: 24.10.2022

Ірина МАТВІЙЧУК, аспірантка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ З УЧНЯМИ, ЯКІ МАЮТЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ПОРУШЕННЯ

У статті визначається значення самостійних робіт на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення; описані вимоги до їх проведення.

Ключові слова: географія, самостійна робота, учні з інтелектуальними порушеннями, корекційно-розвиткова робота.

Актуальність теми. Самостійна робота учнів на уроках є підґрунтям для формування у них базових умінь самопізнання, а також стає основою для саморозвитку та самоорганізації. Вміння працювати самостійно для учнів з інтелектуальними порушеннями (далі – учні з ІП) є досить вагомим, адже вони мають навчитися переносити набуті вміння в практику, виконувати домашні завдання та ін. Уроки географії відіграють провідну роль в органі-

зації самостійної пізнавально-пошукової діяльності старшокласників з ІП та проведенні корекційної роботи.

Мета статті – описати особливості проведення самостійних робіт з географії з учнями з ІП.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання самостійної роботи з географії у загальній педагогіці висвітлювали у своїх працях: І. Барінова, А. Богданова, І. Душина, С. Кобернік, В. Коринська, В. Корнєєв,

Г. Ламекіна, С. Капіруліна, В. Корнеєв, Н. Кріт, О. Надтока, Л. Покась, О. Топузов та ін. У спеціальній освіті питання самостійної роботи на уроках географії вивчалися: А. Григорянцем, В. Ликим, Л. Одинченко, В. Синьовим та ін.

Н.Кріт дослідила, що «організація самостійної діяльності розглядається як система заходів спрямованих на формування активності та самостійності школяра, вироблення умінь та навичок раціонально здобувати корисну інформацію» [2, с. 28].

В. С. Ликий у своїх дослідженнях вказував, що необхідно значно посилити увагу до організації самостійних робіт з географії з учнями з ІП. Особливого значення надавав необхідності збільшення обсягу самостійних робіт з використанням географічної та контурних карт як найбільш ефективного способу підвищення якості корекційної роботи на уроках географії. Вчений стверджував, що чим більше учні з ІП вправляються у самостійному виконанні різного виду завдань, тим краще закріплюються навчальні вміння, підвищується якість знань, інтенсивніше розвивається самостійність. Проте В. Ликий доводить, що такий вид роботи забезпечить успіх лише тоді, коли буде використовуватись як невід'ємний елемент на кожному етапі уроку [3].

Згідно досліджень А. Григорянця, самостійні практичні роботи, які проводяться в процесі вивчення географії, переслідують дві основні цілі: озброїти учнів необхідними практичними навичками та вміннями перенести ці навички на інші види діяльності [1].

На основі узагальнення літературних джерел, практичного досвіду визначимо вимоги до організації та проведення самостійних робіт на уроках географії з учнями з ІП:

- самостійна робота не використовується для вивчення нового матеріалу; її завданням є закріплення практи-

чних навичок, додаткова корекція неправильно сформованих умінь, розширення уявлень тощо;

- завдання самостійної роботи повинні відповідати темі та меті уроку;
- завдання для самостійної роботи мають відповідати пізнавальним можливостям учнів, ґрунтуватися на індивідуальному та диференційованому підході;
- педагог повинен чітко пояснити етапи та способи виконання самостійної роботи (в тому числі й використовуючи детальну інструкцію), надавати допомогу учням, які цього потребують;
- самостійну роботу можна планувати як окремий урок, а можна давати її елементи на кожному етапі уроку;
- педагог обов'язково має робити аналіз виконаних робіт із визначенням помилок та неточностей та ін.

Висновки. Отже, самостійна робота на уроках географії відіграє важливе освітнє, виховне та корекційно-розвиткове значення. Використовувати її доцільно на кожному етапі уроку. За умови правильної організації комплексна мета уроку буде реалізована повноцінно. Подальшу дослідницьку роботу присвятимо розробці системи завдань для самостійних робіт з географії для старшокласників, які мають інтелектуальні порушення.

Список використаних джерел

1. Григорьянц А. Г. Методика обучения географии во вспомогательной школе. Ташкент, 1980. 163 с.
2. Кріт Н. В. Методичні особливості формування умінь самостійної роботи учнів з підручником фізичної географії. URL: <http://enquir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/14162/1/-1.pdf> (дата звернення: 07.10.2022 р.).
3. Ликий В. С. Самостоятельная работа учащихся вспомогательной школы на уроках географии как средство повышения осознанности знаний. *Дефектология*, 1974. № 3. С. 42–46.

Отримано: 24.10.2022

Анжела МІШЕНІНА, аспірантка кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНOSTІ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті визначено та обґрунтовано критеріїв та показників сформованості соціальних уявлень у дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: соціальні уявлення, критерії сформованості, діти старшого дошкільного віку, інтелектуальні порушення.

Постановка проблеми. Соціальні уявлення дошкільників є основою для успішної соціалізації дітей та цілісного формування особистості. Проблема формування соціальних уявлень у дітей з порушеннями інтелекту є недостатньо актуальною, оскільки у спеціальній педагогіці не проводилися дослідження, в яких системно вивчалось формування саме соціальних уявлень у період старшого дошкільного віку. Актуальність визначеної проблеми обумовили розробку методики та обґрунтування критеріїв і показників, які визначатимуть сформованість соціальних уявлень у дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Метою статті є визначити критерії сформованості соціальних уявлень у дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення стану сформованості соціальних уявлень у старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями на початко-

вому етапі є надзвичайно важливим завданням, адже дає можливість прогнозувати труднощі у формуванні уявлень та виявити особливості формування соціальних уявлень у цієї категорії дітей. На констатувальному етапі нашого дослідження розробили методику вивчення стану сформованості соціальних уявлень у дітей старшого віку з інтелектуальними порушеннями. Одним із завдань констатувального етапу дослідження було виявлення знань у дошкільників за темами: «Я та найближче оточення», «Мій рідний край», «Навички соціальної взаємодії» [1; 2; 4].

В основі методики вивчення стану сформованості соціальних уявлень у старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями були тематичні блоки, що містили розроблені нами завдання відповідно до критеріїв (1 блок – вивчення стану сформованості уявлень про себе та родину (найближче оточення), 2 блок – про рідний край, 3 блок – уявлення про дії та поведінку, орієнтовані на сталий розвиток в соціальній сфері суспільного жит-

тя), які можна використати як для вивчення стану сформованості соціальних уявлень, так і для їх формування в старшому дошкільному віці (табл. 1).

Таблиця 1
Критерії та показники сформованості соціальних уявлень

Тема	Критерії	Показники
Я та найближче оточення	знання про себе та найближче оточення	називає своє ім'я, прізвище, вік та адресу; знає імена всіх членів своєї родини; знає та розповідає про обов'язки, заняття дорослих та свої в родині; розрізняє та диференціює родинні зв'язки; має знання про звичаї та традиції своєї сім'ї.
Мій рідний край	знання про рідний край	знає та називає рідну батьківщину, її столицю та рідну мову; розрізняє та називає національну та фольклорну символіку батьківщини; розповідає про рідне місто, його пам'ятки; розповідає про особливості рідного краю та людей, які його населяють; називає свою власну адресу.
Навички соціальної взаємодії	знання про дії та поведінку в соціальній сфері суспільного життя	розуміє та використовує різні форми звернення, вітання, подяки в залежності від ситуації спілкування (вітальні слова, слова звертання, прохання чи пропозиція допомоги, дякування, вибачення); знає свої обов'язки; виявляє доброзичливе ставлення до людей, які оточують, намагається підтримувати дружні стосунки з дітьми; використовує навички «сталого розвитку»; усвідомлює важливість правил у суспільному житті і вміє пояснити іншому, чому варто вчиняти саме так.

Для дослідження сформованості соціальних уявлень було розроблено бесіди, дидактичні ігри і вправи, які сформовано для дітей з інтелектуальними порушеннями на основі дидактичних матеріалів Г. Блеч, Н. Гавриш, О. Саприкіної, О. Пометун та набору карток «Будемо прості речення» від проекту «ДивоГра» [2; 3].

Обсяг та зміст завдань відповідає визначеним критеріям з урахуванням об'єму доступних матеріалів для дітей з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня. Опис методики дослідження та її результатів буде представлено у наступних публікаціях.

Висновки. Отже, успішна соціальна адаптація та соціалізація дошкільників з інтелектуальними порушеннями значною мірою залежить від сформованості у них соціальних уявлень. Визначення рівня їх сформованості буде покладено в основу розробки педагогічних умов ефективного формування соціальних уявлень у дошкільників з інтелектуальними порушеннями, що є перспективним напрямом нашого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні / ред. Т. Піроженко. Київ. 2021. 38 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf.
2. Блеч Г. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма ознайомлення з навколишнім, методичні рекомендації, дидактичні матеріали): наук.-метод. посібник. Київ: Київська правда, 2012. 96 с.
3. Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку: навч.-метод. посіб. / Н. Гавриш, О. Саприкіна, О. Пометун; за заг. ред. О. Пометун. Дніпро: ЛІРА, 2014. 120 с.
4. Косенчук О. Дитина в соціумі. Впроваджуємо Базовий компонент дошкільної освіти. *Дошкільне виховання*. 2021. Вип. 4. С. 3–8. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/2021/Pidvyschennya%20kvalifikatsiyi/15.04/Dv_2021-04-Kosenchuk.pdf.

Отримано: 24.10.2022

Надія САВИЦЬКА, асистент кафедри логопедії та спеціальних методик

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ КОНТАКТУ З ПАЦІЄНТАМИ З ПОСТІНСУЛЬТНОЮ АФАЗІЄЮ

У статті здійснено аналіз сучасних науково-методичних підходів до проблеми встановлення контакту з особами з афазією, що перенесли інсульт головного мозку.

Ключові слова: афазія, інсульт, встановлення контакту, альтернативна комунікація.

Постановка проблеми. Щорічно в Україні трапляється близько 100 000 інсультів. За світовою статистикою число хворих на інсульт стрімко зростає. Приблизно у третини пацієнтів, які перенесли інсульт спостерігається втрата мовлення або його порушення. Зниження або втрата можливості спілкування та обмеження контактів з оточуючими може призвести до змін особистості, а саме: втрата автономності; зниження критичності; емоційна нестабільність; порушення мотиваційно-цілісної сфери; зниження самооцінки; негативізм, що зрештою може призвести до соціальної депривації. Проведення первинної бесіди, встановлення контакту з пацієнтом та правильне планування процесу відновлювальної роботи допоможе подолати вищезазначені відхилення у загальній поведінці хворого та створити сприятливі умови логопедичної реабілітації.

Аналіз наукових досліджень і публікацій дає змогу виокремити ряд науковців, які присвятили свої праці вивченню питання афазії, зокрема: А. Зарицька, О. Лянна, О. Мілевська А. Савицький, В. Тарасун, А. Ardila, F. Benson, Z. Brain, M. Critihley, Н. Несаен, С. Starostzik та ін.

Мета – проаналізувати сучасні науково-методичні підходи до проблеми встановлення контакту з пацієнтами з постінсультною афазією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Встановлення контакту з пацієнтом з афазією в період гострого мозкового інсульту – першорядне завдання логопеда у контексті організації відновлювального навчання. Від проведення первинної бесіди великою мірою залежить ефективність логопедичної реабілітації. Професійна поведінка ло-

гопеда у ситуації першого знайомства робить її одним із засобом встановлення контакту з пацієнтом. На цьому етапі роботи логопеду потрібно підтримати хворого, переконати в можливості відновлення втрачених функцій мовлення, а також знайти способи і методи комунікації з близькими людьми та медичним персоналом.

Дуже важливо для пацієнта та його родини розповісти, що існують способи допомоги при афазії. Пояснити, що проблемою афазії займаються логопеди, а також зазначити, що логопедичні заняття спрямовані на покращення мовлення та вироблення нових способів спілкування з близькими [1].

Встановлення контакту з пацієнтом є структурною, інтегрованою частиною всього процесу відновлювального навчання. Задача встановлення контакту з хворим не вирішується стихійно, а кожного разу має свої методи і особливості, і в цілому залежить як від пацієнта (його особистості, установок, віку, професії, хобі, тощо), так і від логопеда.

На етапі встановлення контакту з пацієнтом з постінсультною афазією логопед застосовує комплексний метод (М. Hatfield) чи метод полімодальної стимуляції (за Л. С. Цветковою). Комплексний метод спрямований більше на вивчення самого хворого – його особистості, залишкових можливостей. Полімодальний метод дозволяє дослідити психічні процеси пацієнта у різних аспектах і модальностях.

В цей період роботи з пацієнтом вивчаються не так порушення психічних процесів, а саме залишкові можливості психічної сфери хворого. Це потрібно, насамперед, для зміцнення надії хворого на відновлення порушених у нього функцій, віри в себе та у свої можливості, у логопеда та загалом у відновлювальне навчання.

Важливо зазначити, що полімодальна стимуляція на більш пізніх етапах є одним з методів розгальмовування мовлення, що у свою чергу призводить до відновлення інтенції, наміру, та до мовленнєвої активності, а це у свою чергу, сприятиме психологічній готовності хворого з афазією до вербальної комунікації.

Поєднання попередньої бесіди з полімодальною ситуацією дозволить визначити:

- 1) рівень усвідомленості ситуації бесіди;
- 2) орієнтування в просторі, часі та у власній особі;
- 3) психічну активність пацієнта;
- 4) стан здатності вербального вираження думки;
- 5) наявність чи відсутність мовленнєвої емболії, мовленнєвих автоматизмів, дисоціації між здатністю до мимовільного висловлювання і нездатністю до довільного;
- 6) обсяг лінгвістичних засобів спілкування (жест, міміка, інтонація);
- 7) наявності критичності до свого стану;
- 8) обсяг уваги;
- 9) емоційну сферу;
- 10) поведінку.

Водночас із з'ясуванням загального стану свідомості пацієнта бесіда допомагає орієнтуватись і в загальному премордбному рівні хворих, що представляється важливим для визначення кола питань і завдань, які можна пропонувати пацієнтам і уникати невірної оцінки труднощів, які можуть зустрітись у ході подальшого дослідження [2].

Більшість пацієнтів, що втратили активне усне мовлення, переживають психологічний дискомфорт через обмеженість у спілкуванні. Втрата комунікативних навичок негативно впливає на емоційний стан пацієнта та особистість загалом, внаслідок чого пацієнт з афазією може навіть втратити мотивацію до одужання.

В залежності від можливостей та потреб пацієнта логопед повинен допомогти підібрати допоміжні засоби спілкування, а також навчити родичів їх використовувати.

Існують спеціальні засоби альтернативної комунікації, які можуть полегшити взаємодію із пацієнтом, наприклад: використання жестів; використання фотографій чи карток з малюнками; використання піктограм; спеціальні мовленнєві дошки чи комунікативні брошури; спеціальні комп'ютерні програми, тощо [1].

З метою налагодження комунікації з пацієнтом, та для того, щоб забезпечити йому контакт з оточенням доцільним та дієвим засобом є використання піктограм. Піктограми – це спеціальні символи, якими позначають основні потреби, дії та предмети [1]. Застосування піктограм при першому спілкуванні з пацієнтами з мовленнєвими порушеннями позитивно впливає на їх психоемоційний стан. Картки із зображеннями відповідають найбільш типовим ситуаціям взаємодії пацієнта, який перебуває у лікарні внаслідок мозкового інсульту [3].

За допомогою піктограм пацієнт з афазією може без слів що-небудь повідомити. Наприклад, хворий, хоче сказати, що він хоче пити, так він може вибрати з пред'явленого йому набору карток ту, на якій зображений стакан із водою. Обираючи із ряду карток і викладаючи їх одна за одну, хворий може без слів «сказати» цілу фразу.

Користуючись піктограмами на ранньому етапі логопедичної реабілітації пацієнти починають говорити відповідні їм слова. Думка, що вони привикнуть обходитися без слів і у них зникне мотивація до усного висловлювання є хибною.

Дослідження Г. Усатенко показали, що використання піктограм в більшості випадків позитивно впливали на відновлення мовлення та зростання мотивації пацієнтів під час спілкування з оточенням. А також, що як тільки хворі могли вимовити хоча б частину слова і були зрозумілими, вони більше не потребували карток із зображеннями, а прагнули вербалізувати своє звернення [3].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, на етапі встановлення контакту з пацієнтом з постінсультною афазією логопеду необхідно підтримати пацієнта та вселити йому віру в одужання, а також підібрати допоміжні засоби спілкування, враховуючи можливості та потреби хворого. Підходи та методи встановлення контакту з пацієнтом з афазією на ранньому етапі роботи не тільки покращують його психоемоційний стан, а й позитивно впливають на весь процес логопедичної реабілітації.

Перспективу дослідження вбачаємо у розробленні спеціального дидактико-методичного забезпечення для встановлення контакту з пацієнтами з постінсультною афазією.

Список використаних джерел:

1. Інсульт. Інформація для всіх, кого це стосується. Видання шосте, перероблене та доповнене / під ред. М. С. Поліщука. Київ: Видавець Д. В. Гулев. 2019. С. 32.
2. Лянна О. В. Ідентифікація проблеми як педагогічна умова відновлення мовленнєвого спілкування при афазії у осіб післяінсультного стану. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*: зб. наук. праць. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 31. С. 57.
3. Усатенко Г. В. Практичні аспекти створення символів альтернативної та додаткової комунікації для відновлення комунікативних навичок у людей з афазіями. *Наукові студії з соціальної та політичної психології*. Київ, 2021. 200 с.
Отримано: 24.10.2022

*Надія КУЧМА, магістр, асистент кафедри образотворчого
і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва*

ТРАДИЦІЯ КОРОНУВАННЯ ЧУДОТВОРНИХ ІКОН БОГОРОДИЦІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕРКВІ XVIII–XIX СТ.

Звертаючись до традиції вшанування чудотворних ікон Богородиці в українській Церкві, важливо висвітлити феномен коронування образів як релігійного, так і мистецького дійства у XVIII–XIX ст. Теза присвячена огляду іконних коронацій, з'ясуванню їхньої богословської і історичної основи, аналізу джерел, які розкривають різні аспекти цього унікального релігійно-культурного явища.

Ключові слова: ікона, релігія, Богородичні ікони, коронація, обряд.

Ікона є об'єктом сакральної сили, предметом поклоніння, водночас залишаючись і твором мистецтва, і «продуктом» певної культури, і ці його іпостасі неможливо розділяти. Тому, виходячи з позицій мистецтвознавців, що досліджували функціонування образу через його культ (починаючи від А. Варбурга, Г. Белтінга, звертаючись до А. Лідова та міркувань С. Аверинцева), варто розглядати релігійний образ у контексті його взаємозв'язків із богословськими текстами, літургійними практиками і обрядом. У такому контексті дослідження коронацій чудотворних ікон у традиціях церкви є досить важливе, адже допомагає «окреслити» той сакральний простір, у межах якого розвивалося українське релігійне мистецтво у XVIII–XIX ст. Історик В. Щурат, проводив виразні паралелі підйому українських паломницьких центрів Марійного культу із загальним підйомом Церкви у процесах самоутвердження тогочасної української нації [2].

Зокрема до практики коронацій з погляду історії, ідей і уявлень в ранньомодерну епоху підходить у своїх дослідженнях Н. Яковенко. Звертаючись безпосередньо до вшанування чудотворних ікон в унійній традиції, зокрема в монастирських осередках ЧСВВ [1, с. 270].

Мета дослідження полягає у висвітленні феномену коронування святих чудотворних образів в українській Церкві XVIII–XIX ст.

Святі образи, які розглянуто у даному дослідженні: Холмська, Почаївська, Терехівська, Крехівська, Гошівська ікони Божої Матері, короновані в різний час, не завжди об'єднані чіткими формальними характеристиками. Проте вони мають ряд важливих спільних ознак, за якими їх можна типологічно зіставити:

- 1) топоси походження і чудодіяння;
- 2) панегіричну історію;
- 3) потужний відгук у минулому і сучасному духовному житті України [1].

Традиція коронування Богородичних ікон було започатковане 1631 р. в Західній Церкві. Автором цього способу прославлення вважається граф Александро Сфорци Палавчині, який заснував для цієї мети спеціальний фонд.

У XVII ст. було затверджено умови для коронацій чудотворних ікон, а саме:

- образ повинен бути з давніх-давен оточен особливою шаную серед вірян;
- церковна влада має підтвердити на місці чудесні явища, що сталися за посередництвом даної ікони.

В практиці Західної Церкви коронування ікони означає формальне канонічне визнання відповідного образу дійсно чудотворним. При цьому Церква завжди наполягала на тому, що чудотворні образи належать до численних Божих ласк, і не сама ікона як матеріальний предмет, а Господь творить чуда за посередництва звернення до ікони.

Корона ще з біблійних текстів була символом найвищої достоїнності і влади; корони в античності також були знаком виняткових заслуг і впливу, королівські відзнаки (трон і корона), долучені до релігійного образу, мали символізувати вершину земних почестей і людської побожної шани.

Джерела про чудотворні Богородичні образи та їхні коронації належать різноманітні паломницькі місця та проповідницька література, яка рясніє прикладами чудес за посередництва ікон. Одне з перших джерел – книжка монаха Києво-Печерської лаври Атаназія Кальнофойського «Тератургіма», видана 1638 р., де згадано, чудотворну ікону Куп'ятицької Богородиці. У теологічній літературі київської православної Церкви «простір впливу» чудотворних ікон Божої Матері розкрито у проповідях, повчаннях: Л. Барановича «Найясніша неба і землі Цариця» (1683); А. Радивилівського («Огородок Марії Богородиці» 1688). Серед найвідоміших та найінформативніших українських джерел, де зібрано чимало прикладів чудес, здійснених за посередництва Богородичних образів, є «Нове небо» Йоаникія Галятівського (львівське видання 1665 р.). Більшість з коронованих у XVIII ст. святих образів мали також укладені книги чудес, які й були документальними свідченнями і підставою коронації для Ватиканської капітули. Серед таких джерел варто виділити «Гору Почаївську» (Почаїв 1757 р.). Дещо відмінну групу джерел становлять безпосередні описи коронацій XVIII ст., які є унікальними документами історії та культури тієї епохи. Одним із перших таких описів була книжка Т. Вільча «Haslo Slowa Bozego» (Львів, 1754) з описом львівської коронації домініканського

образу Богородиці; ще одним – опис коронації 1765 р. в Холмі, автором якого був холмський унійний єпископ М. Рилло (виданий у Бердичеві 1780го).

Хронологічно першою була коронація Жировицької ікони у 1726 р. за участі митрополита А. Шептицького та «духівництва трьох обрядів» (латинського, унійного і вірменського). Такі спільні коронації провели в 1-й пол. XVIII ст.: у Сокалі в монастирі бернардинів, у Підкамені в домініканському монастирі, у Львові в домініканському соборі.

Також у Почаївському монастирі, який з 1713 по 1832 рр. належав унійному ордену василіян, де відбулося 539 випадків зцілення, приписуваних іконі Пресвятої Богородиці Почаївської. В 1773 року Папа римський Климент XIV на прохання графа Потоцького прислав для ікони корони з чистого золота. Обряд коронування провів луцький унійний єпископ Сильвестр Рудницький за участі представників усіх монастирів ЧСВВ польської провінції та великої кількості латинського духівництва [5].

Аналізуючи типи Богородичних ікон та їхні художньо-стилістичні особливості, варто відзначити, що найпоширенішими є два іконографічних типи: Одігітрія (Холмська, Тербовлянська, Гошівська ікони) і Елеуси (Почаївська, Жировицька ікони).

В окремих виданнях тематика паломницьких святинь і коронацій розглядалася у контексті діяльності монастирів УГКЦ. Проте очевидно, що це питання пот-

ребує методологічно глибшого підходу і висвітлення на базі різних джерел.

На підставі зібраної і проаналізованої інформації можна зробити такі висновки. Більшість українських чудотворних і коронованих ікон мають дуже подібні топоси походження, повторного віднайдення, чудесного порятунку самої ікони від природних стихій та чудеса. Щодо походження, це неодмінно мала бути канонічна ікона візантійсько-грецького зразка, привезена в часи Київської Русі. Незважаючи на значну кількість історичних джерел, щодо кожного з коронованих образів, лише окремі з них було проаналізовано на предмет художньо-стилістичних регіональних особливостей у контексті українського іконопису в історичній перспективі.

Список використаних джерел:

1. Левицька М. Короновані Ікони Богородиці В Українській Унійній Традиції XVIII–XIX ст. (історіографія і зразки). *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2017–2018. Вип. 7–8. 270 с.
2. Щурат В. Маринський культ на українських землях давньої польської держави. Львів, 1910.
3. Креховецький Я. Богослов'я та духовність ікони. Львів: Свічадо, 2005.
4. о. Юліан Катрій ЧСВВ, Божественна Літургія – джерело святості. Жовква, 2007. 24 с.
5. Почаївська Ікона Божої Матері – Історія Коронації. URL : <http://kremdiaz.com/storinky-istorii/stezhkamy-staroho-krementsia/256-pochaivska-ikona-bozhoi-materi-istoriia-koronatsii>.
Отримано: 25.10.2022

*Світлана ПОЛИЩУК, кандидат педагогічних наук,
Юрій ЯМПОЛЬ, аспірант*

ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У КОНТЕКСТІ ОСВІТИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті розглянуто формування міжкультурної компетентності студентів у контексті освіти для сталого розвитку. Проаналізовано праці зарубіжних вчених, які досліджують різні умови формування компетенцій для сталого розвитку в умовах сучасного світу. Розкрито сутність таких компонентів міжкультурної взаємодії, як: співпраця, емпатія, вирішення конфліктів, аналіз суспільної ситуації.

Ключові слова: міжкультурна компетенція, вища освіта, освіта сталого розвитку.

В умовах невизначеності сучасний світ продовжує активно розвиватися шляхом взаємодії, взаємозв'язку різних країн, народів, культур в онлайн-, офлайн-просторі, що посилює процеси міжкультурної комунікації і, як наслідок, вимагає від людини формування якостей, що дозволяють найбільш гнучко адаптуватися в швидкозмінній реальності.

Інтенсивність руху культурних сенсів, цінностей, облік соціальних, екологічних та економічних компонентів для людини XXI століття, що динамічно змінюються, ускладнює побудову збалансованих відносин у системі «людина-людина», «людина-природа» та є базисом сталого розвитку. Крім того, ускладнюється процес ідентифікації особистості з належністю до якоїсь однієї культури. Причиною цього є те, що моноетнічні суспільства практично відсутні, і кожен із нас є полікультурним суб'єктом, щоденно вступаючи до міжкультурної комунікації.

Вищевказані умови детермінують значуще завдання для закладу вищої освіти – формування міжкультурної компетентності студентів, здатних орієнтуватися і адекватно приймати рішення у світі реальності, що швидко змінюється, зберігаючи якість життя, вибудовувати

відносини, що враховують різні фактори навколишньої дійсності: економіку, екологію, розвиток суспільства, власні навички. В свідомості такої багатовимірності проявляється гуманітаризація освіти.

У зв'язку з цим, формування міжкультурної компетентності студента є конкретним завданням та соціальною вимогою, яка сьогодні ставиться суспільством до української освіти. Зважаючи на це, для вишів західних регіонів України на перший план виходять питання співпраці з вищими закладами освіти та студентами Польщі, Угорщини та Словаччини, які є важливими стратегічними партнерами нашої країни.

В умовах глобалізації студентське середовище стає все більш неоднорідним. Серед іноземних студентів, які навчаються у вишах Києва, переважну кількість становлять студенти африканських країн. У зв'язку з цим у педагогічній науці ведеться пошук сучасних підходів та засобів формування міжкультурної компетентності студента.

Наукові проблеми, пов'язані з різними аспектами сталого розвитку освіти та формуванням міжкультурної комунікації, ми знаходимо у працях зарубіжних вчених: Дж. Равен, G. Becker, U. Halbach, D. H. Meadows,

D. L. Meadows, J. Randers (формування компетенцій для освіти сталого розвитку), Б. Жадамбаа, Б. Сандагдорж, Б. Тунгалаг, Л. Ерденехімег (практика освіти сталого розвитку); R. Brislin, E. Hall, G. Hofstede, R. Gibson, W. Gudykunst, D. Deardorff, R. Porter, E. Rogers, J. Roth, L. Samovar (узагальнення досвіду викладання міжкультурної комунікації у вищій школі).

Перед закладом вищої освіти, націленим на трансформацію компетенцій студента та їх адаптацію під сучасні реалії, стоїть важке завдання вибору стратегії побудови міжкультурної комунікації в умовах глобалізації та регіоналізації, а перед педагогічною наукою – визначення базових ідей, методів, способів формування міжкультурної компетентності студента в умовах швидкозмінної реальності. З одного боку, через глобалізацію формування міжкультурної компетентності студентів створюються виняткові обставини для конвергенції цінностей, життєвих установок, ідей: масштабне інформаційне поле стали перетворювати та збагачувати національні культури, а з іншого – відбувається інтенсивна взаємодія різних культур, виникає небезпека уніфікації національних культур.

Для формування в сучасній людині міжкультурної компетентності, слід розмежувати поняття: «компетентність» та «компетенція». У науковій літературі активно використовуються обидва терміни і часто виникають питання синонімічності їх вживання. У статті ми дотримуємося погляду, що ці поняття є повними синонімами, проте відбивають різні аспекти процесу.

Компетенція характеризує абстрактний конструкт, що є переліком вимог до навчання студента у конкретній галузі навчання, а компетентність – реалізація практичних навичок [1, с. 124]. Аналогічний підхід є у тлумаченні іншого автора (А. У. Хуторського), коли компетенція розуміється як норма, тобто соціальна вимога до освітньої підготовки учня задана заздалегідь, а компетентність – це сформовані якості особистості [1, с. 145].

У зв'язку з вищесказаним, термін «компетенція» вживається нами при теоретичному описі структурних компонентів моделі міжкультурної компетенції, тоді як «компетентність» – при реалізації цієї моделі у навчальній та позанавчальній діяльності для формування якості особистості.

У зв'язку з тим, що міжкультурна компетентність розглядається нами як міжкультурна компетенція у дії, необхідно розкрити її складові, які будуть активізовані у навчанні у процесі формування якостей особистості, здатної до ефективної міжкультурної взаємодії. З поняттям «міжкультурна компетенція» існує безліч суміжних понять, визначення яких різняться, але не протиставляються, що призводить іноді до теоретичної дезінтеграції [1, с. 68].

За визначенням N. Davis «міжкультурна компетентність» – це здатність змінювати свої знання, ставлення та поведінку таким чином, щоб бути відкритим та «гнучким» до іншої культури» [2, с. 10–11].

Згідно А. Шмідтом міжкультурна компетенція – це:

- 1) фундаментальне прийняття людей, які відрізняються від інших поза своєю власною культурою;
- 2) здатність взаємодіяти з ними у справді конструктивній манері, яка вільна від негативного відношення (наприклад, забобони, байдужість, агресія тощо);
- 3) можливість створити синтез – щось, що не є ні «моїм», ні «вашим», але по-справжньому новим, що не було б можливим, якби ми не поєднали наші різні погляди та підходи [3].

Потрібно додати, що в рамках міжнародного дискурсу освіти сталого розвитку існує спільна згода щодо того, що такі ключові компетенції в галузі міжкультурної освіти мають особливе значення для мислення та дій на користь сталого розвитку. Дані компоненти ключових компетенцій присутні також у моделі Г. де Хаана:

- 1) компетенція системного мислення (уміння виявляти та осмислювати взаємозв'язки, аналізувати складні системи, розуміти принципи взаємозв'язку між системами у різних галузях та на різних рівнях, діяти в умовах невизначеності) співвідноситься з предметною та методичною компетенцією [4, с. 18–21];
- 2) прогностична компетенція (здатність розуміти та оцінювати множинні ф'ючерси – можливі, ймовірні та бажані – та створювати власні бачення на майбутнє, застосовувати принцип обережності, оцінювати наслідки дій та боротися з ризиками та змінами) має безпосереднє відношення до поняття «далекоглядності» [6, с. 598–600];
- 3) компетенція критичного мислення (здатність піддавати сумніву прийняті норми, підходи та думки, критично оцінювати власні погляди, уявлення та дії, відстоювати свою позицію в дискусіях з питань сталого розвитку) відображена частково у соціальній компетенції та компетенції саморозвитку [7, с. 363–368].

Проаналізувавши список вищесказаних компетенцій для освіти сталого розвитку згідно з концепцією Г. де Хаана, ми можемо зауважити, що у ньому відображено ключові компетенції для розвитку міжкультурної освіти, які носять надпредметний характер і є необхідними для кожної людини у світі реальності, що швидко змінюється, тобто являють собою розвиток «м'яких» навичок.

Важливим аспектом є те, що в даній концепції велика роль відводиться міжкультурній комунікації у широкому її розумінні – комунікації сенсів, ідей, навичок та пов'язаних з ними дій особистості в багатокультурному світі.

Таким чином, міжкультурна компетенція не виділена у списку дванадцяти компетенцій для освіти сталого розвитку, однак деякі її компоненти пронизують усі рівні концепту «Gestaltungskompetenz», що робить формування міжкультурних компетенцій істотним компонентом в сталому розвитку освіти. Оскільки дані компетенції співвідносяться з гнучкими навичками, формування міжкультурної взаємодії може розглядатися як softskills (м'які технології) на вирішення питань сталого розвитку.

Виходячи із вищесказаного, ми можемо зробити висновок про те, що освіта для сталого розвитку, як новий напрямок педагогічного процесу, не можна вважати таким, що повністю відбувся, тому що введення в програму вищих закладів освіти спеціалізованих курсів зі встановлення міжкультурної взаємодії, підвищення кваліфікацій фахівців у галузі освіти сталого розвитку поки не є загальною практикою та має епізодичний характер. А тому ми пропонуємо розглядати міжкультурні компетенції як компонент, що визначає мінімальний поріг межі стійкості особистості у міжкультурному просторі. Це уможливило розвиток даних компетенцій не через певний предмет, а через розвиток міжкультурної компетенції.

Таке розуміння міжкультурних компетенцій співзвучне гуманітарній парадигмі освіти, що ставить у центр навчання та виховання цілісної людини у всьому різноманітті її зв'язків та відносин з навколишнім світом. При цьому цілі навчання та виховання походять і від людини, і від суспільства: гармонія внутрішніх позитив-

них установок та вміння їх транслювати у глобальний світ, вписаний у міжкультурний контекст.

Таким чином, міжкультурна компетентність та її структурні складові пронизують на всіх рівнях структуру ключових компетенцій для освіти сталого розвитку, що в свою чергу забезпечує гармонійну міжкультурну взаємодію студентів з урахуванням особливостей та принципів міжкультурного навчання у контексті освіти для сталого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Зеліковська О. О. Формування міжкультурної компетенції студентів вищих економічних навчальних закладів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2010. 245 с.
2. Byram M. Assessing Intercultural Competence in Language Teaching. *Sprogforum*. № 18. Vol. 6. P. 8–13.

3. Clementini Massimo Future Work Skills 2020. IFTF, 2011. URL: <http://www.iftf.org/futureworkskills/> (дата звернення: 04.10.2022 р.)
4. Meyer O. Towards Quality CLIL: successful planning and teaching strategies. Pulso: Revistade Educación. Madrid, Alcaláde Henares. 2010. T. 33. P. 11–29.
5. Strategic Importance of Intercultural Competency for Project Managers in the 21st Century. *Working Paper Series*. University of Applied Sciences of Vienna, 2013. № 79.
6. Watson W. E., Kumar K., Michaelson L. K. 'Cultural Diversity's Impact on Interaction Process and Performance: Comparing Homogeneous and Diverse Task Groups', *Academy of Management Journal*. 1993. № 36. P. 590–602.
7. Wheelan S. A. Development Assessment Tools for Cross-cultural Research. *Small Group Research*. 1998. № 29 (3). P. 359–370.

Отримано: 25.10.2022

Іванна ПУКАС, кандидат педагогічних наук

ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

У статі розглянуто актуальну проблему дошкільної освіти – формування основ сенсорно-пізнавальної сфери дітей раннього віку в умовах закладу дошкільної освіти. Зокрема, визначено особливості раннього віку дитини як унікального, своєрідного періоду її розвитку, важливого для її подальшого розумового, фізичного, мовленнєвого та емоційного становлення, найсприятливішого періоду формування багатьох психічних функцій. А також, здатність фіксувати, аналізувати, інтерпретувати велику кількість інформації про світ і себе, що суттєво впливає на розумові здібності дитини. Тому, розвиток сенсорно-пізнавальної сфери дітей раннього віку засобами дидактичних ігор постає як необхідне доповнення процесу сенсорного виховання.

Ключові слова: дидактичні ігри, сенсорно-пізнавальна сфера, сенсорне виховання, діти раннього віку.

Останнім часом в освітньому просторі України, як і у світовому науковому дискурсі проблематика раннього розвитку все частіше стає предметом активного обговорення, і не лише обговорення, а навіть окремих дій: розробляються концепції, започатковується експериментально-дослідна робота в групах раннього віку, захищаються дисертаційні дослідження з проблем раннього дитинства, зростає число дошкільних закладів з різноманітними освітніми послугами для батьків і дітей раннього віку. Увага до вивчення й розробки проблем вивчення раннього дитинства зумовлена тим, що саме цей період є вирішальним у найбільш інтенсивному розвитку всього організму дитини, що в подальшому є визначальним у психічному і моральному становленні особистості людини [2].

Ранній вік є унікальним, стратегічно важливим для всього подальшого розумового, фізичного, мовленнєвого та емоційного розвитку дитини, найсприятливішим періодом формування багатьох психічних функцій. Розумове виховання є одним з першорядних завдань дошкільної освіти, напрямом, що безпосередньо впливає на успішність соціалізації дитини та набуття нею життєвих компетентностей. Тому, для формування необхідних складових розумового розвитку визначено необхідним засвоєння та застосування сенсорних еталонів. Розвиток сенсорно-пізнавальної сфери дошкільника має велике значення, оскільки формує істинне сприймання, необхідне для успішної життєдіяльності дитини.

Так, у Державному стандарті дошкільної освіти [1] сенсорно-пізнавальна компетентність (у комплексі з логіко-математичною і дослідницькою компетентностями) визначається однією з основних компетентностей, яку потрібно сформулювати в межах освітнього напряму «Ди-

тина у сенсорно-пізнавальному просторі» в дітей дошкільного віку та основи якої потребують формування на ранньому етапі розвитку дитини.

Теоретичним підґрунтям досліджуваної проблеми є наукові роботи Л. Виготського, М. Гношинської, Г. Домана, Д. Ельконіна, С. Лупан, Л. Павлової, Ж. Піаже, М. Поспелова, Л. Тихомирова, Е. Томаса. М. Холодної присвячені розвитку особистості на ранньому етапі дошкільного дитинства.

У державних документах, таких як Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», Державний стандарт дошкільної освіти [1], у програмах виховання і розвитку дітей дошкільного віку, зокрема в освітній програмі для дітей від 2 до 7 років «Дитина» [3] тощо затверджено сучасний суспільний ідеал освіти дітей раннього і дошкільного віку, гуманістичну парадигму визнання самоцінності раннього і дошкільного дитинства.

Так, професор М. Щелованов назвав ранній вік «золотою порою» сенсорного виховання. На 2-3 році життя дитина ще не зовсім готова до засвоєння сенсорних еталонів, у неї ще тільки починають накопичуватися уявлення про величину, форму, колір та інші властивості предметів, а нагромадження цих уявлень проходить через гру, через ігрові ситуації, в які необхідно вносити такі цілі, завдання та вміння, які варто засвоїти дітям. Завдяки зацікавленості дітей у розвитку сюжету співпереживання його героям, діти в активній пізнавальній діяльності освоюють прийоми групування і класифікації, явища відносин і залежностей між предметами за їх розміром, формою, кольором, розташуванням у просторі, визначають послідовність і результативність своїх дій, пізнають зачатки логіки.

Загальновідомо, що сенсорний розвиток пов'язаний не тільки з формуванням розумових здібностей дитини, розвитком її мови, а й здійснює вплив на становлення сенсорних відчуттів. З усіх почуттів, що дають найбільш яскраві враження і, отже, позитивно впливають на сенсорний розвиток, перше місце належить зору і слуху. Гра є особливою діяльністю, яка досягає свого апогею в дитячі роки. Ігрова діяльність – провідна діяльність дитини дошкільного віку, завдяки якій відбуваються ключові зміни у психіці дитини та формуються новоутворення, завдяки яким дитина готується до нового, більш вищого рівня розвитку [4].

Гра має свої закони розвитку, кожному віку відповідає певний етап. Розвиваючись, вона піднімає дитину на новий щабель усвідомлення світу предметів, світу людських відносин. Успішне формування гри залежить від того, наскільки педагог правильно орієнтується в психологічному змісті гри на кожному етапі її розвитку. Педагог, керуючи грою дітей раннього віку, використовує методи, що забезпечують розвиток мислення, мовлення, самостійності та творчості дитини [5].

Дидактична гра – ігровий метод навчання, форма становлення розумової сфери дитини. Це засіб всебічного розвитку індивідуальності. В одних випадках вона виступає специфічною ігровою формою освітньої діяльності, в інших, використовується в спільній діяльності, в самостійній діяльності, в різних ситуаціях регламенту дня [7].

Поширеною є класифікація дидактичних ігор за характером матеріалу, згідно з якою виокремлюють: ігри з предметами (дидактичні іграшки, реальні предмети, різноманітний природний матеріал); настільно-друковані ігри (дії не з предметами, а з їх зображеннями); словесні ігри (оперувати уявленнями, мислити про речі, з якими на той час вони не діють, використовувати набуті знання у нових ситуаціях і зв'язках) [5].

Обов'язковими складовими дидактичних ігор є: демонстрація наочності, окреслення ігрових завдань, правила гри, дії гравців та підбиття підсумків. Отож, вихователь закладу дошкільної освіти може використовувати різноманітні варіанти дидактичних ігор.

Для успішного проведення дидактичної гри, дітей необхідно завчасно підготувати: познайомити з предметами, які будуть використані; розповісти про їх властивості та функції. Підсумовуючи проведену роботу, вихователю обов'язково треба відзначити старання та наполегливість у діях дітей, їх позитивну поведінку дітей та відзначити кожного з гравців [6, с. 45].

Таким чином, сенсорне виховання дітей раннього віку засобами дидактичних ігор має важливе значення в процесі всебічного розвитку дошкільника. Оскільки, зміст сенсорного виховання будується на основі принципу збагачення і поглиблення шляхом формування у дітей широкого орієнтування у навколишньому світі.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти. (Державний стандарт дошкільної освіти). Нова редакція та поради для організації освітнього процесу. URL: <https://ezavdnz.mcfp.ua/-book?bid=37876>.
2. Гавриш Н., Безсонова О. Організація роботи груп раннього віку: проблеми та шляхи їх розв'язання. *Дошкільне виховання*, 2020. № 5. С. 3–5.
3. Дитина: освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проєкту В. О. Огнев'юк; авт. кол. А. Г. Беленька, О. Л. Богініч, В. М. Вертугіна [та ін.]; наук. ред. А. Г. Беленька. Київ: Ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 440 с.
4. Кошель В. М. Сенсорне виховання дітей раннього віку: навч.-метод. посіб. для вихователів дітей дошкільного віку, студентів спеціальності «Дошкільна освіта» та батьків. Чернігів: ФОП Баликіна О. В., 2019. 160 с.
5. Кравченко М. Специфіка формування сенсорних еталонів у дітей раннього віку засобами дидактичних ігор. URL: <https://ird.npu.edu.ua/files/kravchenko.pdf>.
6. Малікова Ю. В. Дидактична гра як засіб засвоєння старшими дошкільниками системи сенсорних еталонів. *Дни науки – 2007*. Т. 5. С. 43–45.
7. Петухова Л. Є., Анісімова О. Е. Основні ідеї педагогічної системи Фрідріха Фребеля. *Інформаційний збірник для директора школи та завідувача дитячого садка*. Київ: РА «Освіта України», 2019. № 1 (89). С. 57–65.

Отримано: 25.10.2022

Аліна БОДНАР, кандидат педагогічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ ДИСЦИПЛІНИ «ФІЛОСОФІЯ» ПИТАННЯМИ ОЛІМПІЙСЬКОЇ ТЕМАТИКИ

Стаття присвячена особливостям оновлення дисципліни «Філософія» питаннями олімпійської тематики в контексті підготовки майбутніх учителів фізичної культури до олімпійської освіти школярів.

Ключові слова: майбутні учителі фізичної культури, філософія, зміст, олімпійська освіта.

Постановка проблеми. Оновлення змісту нормативних навчальних дисциплін навчального плану підготовки вчителів фізичної культури питаннями олімпійської тематики є важливою педагогічною умовою у формуванні готовності майбутніх учителів фізичної культури до олімпійської освіти школярів.

Реалізуючи дану педагогічну умову, ми прагнули доповнювати зміст навчальних дисциплін науковою інформацією з питань олімпійської освіти школярів відповідно до курсів навчання. Це дало змогу послідовно здійснювати підготовку майбутніх учителів фізичної культури до олімпійської освіти молодших школярів від 1-го до 4-го курсу.

Нижче пропонуємо детальніше розглянути оновлення змісту дисципліни «Філософія» питаннями олімпійської тематики.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні особливостей оновлення змісту дисципліни «Філософія» питаннями олімпійської тематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час вивчення студентами курсу «Філософія» в експериментальних групах ми запропонували у розділі «Філософія Стародавнього світу» розглянути питання фізичної культури в працях стародавніх філософів. Особливу увагу студентів ми звертали на те, що зародження педагогічної теорії фізичного виховання відбулось ще у Стародавній Греції. У публічних виступах і творах стародавніх філософів Платона, Аристотеля, Сократа, Демокріта містяться цінні роздуми про виховання і навчання та їх відношення до фізичного виховання.

Під час лекції ми запропонували розглянути працю Платона «Держава», у якій він описав ідеальну модель аристократичної держави, а також з'ясували, що в своїй педагогічній системі він прагнув об'єднати деякі риси спартанської та афінської систем виховання. За його системою, діти від 3 до 6 років займалися іграми під керівництвом призначених державою вихователів. Із 7 до 12 років діти відвідують школу, де вчать грамоті, музиці і співам. Із 12 до 16 років займаються гімнастичними вправами в палестрах. З 18 років відбувається військово-фізична підготовка. Юнаки, які після 20 років не виявили здібностей до розумових занять, стають воїнами. Всі інші до 30 років проходять третю вищу ступінь освіти, вивчаючи філософію, арифметику, астрономію,

теорію музики, готуючись до державних посад. І лише найбільш здібні продовжують філософську освіту (до 35 років) і стають керівниками країни [1].

За працями Аристотеля студенти розглянули ідею про єдність форм і змісту, думки про розвиток усього живого. Було зазначено, що, на думку Аристотеля, тіло і душа людини існують нерозривно. Він розділяв три роди душі: рослинну, яка проявляється у харчуванні та розмноженні; вольову, яка проявляється у відчуттях і бажаннях; розумову, яка характеризується мисленням і пізнанням. Трьом родам душі він запропонував три види виховання: фізичне, моральне і розумове.

Також під час лекції студентам було повідомлено, що Аристотель уперше в історії педагогічної думки зробив спробу вікової періодизації підростаючої людини:

- 1) до 7 років;
- 2) від 7 до 14 років;
- 3) від 14 до 21 року.

На його думку, ця періодизація відповідає природі. Також він стверджував, що фізичне виховання передедує розумовому. У своєму трактаті «Політика» Аристотель вказував, що «хлопчиків повинні насамперед віддавати в руки вчителів гімнастики і педотрибів: перші приводять у належний стан їхні організми, а другі будуть спрямовувати відповідним чином їх заняття гімнастикою». Він був проти того, щоб гімнастичній освіті надавали «атлетичного» напрямку, який, на його погляд, заважає природному розвитку дитини. Він справедливо зауважував, що «надто посилені і недостатні заняття гімнастикою гублять тілесну силу так само, як і недостатня або надлишкова їжа і пиття гублять здоров'я, і в той же час користування ними в міру породжує, зміцнює здоров'я» [1, с. 18].

Філософ Демокріт зазначав, що вправи тіла мають більше значення для формування людини, ніж його природні дані. Сократ вказував на те, що міцне здоров'я береже від багатьох негараздів.

Великий давньогрецький філософ, «батько» та реформатор античної медицини, Гіппократ, порівнюючи філософію та медицину, підкреслював, що «лікар – філософ; немає великої різниці між мудрістю та медициною». У трактаті «Про здоровий спосіб життя» Гіппократ акцентував увагу на тому, що, живучи скромно та розважливо, дотримуючись цілої низки профілактичних

заходів, людина може насолоджуватися гармонійним, повним і здоровим життям, адже фізичні вправи, ходьба повинні міцно увійти до повсякденного побуту кожного, хто хоче зберегти працездатність, здоров'я, повноцінне і радісне життя.

Не менш важливим у процесі викладання курсу «Філософія» було ознайомити майбутніх учителів фізичної культури з темою «**Філософія олімпізму**». На початку лекції ми запропонували розглянути й обґрунтувати поняття «олімпізм». Повідомлено, що вперше спробу визначення олімпізму як поняття зробив П'єр де Кубертен: «Олімпізм намагається сконцентрувати в єдиному промені всі принципи, що сприяють досконалості людини... Культ зусилля, змагання на межі ризику, любов до Батьківщини, благородство, дух лицарства, контакти з живописом і літературою – все це є фундаментом олімпізму». Олімпізм як філософія життя для Кубертена був духовним, розумовим і фізичним життєвим досвідом у постійних зусиллях людини досягти морального й інтелектуального підйому. В Олімпійській хартії олімпізм визначається, як «життєва філософія, що об'єднує в єдине гармонійне ціле якості тіла, волі і розуму». У змісті олімпізму Кубертен орієнтувався перш за все на гуманістичну ідею необхідності гармонійного визначення особистості. Ця ідея піднімається до старогрецького ідеалу **калокагатії** (з гр. kalos – прекрасний і agatos – добрий), що передбачає виховання прекрасної людини, для якої характерні поєднання зовнішньої гідності з внутрішніми духовними, моральними якостями, гармонією тіла і духу.

Далі під час лекції акцентується увага на тому, що гуманізм закладений в олімпізмі від зародження і впливає зі специфіки спорту, його основного компоненту – гуманістичної природи змагальності. Витоки змагальності закладені в людській природі життєдіяльності, у бажанні набутти відповідного статусу та певного життєвого досвіду. Олімпізм гуманістичний не тільки за своєю соціальною природою, але й цільовими настановами та виступає потужним фактором всебічного розвитку людини. Ідея всебічного розвитку особистості як абсолютної цінності суспільного прогресу складає сутність гуманізму. Продовжуючи цю думку, П'єр де Кубертен вважав, що основний філософський сенс олімпізму зводиться не просто до розвитку спорту, а до того, щоб за допомогою спорту всебічно сприяти реалізації його гуманістичних рис.

Далі було з'ясовано, що після Кубертена сформувавши поняття «олімпізм» намагались й інші вчені ХХ початку – ХХІ століття (Ю. Талалаєв, В. Столбов, Н. Петрова, Н. Попов, В. Столяров, В. Платонов, С. Гуськов, В. Борзов, І. Попеску, І. Федоренко, М. Булатова, О. Вацєба та ін). Розглянувши запропоновані визначення, ми

зробили акцент на тому, що більш розширено розуміють це поняття В. Платонов і С. Гуськов: «Олімпізм – філософія життя, що об'єднує в гармонійне ціле якості тіла й духу, концепція виховання гармонійно розвиненої людини засобами спорту, розповсюдження гуманістичних ідей в житті суспільства, розвитку співпраці, взаємодопомоги і взаєморозуміння» [2, с. 11].

Продовженням цієї лекції стало порівняння античного і сучасного олімпізму. Вказано, що у Стародавній Греції олімпізм існував у вигляді загальноприйнятих ідей, правил і принципів, хоча там не було олімпійських організацій і офіційних установ, які б об'єднували спортсменів. Атлетів Стародавньої Греції, а пізніше й інших народів, об'єднувала олімпійська ідея. Ця ідея спонукала їх тренуватися, прагнути до найвищої спортивної майстерності з метою виступу на Олімпійських іграх, завоювати олімпійську перемогу. На інтенсивний розвиток спортивних змагань у Стародавній Греції вплинув елемент буття і культури стародавніх греків – **агоністика** – принцип змагальності, який реалізовувався у всіх сферах життя (праці, мистецтві, спорті) з метою досягнення найкращих результатів, визнання, прославлення сфери діяльності, примноження особистого престижу і слави міста-держави. Сучасний олімпізм відрізняється перш за все тим, що сформувався організаційний рух і система інститутів, які спеціалізуються на забезпеченні розвитку олімпійського руху. Сучасний олімпізм інтернаціональний за своєю суттю, вільний від релігій і в ньому відсутні заборони на участь будь-яких соціальних груп, дискримінація жінок та ін. Олімпізм тісно пов'язаний із загальнолюдською культурою, є дієвою формою соціально культурної активності людей [4]. Сьогодні в Олімпійській хартії записано: «Метою олімпізму є повселюдне становлення спорту на службу гармонійного розвитку людини з тим, щоб сприяти створенню мирного суспільства, що турбується про збереження людської гідності» [3, с. 9].

Список використаних джерел:

1. Солопчук М. С. Історія фізичної культури і спорту: навчальний посібник Кам'янець-Подільський: «Абетка-НОВА», 2001. 236 с.
2. Платонов В., Гуськов С. Олимпийский спорт: в 2 кн. Київ: Олимпийская литература, 1994. Кн. 1. 496 с.
3. Олімпійська хартія / Міжнародний олімпійський комітет. 2013. 74 с.
4. Боднар А. О. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до олімпійської освіти молодших школярів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2016. 272 с.

Отримано: 24.10.2022

ОСОБЛИВОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ КООРДИНАЦІЇ РУХІВ СПОРТСМЕНІВ, ЯКІ СПЕЦІАЛІЗУЮТЬСЯ В СПОРТИВНІЙ ГІМНАСТИЦІ

У статті викладаються методи вдосконалення координації дихання та рухів у процесі підготовки студентів інституту фізичної культури та спорту, а також використання дихальних вправ як ефективний засіб підвищення фізичних можливостей людини. Наведено методичні рекомендації з управління диханням залежно від їхньої структури. Розглянуто координацію дихання та рухів у циклічних, швидкісно-силових, ациклічних та стрілецьких видах спорту.

Ключові слова: координація рухів, техніка дихання, методичні рекомендації, спортивні вправи.

Організм людини – складна система, що саморегулюється, і єдине ціле, всі функції якого взаємопов'язані. Регулюючи дихання, поєднуючи дихальні рухи з фізичними навантаженнями та різними положеннями тіла, можна впливати на низку інших функцій організму. Регулюючи дихання можна впливати і психічний стан людини. Одним із важливих завдань викладача фізичної культури та спорту є навчання правильної координації дихання зі спортивними рухами, що й стало метою нашої роботи. Систематичне застосування дихальних вправ підвищує життєву ємність легень (ЖЕЛ) та інші фізіологічні показники, збільшує рухливість грудної клітки, зміцнює грудні м'язи, покращує самопочуття та підвищує працездатність. Як показали наші дослідження курс дихальних вправ можна використовувати як засоби профілактичної медицини та ефективного засобу підвищення фізичних можливостей людини.

У звичайних фізичних вправах навчання руху та дихання відбувається, як правило, синхронно. У навчанні складним фізичним вправам спосіб дихання найчастіше відстає від володіння технікою рухів, оскільки спочатку учні фіксуються лише з структурі рухів. Перше, чого прагне викладач – домогтися рівномірності дихання, щоб учень не затримував дихання. І лише в міру засвоєння рухів студент привчається до тієї форми дихання, яка є найбільш доцільною для квалітавного виконання вправи.

Чим складніша вправа з координації, тим більше часу витрачається на опанування основ техніки дихання з рухом.

Наші методичні рекомендації щодо управління диханням зводяться до наступних положень:

1. Дихання повинне здійснюватися через ніс.
2. Уникати носіння незручного та стискаючого одягу, який здавлює грудну клітину.
3. Зберігати правильну поставу.
4. Використовувати «нижнє дихання».
5. При виконанні повільних рухів за участю тулуба вдих робити під час випрямлення, а видих під час згинання.
6. Якщо у вправах чергується напруга і розслаблення м'язів, то слід вдихати під час розслаблення, а видихати під час напруги.
7. Якщо вправа проводиться у швидкому темпі, то на один вдих припадає кілька рухів, а на один видих на два рухи більше.

За способом дихання спортивні вправи можна поділити на чотири групи. Циклічні види спорту, в яких, в основному, проявляється витривалість та дихання проводиться ритмічно. Видих тут триваліший і інтенсивні-

ший за вдих, а частота дихання залежить від швидкості рухів і навпаки. Тому на фініші дистанції у циклічних видах спорту доцільно збільшити частоту дихання, оскільки це призведе до збільшення частоти рухів.

У швидкісно-силових видах спорту моменти найбільших зусиль супроводжуються напругою, під час якої слід затримати дихання, щоб зафіксувати грудну клітину та створити найкращі умови для скорочення м'язів, що реалізують активні рухи.

У групі ациклічних видів спорту, навпаки, слід уникати затримки дихання під час зусиль, що дозволить зберігати здатність ефективно вести спортивну боротьбу. Якщо найбільше зусилля збігається із закінченням руху, то видих доцільно зробити різко.

У стрілецьких видах спорту під час прицілювання більшість спортсменів затримує дихання на напіввидиху чи напіввидиху. Це необхідно для уникнення коливань грудної клітки та фіксації плечового поясу.

Таким чином, викладені методи вдосконалення координації дихання та рухів у процесі підготовки студентів інституту фізичної культури та спорту та представлені методичні рекомендації щодо управління диханням, залежно від їхньої структури, можуть підвищити ефективність у вдосконаленні підготовки кваліфікованих студентів-спортсменів.

Список використаних джерел:

1. Бабюк С. М. Теорія і методика гімнастичних організуючих вправ на місці: навч. метод. відеопосібник. У 3-х частинах. Кам'янець-Подільський, 2011.
  2. Бабюк С. М. Теорія і методика гімнастичних організуючих вправ в русі: навч. метод. відеопосібник. Кам'янець-Подільський, 2011.
  3. Бабюк С. М. Теорія і методика гімнастичних організуючих вправ. Фігурні марширування: навч. метод. відеопосібник. У 3-х частинах. Кам'янець-Подільський, 2011. Ч. 3.
  4. Бабюк С. М. Гімнастична термінологія: навч. метод. відеопосібник. Кам'янець-Подільський, 2011.
  5. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Фізична культура для учнів 1–11 класів. Київ: Нептун, 2001, 2010, 2011.
  6. Ленська Т. Г. Теорія і методика викладання гімнастики: навч. метод. посібник. Кам'янець-Подільський: Видавель ПП Зволейко Д. Г., 2011. 230 с.
  7. Салямін Ю. М. Гімнастична термінологія. *Олімпійська література*. 2011. 54 с.
  8. Худолій О. М. Основи методики викладання гімнастики: навч. посібник. У 2-х томах. Харків: ОСВ, 2008. 406 с.
  9. Худолій О. М. Основи методики викладання гімнастики: навч. посібник. У 2-х томах. Харків: ОСВ, 2008. 464 с.
- Отримано: 24.10.2022*

ЗМІСТ

Секція ПРИРОДНИЧО-ЕКОНОМІЧНИХ ТА ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИХ НАУК

<i>ГАРБАР Владислав, АДАМЧУК Роман.</i> Профільна диференціація органічних речовин короткопрофільних ґрунтів	3
<i>ГЕСЕЛЕВА Катерина.</i> Побудова розв'язків крайових задач для диференціально-функціонального рівняння колокаційним методом	4
<i>КОРСУН Олександр.</i> Методи контролю популяції виду <i>Heracleum Sosnowskyi Manden.</i> (Ariaceae)	5
<i>ЛІСОВСЬКИЙ Андрій.</i> Історія дослідження чорноземів типових Придністровської височини	7
<i>ЧАПЛІНСЬКИЙ Вадим.</i> Дефініція «капіталу» та особливостей його складових	9
<i>ЮЗИК Микола.</i> Лазерне випромінювання та його вплив на ріст і розвиток рослин	10

Секція ІСТОРИЧНИХ НАУК

<i>БАБЮК Дмитро.</i> Законодавче регулювання фотографічної діяльності у Подільській губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.	13
<i>БУГЕРА Юлія.</i> Уінстон Черчилль і англо-американські відносини в період Другої світової війни	14
<i>ГРИСЬКОВА Наталія.</i> Основні принципи етноконфесійної політики самодержавства в Подільському регіоні наприкінці XVIII – У 30-х рр. XIX ст. (в умовах політики інкорпорації)	16
<i>КОВАЛЬЧУК Антон.</i> Газета «Правда» (віденська) у міжфракційній боротьбі в РСДРП у 1912 р.	18
<i>ЛЯСКОВИЧ Тетяна.</i> Діяльність уряду УНР із забезпечення збройних сил кінською тягою протягом січня-серпня 1919 р.	21
<i>МЕЛЬНИК Тарас.</i> Пастор Вілліс Нейкурс та його діяльність на Поділлі в 1960-х – 70-х роках	22
<i>ПІДГРНА Лариса.</i> Фактор професійних компетенцій В. Мурського та їх вплив на діяльність «Стамбульської платформи» (20–30-ті рр. XX ст.)	24
<i>ПЛЯВСЬКИЙ Ігор.</i> Запровадження політики віротерпимості в Російській імперії	26
<i>СЛЬОЗКІН Максим.</i> Громадські права та свободи, самоорганізація громадськості на сторінках преси початку XX ст.	28
<i>СОЛОДКОВСЬКА Ірина.</i> До питання про спроби співпраці України і Польщі в період українських визвольних змагань 1918-1921 років	30
<i>ТИМКІВ Степан.</i> Характеристика жител літописного Губина XII-XIII ст.	33
<i>ШОЛК Олександр.</i> Мусульманські військові підрозділи у складі українського війська періоду Центральної Ради	35
<i>ЯБЛОНСЬКА Діана.</i> Процес реформування радянської вищої педагогічної освіти на початку 1930-х рр.: нормативна база діяльності (на прикладі Кам'янець-Подільського вишу)	36

Секція ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

<i>DUBINSKA Anastasia.</i> Developing Speaking Skills in Esp Class	38
<i>КАЗИМІР Ірина.</i> Структурні характеристики перифрастичних номінацій категорії контекстуальної синонімії на матеріалі газетного дискурсу	39
<i>ПАЛАМАР Ольга.</i> Роман-монтаж Владіміра Набокова (на матеріалі роману «Pale Fire»)	41
<i>ПЯСЕЦЬКА Ольга.</i> Методи дослідження концептів	42
<i>ЧОРНОКОНЬ Вікторія.</i> Особливості втілення поезики / невизначеності в романі Кадзуо Ішігуро «Не відпускай мене»	43

Секція УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ

<i>БАНОВСЬКА Дар'я</i> . Мітологема: окреслення терміна	45
<i>ГОЛУБ Ольга</i> . Спеціалізовані друковані ЗМІ у контексті розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.....	46
<i>ЖУРЕНКО Яна</i> . Вербалізація гендерних стереотипів у епістолярії сучасних українських письменниць (на матеріалі книги «Яблуня», упорядник Людмила Таран)	47
<i>РАСЕВИЧ Любов</i> . Зародження детективного жанру в українській літературі ХХ століття	48
<i>СИМАШОВА Анастасія</i> . Глобалізація засобів масових комунікацій: рівні функціонування та основні феномени.....	50
<i>ТОКАР Наталія</i> . Генеза світоглядної та творчої манери Івана Корсака	51
<i>ТРОФИМЮК Олеся</i> . Проблема дефініції щоденника як жанру художньо-документальної прози	53
<i>ШЕВЧУК Зореслава</i> . Вербалізація соматем на позначення розміру в аспекті моделювання жіночого портрета.....	54
<i>БОДНАР Тетяна</i> . Засади укладання словника обрядової лексики та фразеології Поділля.....	56

Секція СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ, ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

<i>ВАЛЬКО Тетяна</i> . Гендерні уявлення щодо сімейного життя у підлітків з інтелектуальними порушеннями.....	58
<i>ВОРОХ Вікторія</i> . Вплив соціальних чинників на економічне виховання старшокласників з інтелектуальними порушеннями.....	59
<i>ЛУКАЧОВИЧ Галина</i> . Стан проблеми екологічної освіченості дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення у науковій літературі	60
<i>МАТВІЙЧУК Ірина</i> . Особливості організації самостійної роботи на уроках географії з учнями, які мають інтелектуальні порушення.....	61
<i>МІШЕНІНА Анжела</i> . Критерії сформованості соціальних уявлень старших дошкільників з інтелектуальними порушеннями	62
<i>САВИЦЬКА Надія</i> . Особливості встановлення контакту з пацієнтами з постінсультною афазією.....	63

СЕКЦІЯ МИСТЕЦТВОЗНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН, ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ОСВІТИ

<i>КУЧМА Надія</i> . Традиція коронування чудотворних ікон Богородиці в українській церкві XVIII–XIX ст.	65
<i>ПОЛИЦУК Світлана, ЯМПОЛЬ Юрій</i> . Формування міжкультурної компетентності студентів у контексті освіти для сталого розвитку.....	66
<i>ПУКАС Іванна</i> . Дидактична гра як засіб розвитку сенсорно-пізнавальної сфери дітей раннього віку	68

Секція ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ, СПОРТУ І ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

<i>БОДНАР Аліна</i> . Особливості оновлення змісту дисципліни «філософія» питаннями олімпійської тематики	70
<i>МАРЧУК Данііл</i> . Особливості вдосконалення координації рухів спортсменів, які спеціалізуються в спортивній гімнастиці	72

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

Випуск 14

Електронне видання

Підписано 12.12.2022 р. Гарнітура «Таймс».
Формат 60x90 1/8. Об'єм даних 5,3 Мб. Обл.-вид. арк. 10,5. Зам. № 999.

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.
Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Виготовлено в Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.